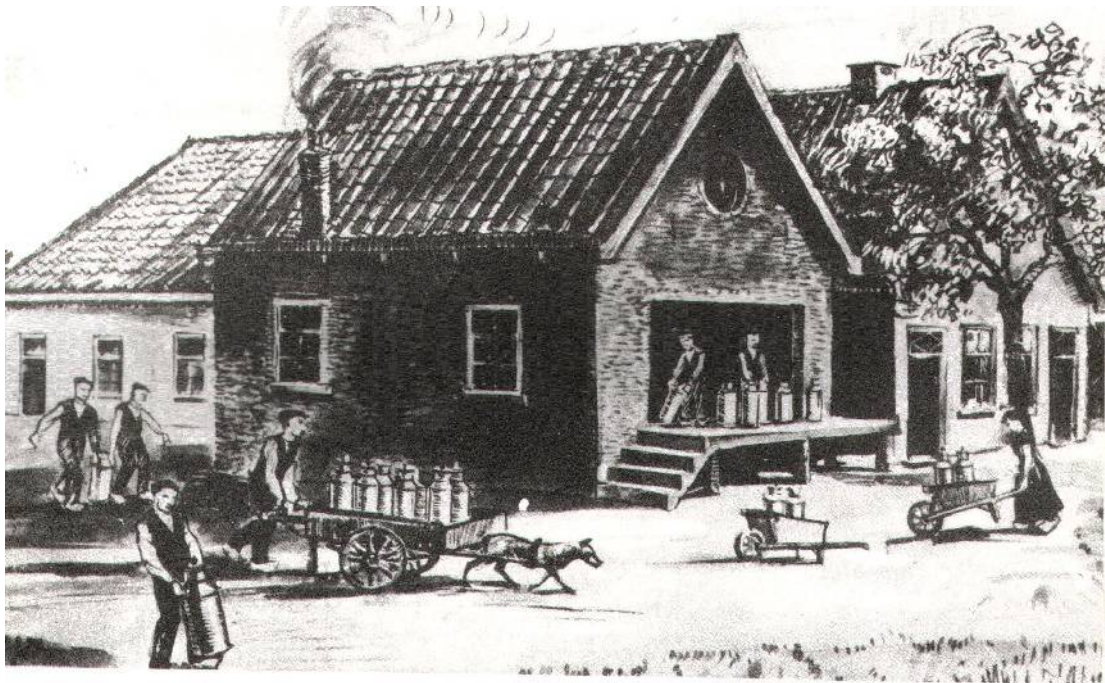

De ontwikkeling van de landbouw in Drenthe

Handkracht fabriekje uit 1898

door A. ten Heuvel Jr
Opgemaakt Hoogeveen 1914, 1915 en 1916
Bron: Cultura

De ontwikkeling van den Landbouw in Drenthe.

Bron: *Cultura 1914 / 1915 en 1916*

De ontwikkeling van de Landbouw in Drenthe

door A. Ten Heuvel Jr. Hoogeveen¹

Tekeningen afkomstig uit "Oud-Achterhoeks boerenleven" Heuvel 1965

Deel 1 *Cultura 1914* blz. 145 t/m 157

Blz. 145

INLEIDING.

Het jaar 1913, waarin wij de afschudding van het Franse juk met zoveel vreugde gedenken, is meer dan zijn voorgangers geschikt om iemand vol enthousiasme naar de pen te doen grijpen tot het schrijven over de eeuw van vooruitgang, die heenging.

En dan te mogen schrijven over de vooruitgang van de landbouw; van de landbouw in de vroeger steeds achterlijke provincie Drenthe het is voorzeker een aangename taak.

Tot ver in de 19de eeuw, ja, nog tot na 1840, scheen het, dat de landbouwende provincie Drenthe, door de natuur zo karig bedeeld, ook bij de algemenen vooruitgang moest achterblijven.

Het trok de belangstellende aandacht van vele staatslieden, dat Drenthe in zijn isolement onmogelijk tot grotere welvaart komen kon. De pogingen om de onvruchtbare heidegrond tot vruchtbaar groen- en bouwweiland te ontginnen waren zeldzaam en hadden weinig resultaat;ⁱⁱ en denkende koppen, die iets nieuws op het gebied van ontginning wilden beproeven - zoals b.v. de bekende predikantschrijver JOHAN PICARDT reeds in 1643 deed, die doorvermenging van grondsoorten en de teelt van rode klaver het ontginnen mogelijk trachtte te maken - zulke pioniers werden door de stijve Drentenaren met '*waanwijsheid*' of onverschilligheid bejegend. Het was waar, dat de Drentse boer zijn grond goed kende en er zonder een flinke bemesting niets van durfde verwachtenⁱⁱⁱ, maar tot het nemen van opzettelijke proeven, op raad van anderen, was hij niet te bewegen. „*Niks weerd; nije fratsen*“, dat waren steeds zijn tegenargumenten(?).

Wel keken de boeren in de omstreken van het vroegere buiten „Westerbeeksloot“ vreemd op, omstreeks 1820, toen ze op de gronden van de Maatschappij van Wel-

ⁱ Tekst aangepast; dien = die, den = de, 't = het, eener = van een, loopen = lopen enz.

ⁱⁱ Zie hierover de oorzaken dezer geringe en vaak negatieve resultaten - uit financieel oogpunt - Verhandeling over de Ontginning der woeste Zand- en Veengronden. door Mr. B.D.G. Wardenburg, blz.112 en 113

ⁱⁱⁱ In het Landrecht van Drenthe kwam zelfs een bepaling voor, dat niemand zonder voorafgaande bemesting zijn land mocht bezaaien. Wie dit toch deed werd gestraft met verbeurdverklaring van 't koren, dat op den onbemeste akker groeide.

dadigheid anders zagen „boeren" dan zij van hun ouders, groot- en overgrootouders [146] geleerd hadden, maar in het algemeen werd met het werken naar nieuwere inzichten een beetje gespot.¹

Was het wonder, dat bij deze stand van zaken de Drentse boer zelf, door zijn hardnekkig voortzetten van zijn *sleurbedrijf*, vaak als de oorzaak van de geringe vooruitgang dezer landbouwende provincie werd beschouwd?

En wie zijn portret bestudeerde en de karakterschets, door J. van der Veen Az., in 1844 van hem geschreven, met enige aandacht las - hij aarzelde niet te erkennen, dat hij in de Drentse boer alle vooruitstrevendheid miste. Wie even de moeite wil nemen de bedoelde karakterschets te lezen^{II} zal bemerken, dat bij de toenmalige Drentse boer het aanpassingsvermogen al heel gering was en dat zijn conservatisme de alom ontwakende geest van vooruitgang, zelfs op het gebied van de techniek van zijn eigen bedrijf, vijandig was gezind. Geen wonder dus dat hij maar het liefst in het spoor bleef, hem door tientallen vorige geslachten geweest, en dat hij geen nota nam van de voorstellen tot verbetering van zijn zeer extensief bedrijf.

Toch zouden we onjuist oordelen en zeer onbillijk zijn, wanneer we alleen de landman zelf uit die dagen als de enige oorzaak van het achterblijven van de Drentse landbouw beschouwden. De omstandigheden waren zo ongunstig. Evenals in Overijssel en Gelderland waren hier in Drenthe de marken, op enkele uitzonderingen na, blijven bestaan, en dit hield de ontginning van werkelijk zeer geschikte gronden - en hiermee de algemene vooruitgang - tegen.

Waren die marken in de vroege middeleeuwen en ook nog lang daarna krachtige organisaties van de eigenerfde boeren geweest, bolwerken van gemeenschappelijk bezit en van onafhankelijkheid, waar in die tijd de horige pachters van de riddersgoederen met begerige ogen naar opzagen, - in de beide laatste eeuwen, toen geen brute aanmatiging van de zijde van den adel meer te vrezen was en deze dus geen tegenwicht meer eiste van boerenorganisaties, zoals de marken steeds waren geweest, in deze laatste tijden werkten ze de vooruitgang tegen.

Wilde iemand, die minder conservatief was dan zijn *mede-markgenooten*, door heideontginning zijn boerderij uitbreiden, dan had hij als alleenstaand *gewaarde* geen recht om zijn waardeel in de marke op te eisen. De enige weg, die zo iemand openstond, was - zie de '*Resolutie van Ridderschap en Eigenerfden*' van 10 jan. 1625 en van 19 febr. 1627 - er twee waardelen bij te kopen als hij er zelf één had, óf de eigenaars daarvan tot medeaanvraag van markeverdeling te bewegen.

Later, in 1712, werd een gunstiger bepaling voor de verdeling gemaakt, zodat b.v. iemand die twee waardelen had, zijn deel van de marke zich kon laten toemeten; maar daar het procederen om [147] tot verdeling te komen met zo heel veel moeilijkheden en kosten gepaard ging, werd slecht zelden verdeling of toemeting van zijn deel door een *gewaarde* aangevraagd. Het was dan ook goed gezien van koning Lodewijk Napoleon dat hij op een volgende wettelijke voorschrift de marken wilde laten verdelen.

Volgens een wet door hem uitgevaardigd in 1809 en volgens een Kon. besluit van 1810 zou onderzocht worden, of gehele of gedeeltelijke opheffing der verschillende marken onuitvoerbaar of schadelijk was in enig opzicht, en zo dit niet het geval bleek te zijn,

---

¹ Dat het voorbeeld van de vroegere Gouverneur van Drente Mr. P. Hofstede, die een voortreffelijk ingericht stalvoederingsbedrijf bezat, geen of weinig navolging vond, wordt intussen door Mr. Wardenburg voornamelijk aan de wijze van verhuring der landerijen in Drente toegeschreven, waarbij de pacht in een deel van het verbouwde koren bestond. Later evenwel, toen deze wijze van verpachten minder voorkwam, bleef men toch hardnekkig aan het bijna uitsluitend korenbouw vasthouden.

^{II} Drentsch Mosaik I, blz. 10 en v.v.

dan zou overeenkomstig de wettelijke voorschriften en bepalingen tot verdeling worden overgegaan.

Jammer mag het heten, dat in de op 1810 volgende veelbewogen tijden van die markenverdeling niets gekomen is; zelfs de door Lodewijk Napoleon voorgeschreven jaarlijkse vergaderingen van de markegenoten, om over de markeverdeling te beraadslagen, zijn niet gehouden geworden. En met het blijven bestaan van de marken hielden ook de oude *esgebruiken* stand, waardoor de landman in de vrije bebouwing van zijn akkers - wat de tijd van zaaien en oogsten, maar ook zelfs wat de keuze der gewassen betrof - gedwarsboomd werd. De verbeteringen van zijn land, door een doelmatige vruchtwisseling te verkrijgen, moest dus achterwege blijven en de teelt van groeivoedergewassen, die hem zo zeer te stade zouden gekomen zijn, mocht de landman, zonder algemene bewilliging, niet ondernemen.

De nadelen van deze toestand werd door de bevolking niet ingezien en door de verstandige raadgevingen van de staatsman Van Hogendorp en de hoogleraar Kops - om slechts een paar te noemen - werden de markebesturen niet *tot verloochening hunner stalen traditiën gebracht*.

Het gebeurde zelf, dat, wanneer een waardeel in een marke publiek verkocht moest worden door boedelscheiding of bij minderjarigheid van erfgenamen, dat dan de markegenoten zich herenigden om zo'n waardeel, zelf, tegen een buitensporige prijs, aan te kopen. De bedoeling hiervan was geen andere dan te voorkomen dat een vreemde aandeel in de marke zou krijgen, die dan om tot ontginning te kunnen overgaan, een procedure om *uitscheiding en afmeting* van zijn deel zou beginnen. Een dergelijke samenspanning kwam omstreeks 1840 nog voor.

Alles te samen genomen, kan het ons niet verwonderen dat in 1837 in Drenthe nog 121 marken voorkwamen, die samen een oppervlakte van 115 duizend HA. of 3/7 van de Drentse bodem besloegen.

Een der eerste Landhuishoudkundige Congressen komt de eer toe op het verkrijgen van een betere wetgeving met betrekking tot de onverdeelde gronden te hebben aangedrongen. De lijdensgeschiedenis van de zo gewenste wetgeving op dit gebied eindigde eerst in 1896, toen de „*Wet houdende bepalingen ter bevordering der verdeling van markgronden*” in het Staatsblad werd opgenomen. In Drenthe waren toen reeds bijna alle marken verdeeld.

Zo spraken we tot heden over twee ongunstige omstandigheden, waar de Drentse landbouw nadeel van ondervond: het al te groot conservatisme van de boeren en het te geringe particuliere [148] grondbezit, gepaard met dwang in de bedrijfsuitoefening, tengevolge van het bestaan der marken en der *esgebruiken*.

Er zijn echter meerdere omstandigheden te vermelden, waardoor landbouw en veeteelt niet tot meerdere ontwikkeling - en grondverbetering en ontginning niet tot algemene toepassing konden komen.

De slechte verkeerswegen, in vergelijking met de tegenwoordige, en soms het geheel ontbreken er van moeten hier in herinnering gebracht worden, want daardoor werd de verkoop van producten soms, zeer bemoeilijkt of onmogelijk gemaakt. Bovendien werd op de verschillende weekmarkten de aanvoer tot op zekere hoogte bepaald door de toestand, waarin tijdelijk de wegen verkeerden¹, zodat de kooplieden van verre soms door de geringe aanvoer geen zaken konden doen en dus vergeefs een moeilijke reis en veel kosten hadden gemaakt. Het gevolg hiervan was, dat de handel hierdoor veel minder be-

---

¹ We moeten wel in het oog houden, dat ook in andere provincies dergelijke toestanden bestonden, maar in Drenthe waren de afstanden naar de hoofdmartplaatsen, Assen, Hoogeveen, Meppel en Coevorden, zo groot.

tekende dan anders het geval zou zijn geweest. Bovendien waren de genoemde slechte verkeerswegen, die, zoals we zagen, een geregelde aanvoer van producten vaak belette, de voornaamste oorzaak, dat betrekkelijk weinig vreemde kooplieden de geregelde markten bezochten. Zóó was het mogelijk, dat de handelaartjes uit de marktplaats zelf een ruilhandel konden beginnen en onderhouden, waarbij de boer gewoonlijk van twee kanten gesneden werd. En waar sommige producten op jaarmarkten geregeld nog tegen klinkende munt van de hand werden gedaan, daar moeten we niet vergeten, dat door de hoge vrachten bij de export en door de onkosten, die op het lange bewaren verliepen, de prijzen dezer artikelen veel lager werden gehouden dan in sommige andere streken van ons land, die uit handelsoogpunt in gunstiger condities verkeerden en waar bovendien een gezonde concurrentie tussen de opkopers bestond.

Ook nog uit een ander oogpunt beschouwd, hebben de slechte verkeerswegen, die de handel voortdurend belemmerde, de vooruitgang van de landbouw geschaad en de maatschappelijke welstand van de landman afbreuk gedaan. We bedoelen hier de hoge prijzen, die hij moest betalen, voor de benodigdheden voor zijn bedrijf, waarvan dikwijls het gevolg was, dat hij zich met de primitieve werktuigen en gereedschappen behielp, die in zijn dorp - in „*t loeg*” - gemaakt werden.

Waar we hier spraken van de benodigdheden voor het bedrijf, daar hadden we nog niet het oog op compost en straatvuil uit de steden. Hoe zou de aanvoer van deze meststoffen ook kunnen plaats hebben bij het ontbreken van kanalen? Ook vooral door het gemis hiervan bleef Drenthe zo lang in het geschetste economisch tijdperk der *dorpshuis-houding*.

Voegen we bij de opsomming van al deze ongunstige omstandigheden nog de herinnering aan drukkende belastingen, zoals die op het geslacht, op het gemaal en op de turf; wijzen we verder op het zegelrecht op de nieuwsbladen, waardoor slechts weinige boeren een courant lazen en zich enigszins op de hoogte van hun tijd hielden; houden we verder rekening met het spaarzaam voorkomen van [149] ontwikkelde Drentenaren - in 1818, toen het geslacht van 1840 voor een groot deel op de schoolbanken zat, vond men in de gehele provincie geen enkele kostschool of inrichting voor middelbaar onderwijs: (alleen Meppel had een Latijnse school) - dan kan het ons niet verwonderen, dat Drenthe en de Drentse landbouw *achterlijk* waren, terwijl betrekkelijk weinige zonen van „*de Oude Landschap*” het initiatief tot verbeteringen namen of krachtig steunden.

Hoe het met de akkerbouw en de veeteelt, omstreeks 1840 gesteld was, willen we, aan de hand van schriftelijke gegevens en met gebruikmaking van betrouwbare mondelinge mededelingen, in grove trekken schetsen, om daarna te spreken over *het Genootschap ter bevordering van den Landbouw in Drenthe*, de opheffing van Drenthe uit zijn isolement, over de invloed van de opkomende landbouwwetenschap, en de heilrijke gevolgen van de zorg, die de Staat in de laatste decennia aan de landbouw heeft gewijd, terwijl over de economische ontwikkeling van de laatste tijd uitvoerig zal worden gehandeld.

De akkerbouw omstreeks 1840.

De Roggecultuur.

Het hoofdgewas in heel de provincie - de veenkoloniën uitgezonderd - was de rogge.^I

Bij de vruchtwisseling (?) was zij schering en inslag.

De eeuwenoude cultuur van dit gewas op de esgronden heeft zich tot de tijd, die we boven aangaven, bijna ongewijzigd gehandhaafd.

Het roggeland werd in de nazomer of vroeg in de herfst met schapenmest bemest - evenals dit in sommige dorpen in Drenthe nog het geval is - terwijl het zaaien voor het grootste deel in september viel. Vóór de winter konden de jonge plantjes zich dus goed ontwikkelen en in het vroege voorjaar was deze winterrogge soms zo welig, dat de grote kudde heideschapeen vele dagen zich aan het roggegroen mocht *vergasten*. Ook kregen de paarden soms hierdoor snijrogge door hun haksel.

Dit was het eerste profijt, dat men van het gewas had, doch het werd natuurlijk alleen door de winterrogge, en niet door de zomerrogge aangeboden.^{II}

Omstreeks 1840 werd de eerste dan ook - met achteruitzetting van de laatste - veel meer verbouwd dan vroeger het geval was.^{III} Men verkreeg van het winterkoren veel meer graan en bovendien meer stro dan van het zomergewas, en daarom werd dit laatste [150] van de verhouding waarin men de genoemde roggevariëteiten wilde uitzaaien. (Intussen was men door gebrek aan mest in de herfst vaak niet geheel vrij)

In dit opzicht was alzo een grote vooruitgang te bespeuren, die spoedig was ingetreden na de opheffing van oude „*wilkeuren*”, (besluiten van de markgenoten, resp. van de boervergadering), al bleef men ook nog lang zomerrogge verbouwen op gronden, die niet jaar op jaar winterrogge wilden voortbrengen.

In de tijd, toen die *wilkeuren* nog bestonden, was door de lage opbrengst van de zomerrogge de gemiddelde opbrengst van het hoofdgewas in gemiddelde opbrengst van het

^I Zie hierover Mr. P. W. Alstorpius Grevelink. Statistiek van de Provincie Drenthe 1844.

^{II} Ook was in sommige streken van Drenthe, o.a. te Diever en Dwingelo, het drijven der varkens op de es toegestaan tot een bepaalden datum in het voorjaar. Zie o.a. hierover: Bijdrage tot de kennis van den Akkerbouw in een gedeelte van Drenthe: schrijver J. Boon, gepubliceerd door H. C. van Hall in het Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid 1856.

^{III} In 1838 waren in Drenthe 11272 HA. bezaaid met winterrogge en 2335 met zomerrogge.

hoofdgewas in gewone jaren slechts 3 à 4 maal zo groot geweest als de uitgezaaide hoeveelheid koren. Dit gemiddelde steeg nu, misschien mede door andere oorzaken, tot het vijfvoudige van het gebruikte zaaizaad, doch een flink beschoot kan men dit nog niet noemen. Bij onze berekening van de opbrengst per Hectare moeten we echter niet vergeten, dat op de genoemde oppervlakte ongeveer 3 à 4 HL. zaaizaad gebruikt werd. Wel was er in dit opzicht verschil in diverse delen der provincie - in sommige dorpen was er is „een mud land" $\frac{1}{3}$ HA., in andere daarentegen slechts $\frac{1}{4}$ - doch overal werd dicht gezaaid. (Intussen wist het onkruid zich uitmuntend te handhaven, en ontwikkelde het zich zo sterk, dat dikwijls na het oogsten der rogge de schaapskudde op het stoppelveld gehoed werd).

De oude Drentse rogge, een landtras, dat men thans slechts met moeite nog in enkele dorpen *bevragen* kan, stoelde weinig uit en leverde mede daardoor een gelijkmatig en gelijkrijpend gewas. Op droge grond gegroeid, voldeed het graan ruim aan matig hoge eisen en had in de handel een goeden naam.

Ook betekende de handel in dit bij uitstek Drentse product nog al wat - althans voor die tijd - zoals wij uit de opgaven van de aangevoerde hoeveelheden op de markten te Coevorden Hoogeveen en Meppel kunnen zien. In 1838 waren deze respectievelijk in ronde getallen 13000, 8000 en 14000 HL. Bovendien werd nog heel wat koren „*bij de boer*" opgekocht, dat dan meestal in Januari geleverd werd.¹ In genoemde maand kon men dan ook soms, als weg en weer het vervoer niet onmogelijk maakten, gehele „*karavanen*" van meerdere tientallen roggevrachten de bochtige heidewegen langs zien kruipen, om zo eindelijk de plaats der bestemming, aan een kanaal gelegen, te bereiken. De Prijzen liepen in een en het zelfde jaar soms even sterk uiteen als in de verschillende jaren - enkele jaren als 1847 uitgezonderd, toen de rogge tot fl. 18,-- de HL. opbracht - wat mede uit de sterk - wisselende exportgelegenheden moet verklaard worden. Deze laatste waren verder voor de drie bovengenoemde marktplaatsen nog al verschillend, en wanneer we hieraan denken, bevreedt het ons niet, [151] dat de gemiddelde korenprijzen te Meppel beduidend hoger waren dan b.v. te Coevorden. Zo was over de jaren 1826-1838 de gemiddelde prijs van de rogge te Coevorden fl. 4,91 en te Meppel fl. 5,31 de HL. (Bij boekweit verschilden de gemiddelde prijzen in de genoemde plaatsen gewoonlijk nog veel meer - in 1826 waren deze respectievelijk fl. 3,20 en fl. 4,14; in 1830 fl. 5,55 en fl. 7,32! De verklaring hiervan zal - behalve in de gunstiger ligging van Meppel in vergelijking met die van Coevorden - mede uit het verschil in de aanvoeren gezocht moeten worden, daar deze zich ongeveer verhieldden als 1 : 3, waardoor de verdere verklaring althans gemakkelijker wordt).

Zo zagen we, dat de verbouw van rogge - het broodkoren der Drentenaren - een zeer belangrijke cultuur was; en het ligt voor de hand, dat de uitkomsten ervan ten slotte vaak bepaalden of de landman nauwelijks dan wel ruim „*zijn brood*" had.

Het zou dan ook zeer in zijn belang geweest zijn, wanneer hij de opbrengst van dit gewas zou hebben kunnen verhogen.

Als middelen daartoe - de laatste tientallen jaren hebben hun deugdelijkheid bewezen - kwamen vooral in aanmerking :

1. een betere vruchtwisseling; (men bezaaide soms jaren aaneen de zelfde akker met rogge);

---

¹ De levering van enigszins grote partijen zouden de kooplieden ook moeilijk eerder hebben kunnen hebben bedingen, daar het dorsen, dat uitsluitend handwerk was, veel tijd vroeg. Voor het schoonmaken van het gedorst koren gebruikte men toen primitieve wanmolens, ofschoon kleinere boeren een dergelijk werktuig, om de kosten, niet aanschafte. Te Roswinkel, Weerdingen, Valthe, Bronniger, Drouwen, Gasselte enz. had men wanmolens waar bovenin een beweegbare grove zeef was aangebracht, welke voor een fijnere kon worden verwisseld. H.C. van Hall. verslag van een landbouwkundig reisje enz. 1837

2. het toepassen van een zwaardere bemesting, gepaard aan een diepere grondbewerking en onkruidbestrijding, door toepassing van 1 beter mogelijk.
3. - na invoering van de beide genoemde verbeteringen - het voor zaaizaad aanschaffen van meer opleverende roggevariëteiten.

Het onder 1 genoemde werd echter de landbouwer onmogelijk gemaakt door de esgebruiken, waarvan boven sprake was, en een zwaardere bemesting kon hij zijn akker niet geven, omdat mestaanvoer door het gemis van kanalen, zoals we zagen, hem onmogelijk bleef. En het derde punt .... dit moest immers nu vanzelf achterwege blijven.

Het gebeurde intussen toch wel eens, dat een boer - zonder aan de onder 1 en 2 genoemde eisen te hebben kunnen voldoen - het wel eens waagde om *vreemd* zaaizaad op een esakker te gebruiken.

Altijd echter beviel het slecht; de vreemde rogge, hoe voortreffelijk in andere streken ook groeiende, leverde op de essen veel minder op dan de inheemse en voldeed allerminst. Werd echter op de meer vruchtbare en meer vochthoudende „*kampgronden*“, die buiten de es gelegen waren, een dergelijke proef genomen, dan voldeed die gewoonlijk heel goed.

(*Pruisische, Guliksche en Zeeuwsche rogge* werden hier op deze kampen dikwijls verbouwd).

Hoe jammer dus, dat deze kampgronden zo'n geringe oppervlakte besloegen en dat zelfs langzame uitbreiding ervan, door het onverdeelde- en moeilijk verdeelbaar zijn der markgronden - zie boven - tot de uitzonderingen behoorde.

Op de hier bedoelde kampgronden zou natuurlijk ook veel meer stro geoogst worden, waar het wel niet in de eerste plaats om te [152] doen was, maar dat toch als strooisel een hoge waarde had en verre boven de zure heideplaggen was te verkiezen.¹

Alles samenvattende kunnen we dus gerust zeggen, dat de roggecultuur - toen verreweg de belangrijkste van de Drentse landbouw - aan alle kanten nog *in de wikkels lag* en door verouderde instellingen, zowel als door het gemis aan goede verkeerswegen, beperkt werd. Geen wonder dus, dat deze cultuur in de toekomst voor ontwikkeling en uitbreiding vatbaar zou blijken.

De Boekweitcultuur.

In de tweede plaats moeten we spreken over de boekweitcultuur. Vooral in de tijd, waarover we hier handelen, had deze veel te betekenen.

Op de essen werd zandboekweit verbouwd, die op vele plaatsen om de drie jaar op dezelfde akker - gewoonlijk na twee roggeoogsten - terugkeerde.

Het land werd vóór dit gewas gewoonlijk zeer matig of in het geheel niet bemest^{II}, doch heel diep geploegd. In andere provincies hield men „*het zweet van de paarden voor de besten mest van de boekweit.*“ doch de Drentse boer - ofschoon ook diep willende ploegen - voorkwam liever het sterke zweten van zijn paarden en zou ook het genoemde spreekwoord, dat slecht weerzin bij onze echten paardenvriend opwekken, nooit gebruiken. Liever dan met twee ploegde hij daarom het boekweitland met drie paarden. Vaak werd voor dit werk een *zwarte* van buurman geleend; een heel eenvoudig geval van *buurdienstvragen*, hetgeen in afwisseling met dito aanbod, dagelijks voorkwam.

In de laatste dagen van mei en in de eerste van juni werd de boekweit gezaaid. Ongeveer 80 L. zaad werd per HA. gebruikt, doch bij rijenteelt, die ook voorkwam, was 60

---

¹ In de dorpen Valthe en Bronneger werd het stro als strooisel wel vervangen door de adelaarsvaren. *Pteris aquilima*, welke plant toentertijd daar gehele velden bedekte. (1837).

^{II} Zie echter ook de Bijdrage tot de kennis van de akkerbouw in een gedeelte van Drentse, gepubliceerd door H.C. van Hall in het Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid 1856.

L. voldoende. De afstand tussen de rijen bedroeg 30 á 40 cm. en was dus voldoende om het gewas gemakkelijk te verplegen; bij breedwerpig zaaien was het beruchte boekweitwieden dan ook een tijdrovend en lastig werk.

Wanneer de nachtvorsten uitbleven en verder geen hagelbuien en hevige onweer in de bloeitijd voorkwamen, was de vrees voor een slechte oogst, die overigens bij dit gewas vaak de landman een zware zucht deed slaken, al heel wat verminderd, maar ze bleef hestaan.

Ter illustratie van het wisselvallige van deze cultuur diene, dat nog heden vele Drentenaren, om een onderneming te kwalificeren, die weinig kansen op een goede uitkomst biedt, zich bedienen van de uitdrukking; „*Het is een boekweitenverbouw.*”

Na het maaien van het rijpe gewas, dat met veel voorzichtigheid, om het gevaar van zaadverlies, moest geschieden, werden de garven - „*böllen*” zei men - voorlopig plat op de grond gelegd. Was het weer goed en hadden de garven enige dagen gelegen om korrel te [153] doen narijpen en het stro te laten drogen, dan ging men 's morgens na zons- ondergang. of soms 's morgens, de oogst verder behandelen. Men deed dit juist op de genoemde tijden, omdat de lucht dan zoveel vochtiger is dan overdag, waardoor het ge- vaar voor zaadverlies zeer veel kleiner werd.

Een fantastische aanblik leverde het op, het jonge volk: „eigen volk”, knechten, en mei- den, bij lichte maan zich druk te zien reppen met het binden en daarna recht tegen elkaar opzetten¹ der schoven. Op deze maanlichte avonden van de „*Boekweitmaan*” - zie hier- over dr. BLINK - werd vol vertrouwen op hun helderheid regenloosheid door de boeren gewacht, en thans nog hoort men in september vaak spreken, wanneer enige mooie da- gen op elkaar volgen, van „*een boekweitendeuchien*” dwz. een korte, droge periode in de tijd van de boekweitooft.

Het dorsen ging, zoals uit de noodzakelijkheid van een voorzichtige behandeling blijkt, zeer gemakkelijk, doch na zuivering van het zaad moest nog het opgedroogde, vliezige bloemdek, dat aan de korrels blijft vastzitten, door een bijzondere behandeling verwij- derd worden. Slecht enkele boeren hadden hiervoor een werktuigje, dat als een karn met ronddraaiende pols ingericht was en door paardenkracht bewogen werd: gewoonlijk echter geschiedde het, door in een tobbe een hoeveelheid boekweit te werpen, en dan, met schone klompen aan de voeten, zóólang in het zaad te „treden” tot het eindelijk „getreden” was en de korrels van het verdroogde bloemdek ontdaan waren. Met wan of wanmolen moesten deze oertolligheden dan echter nog worden verwijderd.

De waarde van de boekweitooft werd nagenoeg alleen door de korrelopbrengst be- paald, doch deze kon vrij hoog zijn. In gunstige jaren kon een HA. goede zandboekweit 25 á 30 HL. zaad opleveren, alzo een bevredigende opbrengst. Toch kostte zulk een boekweitooft de boer nog al heel wat, want de stoppel van een boekweitgewas, dat in het voorjaar een matige bemesting had ontvangen, moest voor een volgend roggegewas extra zwaar bemest worden en dit bracht de boer wel eens in ongelegenheid, daar hij gewoonlijk niet over een voldoende hoeveelheid mest kon beschikken.

Uit dit oogpunt beschouwd was de veenboekweit voor hem een gewas, om gaarne mee te doen te hebben, daar het geen mest doch alleen arbeid vroeg. Willig had de Drentse boer, evenals de arbeider uit de veenstreken, deze arbeid veil voor dit meestal zeer voordelige gewas^{II} en grote uitgestrektheden van de veenachtige terreinen der heidevel-

¹ Soms werden de garven ook wel, zonder dat er een strozeel omgeknoopt was, tegen elkander opgezet. Het gewas moest dan echter bij het binnenhalen dadelijk gedorst worden.

^{II} Met het oog echter op de sterke waardevermindering voor ontginning moeten we de veenboekweicultuur, die nooit zonder voorafgaande, jaarlijkse branding werd ondernomen, als een echte rooibouw nade- lig noemen. Ook werden enkele terreinen door het branden te laag voor ontginning. En dan die veenrook!

den en verder de eigenlijke venen werden dan ook omstreeks het begin van juni, na voorafgaande begreppeling, losmaking en lichte branding¹, met veenboekweit bezaaid.

[154] Van de uitgebreidheid dezer cultuur kan men zich een voorstelling maken, als men weet, dat in het jaar 1838 alleen in de gemeente Emmen meer dan 1350 HA. met veenboekweit bezaaid was.

De hier besproken cultuur van veenboekweit kwam o.a. ook voor op de nog woest liggende dalgronden der andere veenkoloniën en verder in de nabijheid der pas gegraven kanalen in de hoogveengebieden.

De greppels, hier noodzakelijk om het veen te ontwateren, vóór men tot de *verturving* er van kon overgaan, kwamen voor de boekweitcultuur uitstekend te pas.

Zo ging in vele streken de boekweitcultuur aan de vervening vooraf, terwijl ook hier en daar de begreppeling eerst alleen ter wille van de boekweitcultuur ondernomen werd, doch door vervening werd gevolgd.

Voor het nageslacht is dit inleiden van verveningen misschien de enige gunstige zijde, die het vroegere veenbranden mag gehad hebben, afgezien hiervan, dat het tijdelijk winstgevende van deze cultuur velen families het mogelijk maakte de grond te leggen van een zeker fortuin, waarvan thans, nu de veenrook is opgetrokken, door de nakomelingschap vaak in vollen zonneschijn het edel genot, van het nuttig gebruik - doch soms ook de lage lust van het dode bezit wordt gemaakt.

Ten slotte willen we nog wijzen op een indirect voordeel, dat de boekweit gaf aan die boeren, welke tevens bijen hielden. Uit de miljarden heerlijk wit-rose-kleurige bloesems, geurende van honing, konden de bijen korven vol verzamelen, die de landman zowel om de aangename versnapering als om het zoete winstje zeer welkom waren. Bovendien droegen de bijen zeer veel bij tot een goede bevruchting van de boekweit: kruisbestuiving - en daardoor tot het verkrijgen van een goede oogst.

In de tijd, waarover we hier spreken, vormde de boekweitcultuur in het algemeen een zeer belangrijke - ofschoon ongelijk vloeiende - bron van inkomsten; gaf ze gelegenheid tot benutting van de volle arbeidskrachten van de boer en zijn personeel in maanden, waarin andere gewassen weinig arbeid vroegen; - vormde ze dikwijls een tegenwicht tegen slechte of door droogte mislukkende hooien etgroenooigsten en was ze een zeer welkom middel om van de woeste gronden zoveel te profiteren als maar mogelijk was.

Waardoor deze cultuur in volgende jaren steeds minder werd en thans zelfs verdwijnende is, hopen we ter gelegener tijd te bespreken.

De Aardappelcultuur.

Behandelden we boven een tweetal gewassen, die, behalve door hun uitgebreide teelt, ook met het oog op de uitvoerhandel van groot belang waren - de aardappelcultuur besloeg een veel kleiner aantal bunders^{II} en steunde niet of zeer weinig op afname door handelaren.

[155] Gesteld dat de lust tot uitbreiding dezer cultuur bij de Drentse landman had bestaan, ook dan nog zouden de weinige werkelijk geschikte gronden het hem vrijwel onmogelijk gemaakt hebben. De esgronden immers waren toentertijd voor de aardappel-

---

Zie Staring hierover!

^I Een uitvoerige beschrijving van deze veenboekweitcultuur gaf G.A. Venema: De hoge venen en het veenbranden 1855. We menen hier met verwijzing naar dit werkje te kunnen volstaan

^{II} In 1838 waren in Drenthe 2191 HA. met aardappelen bezet, of nog niet het 1/10 van al het bouwland. In de veenkoloniën echter en ook o.a. te Gasselte en Gieten werd meer zorg aan de aardappelcultuur besteed. In de beide laatst genoemde plaatsen gebruikt men reeds het „aardappelploegje" om de rijen aan te aarden, zoals H.C. van Hall in zijn verslag van een Landbouwkundig Rejsje enz. in 1837 ondernomen, vermeld.

verbouw weinig geschikt en door gebrek aan mest ook niet geschikt te maken, wat ook vooral jammer was met het oog op de zo gewenste vruchtwisseling: aardappelen - rogge, terwijl de kampgronden een te kleine oppervlakte hadden en om een groter gedeelte dan gebruikelijk was voor de verbouw van aardappelen te kunnen reserveren.

Dit was een ongunstig omstandigheid want in slechte korenjaren kon men, ondanks de slechte verkeerswegen, voor de Drentse aardappelen - afschoon van minder kwaliteit dan de Friese en Groninger - een goede prijs maken. En al zouden ook bij uitgebreider cultuur, dan enige jaren achter elkaar de aardappelprijzen eens laag geweest zijn, het zij door goede graanoogsten, het zij door een hoog aardappeloverschot, wat zou dit de boer hebben kunnen hinderen? Hij kon dan immers, zoals men velerwegen in 1912 heeft gedaan, aan eigen vee zijn voorraad met voordeel vervoederen!

Intussen was de toestand anders en tot kort voor 1840 geheel anders. Men verbouwde toen n.l. slechts het nodige voor het gezin en voor *de mesting* van varkens. Door slechte korenoogsten werd echter de teelt langzamerhand uitgebreider, al bleef men ook in het algemeen aan de aardappelcultuur weinig zorg besteden. Tot lang na 1840 is dit op de meeste Drentse dorpen zo gebleven, terwijl toch op de (veenkoloniale dalgronden zulke uitmuntende voorbeelden van een goede en rendabele cultuur gegeven werden.

Hoe achteloos de Drentse boeren gewoonlijk met de aardappelverbouw omsprongen, moge blijken uit het volgende.

Na bemesting van de akker in de winter of in het vroege voorjaar, werd in de laatste helft van mei het land geploegd, om de pootaardappels op te nemen. Slechts bij uitzondering werden deze op ongeveer gelijke afstanden in de voor „gezet“; meestal werden ze door de „inlegger“, die zich erg moesten haasten, maar in de voor geworpen. Zo scheen men dus van de grote voordelen van een regelmatige stand der planten geen begrip te hebben. Mogen er al enkele dorpen geweest zijn - we noemen Gasselte en Gieten - waar de aardappelen om de andere voor gepoot werden in de meeste streken werd in elke voor gepoot¹, waardoor de rijen - zo ze al te onderscheiden waren - erg dicht naast elkander stonden. Dit was juist wat de boer wenste; hij hield er niet van dat er strookjes onbezet bleven. Daarom gebruikte hij een grote hoeveelheid poters, gedachtig aan het oude spreekwoord: „*waor niet in kom, komp ook niet uut*“, m.a.w. „als je niet een flinke hoeveelheid zaaizaad of poters gebruikt kun je ook geen flinke oogst verwachten.“

Het wieden van de aardappelen kwam, mede door de wilde stand der planten, slecht tot zijn recht. Zolang eggen maar enigszins mogelijk was om de grote der planten, werd geëgd, en verder werd slechts eenmaal tegen het grofste onkruid de strijd aangebonden

[156] door op de knieën tussen de planten kruipende, het uit te trekken en tussen de aardappelen neer te werpen. Slechts bij uitzondering werd het aardappelland gehakt, doch dit deed men veel te diep, zodat de grond te veel uitdroogde. Daar dit hakken dus slecht beviel, werd het zelden toegepast.

Het verwondert ons dus niet, dat tegen de tijd van het rooien, dat vóór 1844 en 1845 - optreden der ziekte! - laat moest geschieden, vaak de zeis gebruikt moest worden vóórdat de vork kon worden gehanteerd. Dreigde de naderende winter met vorst, dan werd in de taaiste akkers de ploeg gezet, teneinde vlugger - maar ook veel slechter en onvollediger - de aardappelen uit de grond te krijgen.

Ofschoon, zoals we hier zagen, aan de cultuur weinig zorg werd besteed, zo waren de aardappelen toch, naast rogge en boekweit, een belangrijk volksvoedsel. Dit bewijst ons de zeer algemene verbouw van in alle delen der provincie, en tot kort voor 1840 was de

---

¹ In enkele dorpen werden in drie voren aardappelen gepoot, terwijl de vierde overgeslagen werd, dat was dan de z.g. „guste vore“.

verhouding tussen het aantal inwoners van vele Drentse dorpen en het aantal Hectares aardappelen, in die dorpen verbouwd, verrassend constant.¹

De soorten of variëteiten, die hier gekweekt werden, zijn bijna alle in de loop der tijden door andere vervangen, wat zeker mede een gevolg is van het algemeen uitbreken der aardappelziekte in 1845, toen de oogst totaal mislukte. Vele variëteiten toch, die voordat de ziekte optrad, goed voldeden, werden in zulk een mate door de zwam *Phytophthora infestans* aangetast, dat men tot afschaffing er van moest besluiten of er van zelf geheel uit geraakte, daar men geen gave poters er van bekomen kon. Intussen waren ook „degeneratie" en te lage opbrengst redenen tot afschaffing. Dit zal ook het geval geweest zijn met de *Wolters-gelen*, die vóór het uitbreken der ziekte veel verbouwd werden en als aardappels een goede naam hadden. De opbrengst was echter toen reeds klein, daar de knollen niet groot genoeg werden en na 1845 zal dit bezwaar zich nog veel meer hebben doen gevoelen. Ook van de *Roodkiemen*, die veel meer opleverden en vooral in het Zuiden der provincie verbouwd werden, vernemen we later niets meer. De *Pruisische roden* echter, die van de ziekte veel minder last hebben en lang doorgroeien, vindt men in verschillende dorpen nog in cultuur. Dat deze echter ook vóór 1845 verbouwd werden is niet zeker. Evenmin hebben we zekerheid, dat de *Acht- en Negenwekers*, die omstreeks 1850 veel verbouwd werden, vóór het uitbreken der ziekte hier voorkwamen. Wel weten we, dat ze in die tijd „nieuwe soorten" werden genoemd.

De opbrengst van de oudere soorten bedroeg op de zandgronden gewoonlijk niet veel meer dan 200 HL. per HA. Op de dalgronden was het beschot aanmerkelijk hoger^{II}, vooral van de Engelse soorten : *Winter- en Zomer-Engelschen*. De eerste brachten het daar [157] toen reeds een enkele maal tot 500 HL. per HA. Ook *Rademakers* gaven een goede opbrengst.

Later hopen we gelegenheid te hebben het Voorheen en Thans wat de betekenis van de aardappelpcultuur in Drenthe betreft, tegenover elkaar te stellen.

---

^I Te Weerding en te Drouwen en misschien nog op meerdere plaatsen werden op hoog liggende zandheuvelds in de herfst een aantal diepe kuilen gegraven. Waar alle huisgezinnen van het dorp hun aardappelen bij elkander, hoewel in afzonderlijke kuilen, des winters bewaarden. Een aardig bewijs van aartsvaderlijke vertrouwelijkheid en gemeenschap.

^{II} Zie Mededeling van de wijze waarop in De Smilde de veengronden worden ontgonnen in het Verslag van de eerste algemene vergadering voor 1847 van het Genootschap enz. blz. 6.

Andere cultures, behalve groenvoedergewassen.

In de eerst plaats komt hier de haver ter sprake, ofschoon de teelt van dit gewas in vele dorpen, door gemis aan geschikte grond zo goed als niets betekende.

In sommige gemeenten echter, zoals Ruinerwold. Nijeveen en enkele andere, waar de cultuur op de meer vochthoudende en vruchtbare gronden goed gelukte, kon de haver als het tweede of, zoals te Nijeveen,¹ zelfs als het voornaamste gewas worden aange-merkt. De paardenstapel, die zeker niet toevallig nog al groot was in die streken, kwam dit zeer ten goede en ook voor het rundvee had het stro als buikvulling meer waarde dan het roggestro.

In het overgrote deel der provincie echter moest de teelt van dit uitmuntende gewas door bijzondere maatregelen onderhouden of mogelijk gemaakt worden

Zo scheurde men, om haver te kunnen verbouwen, een stuk groenland om, zaaide hier twee achtereenvolgende jaren haver in - soms ook eerst haver en het volgende jaar gerst - en liet het dan weer voor groenland liggen. Voor slechts één der beide havergewassen werd een bemesting gegeven en daar men, naar het algemeen oordeel zóó de grond eer beter dan slechter maakte, vond deze handelwijze in vele dorpen toepassing. De opbrengst bedroeg 22 á 30 HL. per HA., n.l. van de zwarte haver die, evenals thans nog het geval is, het best voldeed.

Het spreekt vanzelf, dat de haver voor paardenvoeder diende, doch ook werd dikwijls een deel er van naar de grutmolen gebracht, om tot havergort te worden verwerkt en zo tot huishoudelijk gebruik te dienen.

Zo kwam ook hier het

streven van de Drentse boer om zijn beurs dicht te houden heel duidelijk uit, waar hij uit zondags- of visitepot liever havergort opdiste, die hem geen geld kostte, dan rijstebrij waar hij de beurs voor trekken moest.

Dit streven - misschien zo oud als de Drentse landbouw, doch mogelijk ook vroeger of later uit de nood der tijden en als gevolg van de grote moeilijkheid om aan geld te komen ontstaan [182] - was langzamerhand voor de ouderen mede tot een eerzucht geworden en gold voor de jongeren als een dure plicht.

Slechts als we hiermee rekening houden, kunnen we het antwoord bekomen op de vraag, waarom in Drenthe vroeger verschillende gewassen werden verbouwd, aan welke cultuurvoorwaarden door de schralen zandbodem toch zeer moeilijk kon worden voldaan. We denken hier aan gerst, vlas, raapzaad en hennep.

De gerst - geen winter- maar steeds zomergerst - die op de gewone esgronden niet voldoende groeien wilde, verbouwde men evenals de haver gewoonlijk op omgescheurd groenland of op de kampgronden. Vooral in de gemeente Beilen werd veel gerst verbouwd - meer dan 70 HA. - en verder was in de gemeenten Dalen, Roden, Anloo en Coevorden de gerstcultuur van enige betekenis.

¹ Vandaar zeker de spotnaam: „haverkoppen”, aan de bewoners van Nijeveen gegeven. Zie Dr. J. Bergsma: Spotnamen in Drente, Nieuwe Drentse Volksalmanak 1903, blz. 56.

Een groot deel van dit graan werd in destijds veel voorkomende grutmolens tot gepelde gerst en parelgort verwerkt en door de boeren zelf geconsumeerd; het resterende diende tot veevoeder. Uit deze geschiktheid voor huishoudelijk gebruik moet de vrij algemene cultuur van gerst, die toch extra veel mest vroeg, verklaard worden.

Ook verbouwde men hier en daar *spelt* - naakte gerst noemde men ze abusievelijk - en moeder de vrouw bakte hiervan heerlijke „stoet”. Zo zien we dus dat de laatst vermelde gewassen voor de handel helemaal geen betekenis hadden.

Met enige reserve kunnen we dit ook van het *vlas* zeggen.

Het werd op de vruchtbaarste plekje „*lijnstukjes*”, en in de regel slechts in het klein verbouwd, daar het enige motief van deze cultuur was, in de behoefte aan linnen voor het gezin te voorzien. (In de gemeente Ruinerwold - waar wel 30 HA. vlas verbouwd werd - en in een paar andere gemeenten verbouwde men ook vlas voor de handel) .

Weliswaar werd soms van het eigen verbouwde vlas veel meer linnen bereid dan in afzienbare tijd in de huishouding nodig kon zijn, doch dit te veel aan „*eigen-gereed*” linnen werd door moeder de vrouw als een welkome en eervolle reserve beschouwd, waarvan ze later, vol verklaarbare trots, haar kinderen enige rollen mee ten huwelijk kregen.

Met het verkregen lijnzaad ging de boer naar een olieslagerij , op welk een grote afstand die ook mocht gelegen zijn; en na een paar weken aanvaardde hij nogmaals de reis daarheen, om het geld voor de uitgeperste olie en verder de van het zaad verkregen lijnkoeken in ontvangst te nemen. Tegelijk met het lijnzaad nam de boer het eigengebouwde raapzaad mee naar de olieslagerij, om later de uitgeperste raapolie en de verkregen raapkoeken - *grüne koéke* - terug te ontvangen.

De verkregen olie deed dienst in de huishouding, vooral als lampolie en voor het bakken van pannenkoek terwijl het verkregen bijproduct de raapkoek, aan de Drentse lamérouien en aan het jongvee werd gevoerd.

Intussen kwam de teelt van dit raapzaad - steeds zomerraap - of boterzaad - minder voor dan de verbouw van vlas.

Het werd het meest verbouwd op omgescheurd veenachtig groenland, dat dan vóór het bezaaien gebrand, „*geropt*” werd. Soms [183] echter deden stroken geslechte veenachtige *slootaarde* langs een stuk groenland, na branding, ook wel dienst.

In het algemeen was de teelt van raapzaad een brandcultuur, waaruit volgt dat zij niet algemeen in Drenthe voorkwam. (in de gemeenten Gieten en Odoorn echter werd op *dargachtige* gronden veel aan deze cultuur gedaan, en stukken land, die anders weinig op leverden, bleken daar voor de raapzaadverbouw zeer geschikt.)

Te Roswinkel en misschien ook op andere plaatsen werd knolzaad als oliezaad geteeld. Volgens de boeren was het beter tegen ongunstige weersomstandigheden bestand, doch bracht het iets minder op dan raapzaad. Bovendien was de olie, die er uit verkregen werd meer aangenaam van smaak, volgens hen.

Zowel knol- als raapzaad echter werden, op enkele uitzonderingen na, in Drenthe slechts in het klein verbouwd.

Het was er ongeveer mee als met de hennep,¹ die in sommige dorpen geregeld - en in andere weinig of niet werd verbouwd.¹¹

---

¹ Dat in die tijd nog geen plantkunde onderwezen werd moge hieruit blijken, dat de naam „hennepinne”, aan de mannelijke planten gegeven, heel juist geacht werd.

¹¹ Thans kan men o.a. nog kleine perceeltjes hennep aantreffen te Oosterhesselen, Meppen, Erm en Schoonebeek. Een landbouwer uit een dezer plaatsen verhaalde onlangs aan schrijver dezes dat hij steeds nog zijn eigen touw „verbouwd”, geslagen en gebruikt heeft.

Het doel van deze cultuur was ook al weer: in de eigen behoeften door eigen producten te kunnen voorzien.

Bovendien was het voor de boer een eer, zijn paarden met eigen geslagen touw te kunnen inspannen. Oude boeren moet je het nu nog eens horen vertellen, hoe ze vroeger „*hamp*” = hennep verbouwden. Hoe netjes werden in de herfst de bovenste delen van de hennephokken met een kap van roggestro tegen de vogels beschermt! Hoe gezellig was men 's winters bij de haard bezig om de stengels, die lang in het water, in het vochtige gras of in een laagte naast de put gelegen hadden, van de lange vezels - het lint - te ontdoen! Wat brandden dan de op het vuur geworpen droge vezels lustig en wat werd dan van de mooiste, fijne delen van die stengels - „*spleuten*” genoemd - een flinke voorraad zwavelstokken gemaakt! Zorgvuldig werden deze op een droge plaats weggeborgen, om in drukke tijden er mee klaar te zijn.

En wat was dat touwslaan - gewoonlijk door enige boeren gezamenlijk uitgevoerd in het *achterhuis* op de lange deel van één hunner - wat was dat een aardig winterwerkje en een mooi pendant van het spinnen van vlas en wol, door moeder de vrouw met haar dochters en dienstboden met zoveel vlijt en kunstvaardigheid in het *voorhuis* uitgevoerd!

Het verkregen hennepzaad diende voor een deel weer als zaaizaad, en de rest werd op de olieslagerij gewoonlijk tegen raapolie verruild, die, zoals we zagen, in de huishouding uitstekend te pas kwam.

Behalve de genoemde gewassen werden hier en daar nog *paardebonen* verbouwd - te Anloo, Smilde en Assen vooral; verder *cichorei* te De Wijk (waar ook een branderij bestond) en te Zuidlaren; ja, zelfs nog *hop*, al had deze cultuur, vroeger te Eelde, Peize en Roden [184] zo belangrijk¹ omstreeks 1840 zo goed als niets meer te betekenen, wat zeker met het verdwijnen van de bierbrouwerijen in de Drentse dorpen en elders in verband moet worden gebracht. Van proefnemingen met vreemde gewassen, zoals die omstreeks 1810 vrij menigvuldig voorkwamen, vernemen we omstreek, 1840 weinig, wat zeker aan de uitkomst der vroeger genomene moet toegeschreven worden.

De opmerking is hier zeker niet misplaatst, dat al deze mislukte proefnemingen wel geschikt waren om het conservatisme van de Drentse boer zo mogelijk nog te doen toeneemen

Groenvoedergewassen.

Hieromtrent valt weinig bijzonders te vermelden, daar vooral spurrie en knollen op het stoppeland werden verbouwd, evenals dit thans nog algemeen voorkomt.

Het schijnt dat men voor ongeveer 75 jaar (*ca. 1840*) aan de verbouw van deze gewassen steeds meer uitbreiding gegeven heeft en dat vóór die tijd de verbouw er van weinig betekende.

De genoemde uitbreiding was, met het oog op de gewoonlijk kleinen hooivoorraad van de boer, zeker een gunstig verschijnsel, en leidde tot een betere voeding van het vee in het gure herfstseizoen

De spurrie werd, evenals thans nog gebruikelijk is, zo vroeg mogelijk, zonder bemesting, in de geschilde roggestoppel gezaaid, terwijl voor de knollen de stoppel geschild, „*zwart gemaakt*”, of op „*werpvoren*” gelegd werd om daarna een paar weken te blijven liggen, zodat de uitgevallen roggekorrel en onkruidzaden konden ontkiemen en de stoppel kon beginnen te ontleden.

---

¹ In het leerboek over den landbouw door H. Ponse, in 1810 uitgegeven, wordt Drenthe bij de vermelding van de streken, waar veel hop verbouwd werd, het eerst genoemd.

Dit was en is voorzeker een uitmuntende handelswijze, die bovendien het voordeel had en dat heeft dat de diepere lagen van de bouwvoor door het losgeploegde bovenste laagje minder uitdrogen, wat in de maand augustus vaak zeer veel waard kan zijn.

Evenals thans nog gedaan wordt, werd omstreeks 10 augustus - St. Laurens - het land na voorafgaande bemesting matig diep geploegd en met knollen bezaaid.

Slechts in enkele streken, o.a. in de Schiphorst en andere gehuchten in de buurt van Meppel, konden ook zonder bemesting goede knollen worden verbouwd, doch over het algemeen was de roggestoppel op de Drentse grond te arm om zonder voorafgaande bemesting een goed knollengewas te kunnen voortbrengen. Dit is thans nog zo, al komen er ook op deze regel veel meer uitzonderingen voor dan vroeger.

Ook in het voorjaar werden vaak een paar akkers met spurrie bezaaid, om zo nodig in de zomer als „toevoer” voor de koeien te dienen in tijden waarin de weide schaars werd.¹

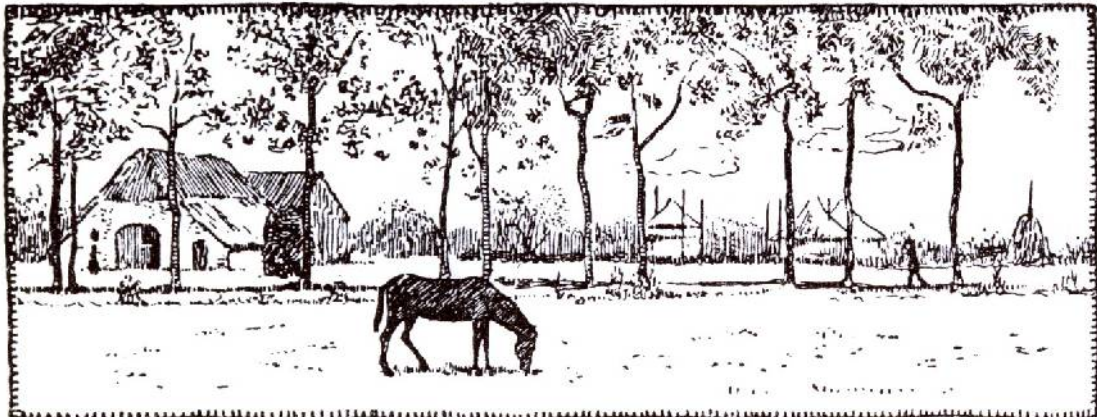
Andere groenvoedergewassen dan de hier genoemde werden weinig verbouwd; alleen klaver kon men hier en daar nog aantreffen.

[185] Allen in de gemeente Roden, Peize, Gieten en Anloo verbouwde men ze betrekkelijk veel en leverde de verbouw meestal goede uitkomsten, doch door de grote hoeveelheid stalmest, die in die tijd, een klaverveld vroeg, rendeerdde de klaverbouw toen veel minder goed dan thans. Op de landerijen van de Maatschappij van Weldadigheid werd intussen reeds veel aan wisselbouw gedaan en werden veelvuldig kunstweiden van klaver en raaigras aangelegd.

Navolging vond dit bij de Drentse boeren niet, daar de veeteelt in de bewuste tijd, met uitzondering van de paardenfokkerij, zo weinig bijzondere zorg waardig geacht werd.

Hoe het te dezen opzicht in Drenthe destijds gesteld was zullen we in een volgend hoofdstuk behandelen.

De Veeteelt omstreeks 1840.

De Paardenfokkerij.

Reeds een paar eeuwen was deze in Drenthe bij het volk en bij het Landsbestuur in hoog aanzien, wat voor de fokkerij zelf en ook in het algemeen een gelukkige omstandigheid was.

Omstreeks 1840 had de Drentse paardenfokkerij, evengoed als thans, reeds haar geschiedenis die van opkomst, van tijden van vooruitgang en bloei, doch ook van perioden van achteruitgang en verval kon gewagen.

Een enkele bijzonderheid uit deze leerzame en interessante geschiedenis moge hier een plaatsje erlangen.

¹ Ook werd in tijden van grasgebrek wel groene boekweit bijgevoerd.

In verschillende provincies van de *Zeven Verenigde Nederlanden* waren in de 17^e eeuw reglementen op de paardenfokkerij ontstaan¹ ten doel hebbende verplichte hengstenkeuring.

In Drenthe scheen men geen wettelijke regeling nodig te achten, al zag men ook de gunstige werking hiervan in Friesland, waar voortdurend de prijzen der paarden stegen. Aan de stadhouder van Friesland, Willem Frederik van Nassau, die van ook 1650 - 1664 ook stadhouder over Drenthe en Groningen was komt de eer toe, in 1666 bij de Staten van Drenthe op het houden van toezicht op de paardenfokkerij te hebben aangedrongen. Deze hebben echter toen gemeend te kunnen volstaan met het uitvaardigen van een besluit, waarbij de hengstenhouders vermaand werden toch vooral ter dekking te stellen „*goede, fraije, bequamen, starcke ende niet al te jonge peerden, van goede taile ende krachten, waarvan men goede race zal mogen verwachten.*”

Het volgend jaar drong de stadhouder nogmaals bij de Staten van Drenthe aan op:

„*t stelten van ordre op de springhengsten*”, opdat „*het publicq niet langer van zo notabelen voordeel versteecken zouden blijven*”, zoals Z.Exc. terecht meende, dat uit het instellen van keurhengsten voortvloeien zou.

Het Landschapsbestuur echter heeft de zaak tot het jaar 1701 laten rusten.

Toen kwam een reglement tot stand, dat evenwel niet bewaard gebleven is, maar dat ongetwijfeld aan het mannelijk fokmateriaal eisen van degelijkheid zal gesteld hebben.

[186] In 1725 ontstond een nieuw reglement, waarin die eisen aldus werden geformuleerd :

„*Dat de dek- of springhengsten, die goedgekeurd zullen worden, zullen moeten wezen vast en welgesloten van lijf, rond van ribben, helder van ogen, fijn en welgesneden van kop, schoon en hoog uitgewassen van nek, spits van ooren, klaar en zuiver van beenwerk, kantig en luchtig op den draf, maar geenszins schuyl- of slod-orig, spekhazich, volvoetig, dempig, overhoevig, noch kribbe bijtende, of met eenig ander zwaar gebrek beladen en van zoodane qualiteiten niet voorzien als tot de goetkeuringe vereijst worden, doch zonder onderscheyt van haar of teyken*”.

We zien uit deze eisen, dat het Landschapsbestuur geen minderwaardige hengsten zou doen goedkeuren en daarom bevreemdt het ons te meer, dat reeds in het volgende jaar, 1726, dit reglement werd ingetrokken, nadat in de eerste maanden van genoemd jaar de vrij strenge keuring volgens het genoemde reglement had plaats gehad.

Een nieuw reglement is in de achttiende eeuw niet weer in het leven geroepen, daar men van oordeel scheen^{II} dat ieder landbouwer uit eigenbelang zijn paarden door eerste klasse hengsten zou laten dekken.

Intussen bewees de werkelijkheid het wel anders; en het was dan ook goed gezien van koning Lodewijk Napoleon, dat hij een koninklijk besluit uitvaardigde, „*bevattende een wet, houdende eenige bepalingen tot bevordering der paarden-fokkerij in het koninkrijk Holland*”.

Deze wet, die echter nog geen twee bladzijden druk beslaat, bepaalde dat in alle departementen reglementen zouden worden gemaakt betreffende de paardenfokkerij en het keuren van dekhengsten. Verder werd aangegeven, dat geen hengsten, jonger dan twee jaar en acht maanden, tot de keur zouden worden toegelaten; dat boeten en straffen op overtredingen der te maken reglementen zouden moeten worden gesteld, doch dat deze „*niet verder mochten gaan dan het verbeurd verklaren van den hengst of de merrie, omtrent welke eenige bij het reglement vastgestelde bepalingen niet (zou) nagekomen (zijn)*”.

---

¹ In Friesland reeds in 1610, in Utrecht in 1635. In Groningen echter bestond vóór 1800 geen provinciale regeling.

^{II} Zie: Tegenwoordige Staat van Drenthe. 1795.

Kort na de uitvaardiging van dit decreet echter werd Holland bij Frankrijk ingelijfd, waardoor de Franse wetten de Hollandse vervingen, zodat geen departementale reglementen zijn ontstaan.¹

Tien jaar later ontstond in Drenthe een reglement op de paardenfokkerij, dat herhaaldelijk - in 1837, 1846 en 1848 - gewijzigd werd. Volledigheidshalve vermelden we hier, dat in 1851, toen een voorstel werd gedaan om een nieuw reglement te maken, dit concept werd verworpen, terwijl het oude reglement ingetrokken werd.

Het provinciaal bestuur droeg toen de zorg voor de paardenfokkerij over aan het Genootschap ter bevordering van de Landbouw in Drenthe, onder bepaling dat het hiervoor een jaarlijkse subsidie van fl. 400,-- genieten zou. En hiermee willen we van de geschiedenis afstappen, om over de toestand omtrent 1840 te spreken.

[187] Zoals algemeen bekend is, werd vroeger in Drenthe uitsluitend het Drentse of Friese paard gevonden, een zwartharig ras, dat naast enkele minder gunstige hoedanigheden vele uitmuntende eigenschappen bezat, en dat *velerwegen* in het buitenland een goede naam had verworven.

Voor de beschrijving der raskenmerken moeten we hier naar een ander werk over de de paardenfokkerij óf over veeteelt verwijzen en naar het hoofdstuk Paardenfokkerij, door A.W. Heidema, voorkomend in het onlangs verschenen werk: *De Nederlandsche Landbouw in het tijdvak 1813 - 1819*. Het Drentse paard vertoonde naast een aantal kenmerken, die we vooral bij het edele paard aantreffen (als geen grote maat, vrij droog, doch nog al licht beenwerk, tamelijk veel temperament) de gewone eigenschappen der koudbloedige rassen doch ondanks dit hybridisch karakter van de lichaamsbouw vond het gereden aftrek en werd gewoonlijk tegen hoge prijzen verkocht zodat met de aanfok voordeel was te behalen.

In de genoemden tijd, evenals sedert een paar eeuwen, was de paardenfokkerij dan ook bij de Drentenaren in hoog aanzien, ja, we kunnen gerust zeggen, dat zij de lust van de Drentse landman was.

Men moge nu menen, dat deze ingenomenheid in rechte evenredigheid stond met de winsten, die de fokkerij opleverde - wij geloven dat de oorzaak dieper was te zoeken.

Sedert de tijd dat de Drentse bodem met ossen beploegd werd - en volgens een werk uit het jaar 1588 moet dat toen in Drenthe het geval geweest zijn - kon de Drentse landman slechts door middel van het paard aan de weinig vruchtbare bodem zijn brood ontwoekeren. Zo hadden vele geslachten het paard als een onmisbare en edele vriend leren beschouwen, tengevolge waarvan grote liefde en zorg de paarden, uit heel de behandeling en verzorging, die het van de landman genoot, duidelijk aan de dag kwam.

J. van der Veen Azn., de bovengenoemde schrijver van de aangehaalde mooie karakter-schets (1844), noemt het paard de afgod van de Drentse boer. Hij zegt:

„Hij maakt van zijn paard een afgod. Hoe edel en sterk, hoe welvarend en dartel zijne rossen er ook uitzien, gij zoudt hem buiten den bouwtijd (= de oogst) de koorts op 't lijf jagen, door dezelve in den draf te brengen. De zweep kent hij slechts bij naam. Ziet ge hem eens in vollen draf u voorbij jagen, dan is het voor u en een iegelijk het signaal, dat zijn vrouw in nood is, dat hij den dokter gaat halen. Hij getroost zich soms uren ver door het rulle zand bij den wagen aan te loopen, ten einde zijn telgangers - hoe licht de vracht anders moge zijn - niet door zijn zwaarte te vermoeien.”

Uit dit citaat blijkt ten duidelijkste, hoe goed de paarden hier behandeld werden, tenminste zolang ze buiten de stal waren.

---

¹ De bestaande reglementen in Groningen en Friesland bleven gehandhaafd na de uitvaardiging van de wet van 12 April 1810.

In de stal stonden ze vaak diep in de plaggenmest en bovendien in een halfdonkere ruimte.

Zelfs de stallen, waar merries met haar veulens verblijf hielden, waren niet luchtig, zindelijk en ruim genoeg. Voor zover de veulens des zomers nu en dan de stal hielden, n.l. tijdens het werken der merries, was deze slechte stalinrichting een groot nadeel. In de herfst kwamen vele veulens n.l. die welke aangehouden werden, in [188] een veulenstalletje, dat gewoonlijk naar verhouding ruimer was dan de paardenstallen, doch overigens niet aan hoge eisen van luchtigheid goede lichttoevoeging en zindelijkheid voldeed. Op het fokken van paarden was op de boerderijen dus alles niet naar eis ingericht en daar ook het gras de weiden voor jonge paarden niet voedzaam genoeg was, mocht het verstandig heten, dat tot verkoop van de veulens in de herfst het meest werd overgegaan. Merrieveulens werden op de bekende Drentse najaarspaardenmarkten voor 70 à 80 gulden verkocht en brachten alzo zelfs meer op dan een koe.

Ze werden voor een groot deel gekocht door kooplieden uit Friesland en Groningen en werden het volgend jaar op de vette kleiweiden in de genoemde provincies¹ geweid, om onder de naam van Friese en Groninger paarden naar Holland en Utrecht of naar het buitenland verkocht te worden.

De veulens, die voor eigen aanfok dienden, werden tot 4 à 5-jarige leeftijd gehouden, en steeds met veel voorzichtigheid gebruikt.

De laatste staltijd kregen ze dan extra bijvoeder, waarvoor, behalve rogge - in Drenthe de hoofdschotel voor de paarden - haver of gerst, ook vaak tevens zoete melk, eieren, karnemelk en gekookte aardappelen dienst deden.

Deze paarden werden geregeld geborsteld en ze kregen de laatste tijd nog een dek over, om het haar mooi glanzend te krijgen.

Dikwijls werden deze zgn. vette paarden, die een hoge waarde vertegenwoordigen door de kooplieden aan huis gekocht, wat mede aanleiding gegeven zal hebben tot het ontstaan van het spreekwoord, dat *de beste paarden op stal gezocht worden*.

Werd de koop echter niet gesloten, dan werd het vette paard - de trots van heel het gezin - op de markt te koop aangeboden en meestal voor een goeden prijs van de hand gedaan. Op deze wijze, n.l. door des winters een mooie, jonge zwarte vet te maken en die dan in het voorjaar te verkopen, maakten vele meierboeren de huur, en hielden dan dikwijls nog een mooi sommetje over.

Zo zagen wij, dat de paardenfokkerij belangrijke voordelen opleverde en na 1830 begon men er zich dan ook steeds meer op toe te leggen. Het aantal veulens vermeerderde jaar op jaar, zoals in de jaarlijkse „Verslagen van den Gouverneur en der Gedeputeerde Staten" met voldoening werd geconstateerd. Zo lezen we in het verslag over 1835: „*Aanhoudend wordt de paardenfokkerij met belangstelling voortgezet, zijnde in 1835 niet minder dan 2340 merriën gedekt, welk getal dat voor het vorige jaar met nagenoeg 200 te boven gaat. De veulens waren gewild en ook de werkpaarden zijn voor voldoende prijzen verkocht*".

Het schijnt, dat in die tijd de boeren ook begonnen in te zien, dat niet alleen de mannelijke, maar ook de vrouwelijke fokdieren aan zekere eisen van deugdelijkheid behoorde te voldoen.

Zo lezen we in het „Verslag van den Gouverneur enz. over 1836 dat voor de fokkerij bij voorkeur de schoonste *merriën* werden [189] uitgekozen, wat vroeger - en ook later^{II} - niet de gewoonte schijnt geweest te zijn.

^I Zie ook het 'Verslag van den Gouverneur en der Gedeputeerde Staten' 1838.

^{II} Zie het Verslag van het Genootschap t.b.v. Landbouw in Drenthe over 1895, blz. VII. waar we lezen: Er worden tegenwoordig meer jonge en uitstekende paarden voor de fokkerij bestemd, in tegenstelling met vroeger, toen veelal oudere en slechte merries voor de fokkerij bestemd werden.

Inmiddels zorgde gelukkig het deugdelijke Provinciale Reglement omtrent de paardenfokkerij en het keuren van springhengsten er voor, dat de beëdigde provinciale keurmeesters alle minderwaardige hengsten kon afkeuren, terwijl de boete van fl. 75,-- gesteld op het doen dekken van een ongekeurde hengst, het aantal overtredingen binnen zeer enge grenzen hield. Bovendien werden ter aanmoediging van de landbouwers, om goede paarden aan te houden, jaarlijks onderscheidene *premiën* voor de beste hengsten en merries uitgelooft.

In de bewuste tijd stonden alleen inlandse hengsten ter dekking. Een proef in 1828 genomen met het stationneren van hengsten - type rijpaard - uit de koninklijke stoeterij te Borkulo had slecht voldaan en volgens het advies van de Provinciale Commissie van Landbouw moest deze niet worden herhaald.¹

Naar het ons thans voorkomt, was dat goed gezien, daar er veel te veel verschil bestond tussen de eigenschappen der genoemde hengsten en die der Drentse merries.

Men bleef dus fokken in eigen ras en de uitkomsten bewezen dat men hierdoor op de bereikte hoogte blijven kon, ook al werden telkens goede dieren uitgevoerd.

We kunnen dan ook zeggen, dat in de genoemde tijd de paardenfokkerij een bloeitijd beleefde.

Volgens ouden van dagen waren er voor een 70 jaar, in elk dorp van Drenthe wel een paar stammen of geslachten van paarden aan te wijzen, die wat lichaamsbouw, stap- en drafbeweging en temperament betrof, aan hoge eisen voldeden.

Na 1840 is eerst een tijd van achteruitgang ingetreden, waarschijnlijk vooral het gevolg van de dikwijls lage prijzen der paarden.

De rundveefokkerij.

Konden we van de paardenfokkerij omstreeks 1840 zeggen, deze zich in goede banen bewoog en belangrijke winsten afwierp met de rundveeteelt was het in die tijd minder gunstig gesteld, al was er ook op dit gebied reeds enige vooruitgang te bespeuren.

Maar hoe achterlijk was deze bedrijfstak in een groot deel Drenthe ook steeds geweest! Hoe ongunstig waren hier de omstandigheden!

Bovendien moeten we hier in het oog houden, dat vroeger voor de meeste veesoorten en wel in het bijzonder voor het rundvee gold: „*zoo de grond, zoo het vee*”, waar al aanstonds uit volgt, dat in een groot deel van Drenthe slecht vee gevonden werd.

In de omstreken van Meppel.

Zuidlaren en Coevorden - en misschien nog in enkele andere streken - waar de grond minder slecht was, vond men ook vrij goed vee, maar in het midden der Provincie op de weidearme, hooggelegen, schrale zandgronden vond men een [190] veeslag, waarvan de vertegenwoordigers er al even dor en schraal uitzagen als het landschap dat ze stofteerden.

¹ Zie echter nog het Verslag van den Gouverneur en der Gedeputeerde Staten 1840

De bekende *Hengeveld*, die omstreeks het midden der vorige eeuw van het vee, zoals het in de verschillende delen van ons land voorkwam een beschrijving gaf,¹ zegt o.a. van het boven aangeduide vee uit Drenthe:

„Het is een onoogelijk slag van vee: klein, mager, met lange, spitse, opstaande hoornen, zeer beweeglijke ooren, een oplettende physionomie, schralen hals, scherpe schoft, zwakken rug en lendenen, die met een verdieping in het kruis overgaan en vandaar tot aan den staart en de zitbeenderen rijzen, juist het tegenovergestelde van goed gebouwd vee, dus zwak en smal van kruis, met lange banden, „ knikbannen" en ook wel geheel bandeloos, daarbij koehakkig en „sabelbeenig", van achteren en van voren hoog op de beenen met ondiepe borst."

Dat het vee der arme zandgronden niet beter was dan hier geschetst wordt - en heden ten dage is zulks vee hier nog sporadisch te vinden - zal ons niet meer verwonderen, wanneer we eens nagaan hoe het gevoed en verzorgd werd en onder welke ongunstige omstandigheden het leefde.

Zoals we in de inleiding zagen, waren voor een vijf en zeventig jaar - 1840 - nog meer dan 120 marken onverdeeld, en hierdoor waren in vele dorpen de weiden gemeenschappelijk bezit. Onder de hoede van een herder of oppasser werd daar in het zomerhalfjaar des morgens het rundvee in een grote kudde naar de meestal verafgelegen *meent* gebracht, waar het gewoonlijk een slechte weide vond. 's Avonds moest het de vermoedende terugtocht weer volbrengen, om gedurende de nacht in de *potstallen* te vertoeven, met het oog op de grote mestbehoefte van het bouwland.

Dat door de lange wandelingen van en naar de weide de melkgift minder was dan anders het geval zou zijn geweest, en dat op deze wijze veel mest verloren ging, behoeft nauwelijks gezegd, terwijl het vanzelf spreekt dat de zure en slechte grassen van de meent weinig geschikt waren om een hoge melkproductie mogelijk te maken.

Voegen we hier nu nog bij, dat bovendien de aanleg, om veel melk te geven, door het genoemde *„heidevee"* werd gemist, dan is het duidelijk dat in de dorpen met in hoofdzaak gemeenschappelijke weiden de rundveeteelt en ook de zuivelbereiding geen miltvloeiende bronnen van inkomsten waren.^{II}

In de genoemde dorpen echter - waar de graanbouw de kurk was, waar alles op dreef - legde men zich bovendien op de rundveeteelt heel weinig toe, en - het moet erkend - onder de genoemde omstandigheden zou hier een streven naar veeverbetering weinig succes hebben gehad. Markeverdeling, en als gevolg daarvan grondverbetering, moest dan voorafgaan.

In andere streken, waar de weiden meer particulier eigendom waren, en vooral daarvoor in beteren toestand verkeerden, werd meer voordeel van het rundvee getrokken, al waren ook dáár de grote [191] afstanden van de stal naar de weide nadelig met het oog op melkgift.

Deze was gewoonlijk slechts de eerste maand, dat het vee in de weide liep, wanneer er betrekkelijk veel gras voorhanden was en de koeien pas of kort te voren afgekald hadden, vrij goed of goed te noemen, om spoedig daarna te verminderen. Vele boeren zeiden dan ook: *„de Meimaand is voor het botervat de halve zomer"*. (Gewoonlijk bedoelde men dan met die meimaand de eerste maand van de weideperiode, want meestal kon het vee niet vóór 15 á 20 mei de stal verlaten, wegens de late ontwikkeling van het gras in de schrale groenlanden).

In zeer gunstige jaren ging boven aangehaald spreekwoord echter niet op. Het vee bleef dan, zoals men het noemt, een groot deel van de zomer *„op de melk"* en met het oog op

¹ G.J. Hengeveld: Over het rundvee en zijn verschillende soorten, rassen en veredeling. 1853 en 1856.

^{II} Een oud Drents rijmpje illustreert dit heel aardig. Het luidt: „Te Odoorn melkt men zeven koeien in een ramshoorn."

het *etgroen*, waar het vee zich dan rijkelijk aan kon *vergasten*, was augustus „een tweede meimaand“.

Verschillende jaren door elkaar genomen echter waren melk- en boteropbrengst van het Drentse vee gering. Voor sommige dorpen, b.v. voor Norg, werd de laatste op 30 KG. per koe en per jaar geschat.¹

Een uitzondering moet gemaakt worden voor de in het begin van dit artikel genoemde vruchtbaarder streken, als de omstreken van Meppel en enige andere, waar men ook toen reeds goed of vrij goed melkvee had, althans voor die tijd. Zo werd de hoeveelheid boter, die te De Wijk gemiddeld per koe en per jaar verkregen werd geschat op 40 á 50 KG. Hier werd het melkvee dan ook hoofdzakelijk om de producten gehouden en legde men zich meer op de fokkerij toe: voorzeker een der oorzaken, dat in latere tijd daar zulke schitterende resultaten met de pogingen tot veeveredeling zijn verkregen.

In het overgrote deel der provincie daarentegen waren melkkoeien, jongvee en kalveren in de eerste plaats *mestfabriekjes*, en daar het er hierdoor minder op aankwam, van welke kwaliteit het vee was, fokte de boer gewoonlijk er maar op los. Hoe meer kalveren hij aanfokte hoe meer koeien hij jaarlijks te verkopen had, en ongelukkig waren het nu steeds de beste koeien, die bij de Drentse boer voor verkoop in aanmerking kwamen. Voorzover deze als vaars verkocht werden, bleef er geen enkel kalf van achter op de boerderij, terwijl de oudere koeien steeds *neurend* werden verkocht. Neemt men aan dat de helft der vroeger hiervan verkregen kalveren stierkalveren waren, dan mag men de verkoop der betere koeien voor de boerderij een groot verlies noemen.

Zo bleef men natuurlijk in het bezit der slechtere en hiervan kreeg men weer kalveren. Groeiden enkelen hiervan toevallig tot tamelijk goede dieren op, dan waren het later weer juist deze, die de laan uit gingen.

Deze onpraktische of liever dwaze manier van handelen was voor een deel het gevolg van de vrees van de Drentse boer, dat hij vee zou behouden, dat „*boven de weide*“ was, en dus te goed voor zijn boerderij. Het land verbeteren zou hier het middel zijn, maar de toepassing er van was hem, althans in de meeste gevallen, moeilijk, [192] daar vaak het hebben van te veel land een slechte bemesting en bewerking ten gevolge hebben moest.

Voor een ander deel was zij een gevolg van de tijdsomstandigheden. Geld kon de boer moeilijk krijgen, zoals in een der vorige hoofdstukken reeds werd aangetoond, en nu waren het gewoonlijk alleen de beste koeien, die enige marktwaarde hadden. (Was het vee in een enkel jaar eens hoog in prijs - zoals in 1840, toen de beste melkkoeien 80-120 gulden oprachten - dan lieten de boeren zich door deze hoge prijzen verlokken, om veel meer vee te verkopen dan wenselijk was met het oog op een geregeld bedrijf en mestproductie.)

Ten slotte was een der redenen, waarom steeds het beste vee verkocht werd, het hoge risico dat men anders had. Men bedenke hier, dat veeverzekering nog onbekend was en dat toentertijd dikwijls besmettelijke veeziekten heersten.

Na 1834 heerste in ons land de longziekte gedurende enige jaren. Dat deze ziekte, zowel als het mond- en klauwzeer, ook in Drenthe omstreeks 1840 heerste, moge blijken uit een gedeelte van het Verslag van de Gouverneur en der Gedeputeerde Staten van Drenthe over 1842, dat we hier laten volgen:

„Wat het rundvee betreft, hetzelfde is (in 1842) niet van aanstekende besmettelijke ziekten bevrijd geweest. Behalve dat het epizoötische mond- en klauwzeer onder hetzelfde nog bleef voortduren, schoon afnemende en niet dan in enkele gevallen van doodelijken aard, heeft de zoozeer verwoestende longziekte, waarvan de gedachte alleen den landman terecht met schrik vervult, in een gedeelte der Provincie geheerscht. Reeds twee-

---

¹ Wat betekend dat er per koe zo'n 2000 L. melk werd gegeven met ongeveer 2,5% vet - 1/3 deel vet bleef in die tijd achter in de karnemelk. (zuivelfabriekenindrenthe.)

maal, in 1839 en 1840, had deze ziekte, telkens op eenen enkelen veestal, zich vertoond, doch was toen beide keeren, door oogenblikkelijke dooding van al het op den stal aanwezige vee, gelukkig in de beginselen gesmoord. In het laatst van October j.l. ontving men opnieuw berigten van ontstane ziektegevallen te Coevorden en ommestreken, die nu van te meer verontrustenden aard waren ... en dat de ziekte in de ommestreken zich reeds aanmerkelijk had verspreid."

Uit een en ander is wel af te leiden, dat het risico bij de rundveeteelt in deze tijd nog al groot was. Bovendien bestond het gevaar, dat vroeg of laat door de longziekte de gehele stal leeg kon sterven, of op voorschrift van de regering moest worden afgemaakt,¹ en zo is het te verklaren, dat de boeren tevreden waren met het vee, dat ze nu eenmaal hadden.

Intussen moest het tot grote schade leiden, dat steeds het beste vee werd verkocht.

Hoe immers zouden de boeren - behalve door het kiezen van eerste klasse stieren, over welk onderwerp we straks spreken - hoe zouden ze een langzame, doch geleidelijke veeverbetering beter hebben kunnen bevorderen dan door juist het beste vee aan te houden, om er mee verder te fokken, en door het slechtere vee te verkopen ?

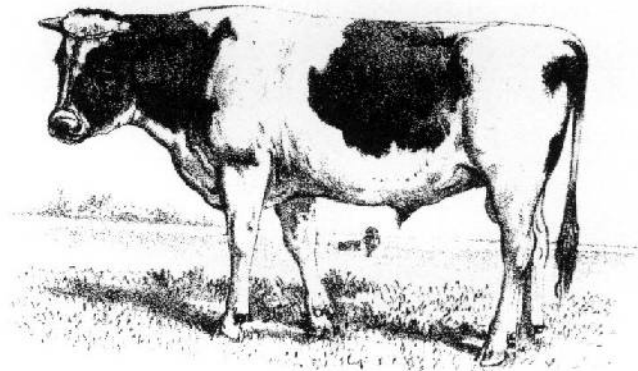
Bovendien - we zeiden het reeds - zou het streven om aan een melkrijker en zwaarder veeslag te komen, in de eerste plaats zich hebben moeten richten op het kiezen van uitmuntende stieren, [193] terwijl een betere bemesting en drooglegging der weiden, een beter, voeding en verzorging van de kalveren en het jongvee, een krachtiger wintervoeding van het melkvee - dat dan zonder schade in geringe aantal gehouden kon worden en een schifting van de kalveren naar hun afstamming, met het doel om de minstwaardige te verkopen vóór de tweejarigen leeftijd, tot geleidelijke verbetering zou hebben geleid.

---

¹ Zie genoemd Verslag over 1842, blz. 50 - 53

Deel 3 Cultura 1914 blz. 277 t/m 384
[277]

Wat het eerste punt n.l. het kiezen van de stieren betreft, merken we op, dat in vele dorpen - en dat is tot voor korten tijd zo gebleven - door de grootste boeren een regeling inzake de stierhouderij getroffen was. De bedoelde boeren vormden, als gewaardeerde in de marke, een vereniging: „boerschap”, „boermarkervereniging” of „de boer” geheten. In vele dorpen en gehuchten nu behoorde de

regeling der stierhouderij mede tot de werkzaamheid dezer instelling uit het verleden.¹ Gewoonlijk hielden de boeren om de beurt gedurende een jaar de dekstier, terwijl jaarlijks uit bijdragen der leden een fonds werd gevormd, waarover de stierhouder de vrije beschikking kreeg. Daar stond echter tegenover dat hij zelf een stier moest kopen en uit eigen zak het ontoereikende fondsbedrag moest aanvullen. Vergezeld van twee of drie burens ging hij er nu op uit, om een stier te kopen, en daar hierbij de beurs van de stierhouder vooral invloed had op de keuze, zo is het te verklaren dat dikwijls een tamelijk ordinair dier werd aangekocht. (Zijn medeleden betaalden de stierhouder slechts een laag dekgeld; niet leden betaalden gewoonlijk iets meer). Na een jaar werd de stier weer van de hand gedaan; een nieuwe stierhouder, met anderen smaak en andere inzichten, en een beter- of minder-voorzien beurs trad op, waarvan het gevolg was vaak dat een heel ander slag stier werd aangekocht.

Uit een en ander volgt duidelijk, dat van deze „stierhouderij” niet veel voor de veeverbetering te verwachten was.

In de veenstreken echter, en ook in sommige dorpen, bestond helemaal geen regeling. Hier stelden enkele ingezetenen een stier ter dekking; vóór 1823 gewoonlijk de eerste de beste, of liever de eerste de slechtste. Dit kon ook wel niet anders, daar het dekgeld gewoonlijk slechts een dubbeltje bedroeg.

Uit het meegedeelde blijkt, dat het mannelijk fokmateriaal meestal niet van goede hoedanigheid was, en dit schijnt het provinciaal bestuur tot het uitvaardigen van reglement op de verplichte keur der stieren te hebben geleid.¹¹

[278] Zulk een reglement kwam in 1823 tot stand.

In art. 1 vinden we de bepaling dat geen stieren, tot het dekken van ander dan eigen vee bestemd, mochten aangehouden worden, dan na vooraf gekeurd en te dien einde toegelaten te zijn. Verder moesten alle stieren, zowel gekeurde als ongekeurde, steeds gestald zijn, op een boete van fl. 25. Van deze bepaling kon in bijzondere gevallen door Gedeputeerde Staten ontheffing worden verleend. De keurmeesters mochten geen stieren goedkeuren, die jonger dan twee jaar waren of door hen voor jonger werden gehouden, terwijl hun het reglement voorschreef dat op de volgende vereisten, de uitwendige bouw betreffende, vooral moest worden gelet :

„regt in den rug en het staart-been boven denzelven niet

¹ Zie o.a. hiervoor: H. Tiesing. Het verenigingsleven in Drenthe. Cultura juli 1913.

¹¹ Het „Besluit van Z.M. den Koning, in dato van den 12^e van Wintermaand 1809, houdende een wet op de keur der stieren in het Koninkrijk Holland” was nooit tot uitvoering gekomen, en dit reglement was dus iets nieuws. Voor de Beemster was echter reeds in 1787 een keur op de stierhouderij gegeven.

*verheven, fijn van hoornen, diep in de borst, stomp van achteren,
breed en niet invallende in de billen, regt in de hielen,
breed in het kruis en op de schoft, en achter de schouders
niet invallende, niet rank maar gesloten".*

De kleur der onderbenen wenste men wit, maar het lichaam moest een andere, niet nader aangeduide haarkleur hebben.

Op de rechterhoorn kreeg de goedgekeurde stier het brandmerk K.S., terwijl een afgekeurde stier op de linkerhoorn met de letter A.S. werd gebrandmerkt.

In art. 8 vinden we zelfs een bepaling betreffende het dekgeld.¹ De stierhouder mocht voor de eerste dekking 30 cent en voor elke herdekking niet meer dan 5 cent vorderen.

Het toezicht over de goedgekeurde stieren was ook de keurmeesters opgedragen, en nadat deze zich in de herfst door bezoek aan de stallen overtuigd hadden dat de vroeger goedgekeurde stieren nog aan de gestelde eisen voldeden, moesten ze tussen 31 januari en 15 maart de goedgekeurde stieren gaan inspecteren, teneinde te zien of ze behoorlijk zindelijk gehouden, goed gevoederd en in goede staat gehouden werden, terwijl de stierhouders, „welker dieren niet zodanig werden bevonden", aangemaand moesten worden, om het gebrekkige spoedig te herstellen. De nalatigen werden bedreigd met opvolgende boeten van 3, 6 en 12 gulden en met afkeuring van de stier.

Uit de lastige bepaling betreffende het steeds gestald moeten zijn der stieren; uit de hogen minimum leeftijd, die de dieren vóór de keuring bereikt moesten hebben, en uit de omstandigheid dat het dekgeld gewoonlijk zeer laag was, laat het zich verklaren dat weinig landbouwers er toe overgingen op eigen risico een goede stier aan te schaffen. Verder is uit het grote aantal stieren, dat ieder jaar in Drenthe werd goedgekeurd - omstreeks 150 - wel af te leiden dat ook de buurtschappen niet altijd eerste klasse stieren ter keuring konden aanbieden, daar, zoals wij zagen, de stierhouder zelf zoveel bijpassen moest. De kwaliteit der goedgekeurde stieren liet dan ook gewoonlijk nog veel te wensen over, en al menen sommigen, dat het genoemde Provinciaal Reglement „een zeer gunstig gevolg had",¹¹ de Staten van Drenthe trokken in 1851 het toen bestaande reglement in, omdat, zoals Gedeputeerde Staten aan de Staten schreven, „hun bij onderzoek was gebleken, dat het beoogde doel, t.w. de veredeling [279] van het rundvee in deze provincie, niet was bereikt, „en hetzelfde weinig nut had aangebracht", waarom zij zich meenden te mogen onthouden van de aanbieding van een nieuwe reglement waartoe zij van de Staten opdracht hadden gekregen.

Zo zagen we, dat ook het strengste reglement weinig invloed ten goede hebben kan, zolang de bevolking niet zelf naar veeverbetering streeft, of ten minste het niet eens is met de aanbevolen of opgedrongen middelen daartoe en met de wijze van werken.

Bekendheid met- en inzicht in de fokregelen; praktische veekennis en gezonde liefhebberij, gevoegd bij de zo noodzakelijke eenstemmigheid bij de boeren om naar de bereiking van een te voren juist omschreven fokdoel te streven, en als gevolg hiervan aansluiting van de fokkers; het rustige beleid van de leidende mannen, dat weerstand kan bieden aan ééndags-stromingen op veeteeltgebied - dit zijn allemaal zaken, die noodzakelijk blijken, waar met hoop en kans op succes naar veeverbetering zal worden gestreefd.

Welk een gunstige invloed in latere tijd de verspreiding deze nieuwe denkbeelden - althans voor Drenthe nieuw - op het gebied der veeteelt hier heeft gehad en heeft, alsmede welke schitterende resultaten na enige jaren van inspanning, reeds, hier en daar in de provincie zijn bereikt - dit hopen we later uitvoerig aan te tonen

¹ Zie de uitgave van 1828.

¹¹ Zie Alstorpius Greveling: Statistiek v.d. pr. Drenthe.

De schapenhouderij¹

Werd het rundvee, zoals we in een vorig artikel zagen, hoofdzakelijk gebonden om de genodigde mest voor het bouwland te verkrijgen - de bereiking van hetzelfde doel werd in de eerste plaats beoogd met de schapenhouderij.

Men hield dan ook geen andere dan heideschappen, van het kleine, grofwollige, langstaartige, Drentse ras.

Dit ras toch, dat als een echt natuur- of landras mag worden beschouwd, was geheel berekend op bodem en klimaat en had zich zoals men dat vroeger uitdrukte - aan het schrale voedsel der dorre heidevelden en het verblijf in de donkere, *schurftsmettige* schaapskooien geheel aangepast.

Slechts een klein deel van het jaar eisten deze schapen bijvoeding, en wanneer deze des winters nodig was, bestond ze in het verstrekken van gemaaide heide, gesneden brem, hooi, roggestro, boekweitstro en raapkoeken. De lammerooien, die van deze raapkoeken het meest profiteerden, werden bovendien in het najaar op de vroegst bezaaide en daardoor meest „ruige“ roggeakkers gehoed terwijl ze ook in het voorjaar nogmaals van de groene rogge en mede van de eerste groene spruitjes van het groenland mochten genieten.

Al was, in vergelijking met het voeder dat andere veesoorten op stal kregen, de hoeveelheid voer, die een schaap eiste, gering, door de grote koppels, die de boeren hielden, was de bijvoeder [280] der schapen 's winters een zeer belangrijke post op het voederbudget.

Intussen weerhield dit de Drentse boer, die mest! mest! voor zijn esakkers moest hebben, in de regel niet, om een grote koppel heideschappen, b.v. 150, te houden en dat zo het aantal schapen, dat toentertijd in de gehele provincie gehouden werd, zeer groot was, zal niemand verwonderen. Dit aantal bedroeg, volgen, de opgaven der plaatselijke besturen, in November 1838 niet minder dan 121405, of ongeveer twee en een half maal zoveel als in 1910. Met de mest van deze 121000 schapen konden duizenden bunder^{II} roggeland worden bemest, en zo werd de uitgebreide roggecultuur mogelijk. De scha-

^I De wijze, waarop deze vroeger en ook thans nog op vele plaatsen gedreven wordt, is aan vele lezers voldoende bekend. Het is daarom, dat we dit onderwerp slechts zeer beknopt zullen behandelen.

^{II} Zie voor berekeningen hieromtrent J. van Konijnenburg: Schets, hoedanig Heideveld door Schapenhouderijen zou kunnen worden ontgonnen. Verslag van de tweede algemene Vergadering 1849 van het Genootschap ter bevordering van de Landbouw in Drenthe, blz. 6 en v.v.

penmest immers kon men voor verreweg het grootste deel als een aanwinst voor het bedrijf beschouwen, daar hij uit de heidevelden werd binnengeloodst.

Ook voor de wol geldt dezelfde opmerking, en al was deze ook grof, hard en voor een deel harig, terwijl het gewicht van een vlies slechts 1 á 1¼ KG. bedroeg, ze werd toch als een waardevol product beschouwd. In de huishouding maakte men een ruim gebruik van het eigen gesponnen garen, en de wever vervaardigde tegen laag loon, soms in *paardendiensten* bestaande, er *voerlaken*, *vijschaft* en dekens van.

Intussen werd een groot deel der wol verkocht, of tegen andere artikelen verruild. Prijzen van 50 cent tot fl. 1,-- per KG. kwamen in de genoemde tijd voor, doch slechts zelden kon laatstgenoemde prijs bedongen worden. Het was mede om betere wol te verkrijgen, dat destijds proeven genomen werden, om het Drentse schaap door kruising met een ander ras te veredelen.

Het eerst heeft men dit beproefd met de Spaanse merinosschape doch de uitslag was ongunstig, zoals zich liet verwachten, daar er veel te grote verschillen tussen de beide te kruisen rassen bestonden.

In 1836 werden nieuwe proeven genomen, maar nu niet met zuivere merono's, doch met *kruiselingen* van deze met South-downs.

De rammen werden door de bemoeiingen van de gouverneur der provincie van de veeartsenijschool te Utrecht betrokken.

Zoals we zeiden, was het hoofddoel van deze kruisingsproeven te trachten, een schapenras te verkrijgen, dat fijnere wol produceerde. Hoewel de aanvankelijke resultaten eerst grote verwachtingen opwekten, bleek toch spoedig dat het weerstandsvermogen der kruisingsproducten veel geringer was dan dat van de zuivere Drentse schape, waardoor ze als *drift- of drijfschape* ongeschikt waren.

Na deze uitweiding over de pogingen tot veredeling, willen we ten slotte in het kort nog nagaan welke zorg, moeite en onkosten aan de schapenhouderij verbonden waren en welk risico zij opleverde.

In de eerste plaats dan moeten we in rekening brengen de hoeveelheden voeder, die des winters nodig waren. Door het grote aantal schape, dat gewoonlijk gehouden werd, betekende dat wintervoer - althans in sommige jaren - nog al veel.

[281] In de tweede plaats moest de scheper betaald worden. In geld ontving hij slechts weinig: 2 á 3 cents per schaap, althans in enkele delen der provincie. Het loon van de scheper bestond overigens in landbouwproducten, door elke boer te betalen naar het aantal schape, dat hij hield. Verder had de scheper, indien hij gehuwd was, het genot van vrije woning met enig land, en van de nodige spandiensten, die voor het bemesten en bebouwen zijner akkertjes, bij oogsten van zijn gewassen het binnenrijden van zijn turf of zodden enz. nodig waren. Was de herder ongehuwd, dan genoot hij bij de boeren kost en inwoning en gewoonlijk moest hij, in verband hiermee, wekelijks verhuizen met zijn Siep. Verschillende gunsten en voorrechten genoot de scheper verder, die ten slotte ook de op de debetzijde van de schapenhouderij kwamen te slaan.

Rekenen we verder de schade, veroorzaakt door heersende ziekten, die in die tijd veel voorkwamen,¹ dan hebben we ten naastenbij de balans gereed. Ten naastenbij, want het benadelen van het jonge hout, en het vrijwel onmogelijk maken van bosaanplanting was een nadeel en bleef de grote grieven, die velen tegen de schapenhouderij hadden.

---

¹ We denken hier in de eerste plaats aan het ongens of de „galligheid" waaraan in natte jaren veel schape stierven. De schurft werd hier in die tijd niet als een ziekte beschouwd; volgens de boeren behoorde deze bij een Drents schaap en was ze geheel onuitroeibaar. De latere districtsveeartsen achtten de bestrijding van dit wanbegrip veel moeilijker dan die van de schurftmijten zelf, terwijl deze laatste strijd echter juist door het genoemde wanbegrip zo weinig blijvende resultaten gaf.

Een 30 á 40 jaar later heeft men, vooral hierom, op landbouw lezingen etc. sterk aangedrongen op afschaffing der heideschappen, waardoor hun aantal mede is verminderd. Hoe echter de algemene aanwending van de kunstmeststoffen in dezen een belangrijke invloed had en de boeren onafhankelijk maakte van de schapenhouderij, hopen we later te bespreken.

De Zuivelbereiding.

Evenals de rundveeteelt stond ook de zuivelbereiding in de bewuste tijd op een lage trap.

In vele streken - we zeiden het reeds - vertoefde het vee in de zomer des nachts in de onzindelijke potstallen, waarin het voortdurend verblijf hield van half november tot ongeveer half mei.

Hoe onzindelijk zag dit vee er uit, ondanks een ruim gebruik van stro en heideplaggen als strooisel !

Hoe onzindelijk was gewoonlijk de melk, die van het zo gestalde vee werd verkregen ! Dáár, waar men minder op het verzamelen van een grote hoeveelheid mest was aangevozen, bestonden intussen voor het melkvee reeds groepstallen, terwijl op enkele plaatsen, in de herfst wanneer het vee gestald werd, met enige planken en paaltjes de potstal tijdelijk in een groepstal werd veranderd.

Deze groepstallen waren natuurlijk een grote verbetering. Een zinnelijker melkwinning was hier mogelijk, en daar men bovendien in deze streken gewoonlijk melkrijker vee had, kon hier van de zuivelbereiding beduidend meer terecht komen.

Hoe de melk behandeld werd om er boter uit te bereiden, willen [282] we, na bovenstaande opmerkingen in korte trekken schetsen.¹

Gewoonlijk werd tweemaal per dag gemolken. In grote boerderijen zag men tijdens het melken een twee- of drietal grote koperen akers aan touwen en haken voor de koeien hangen, waarin telkens de melkers hun emmers ledigden. Op deze wijze bleef de melk lang in de stal, waardoor ze veel stallucht opnam. De nadelige invloed hiervan heeft men hier in die tijd niet gekend, voorzover we konden nagaan. Was het melken afgelopen, dan werd de inhoud van de akers door een paardenharen melkzeef geteemst, waarna ze - des zomers althans - in lage houten „zijvaten" werd gegoten.

Alvorens deze met melk gedeeltelijk gevulde vaten in de kelder te plaatsen, verdunde de boerin de melk in elk vat met een paar liter putwater, welke toeslag men „het zijwater" noemde. Dit deed ze in de mening, dat zo uit de melk meer boter verkregen werd. Het heeft dan ook later de landbouwkundigen, die geroepen werden op het gebied der zuivelbereiding voorlichting te geven, heel wat moeite gekost, om aan de boerinnen duidelijk te maken, dat op deze wijze juist de boteropbrengst verminderde.

Had men een voldoende aantal „zijvaten", dan werd des zomers de morgen- en avondmelk afzonderlijk gehouden, doch daar het genoemde vaatwerk meestal duur moest worden ingekocht, beschikte de boerin slechte over een kleine voorraad. Vaak werd dan ook des zomers nog deel der morgen- en avondmelk met die van een vorige melktijd vermengd.

Het afromen der melk was, zoals uit een en ander af te leiden is, niet gebruikelijk, al kwam het op grote boerderijen in de maand mei nog wel eens voor, wanneer anders te dikwijls gekarnd zou moeten worden. Bovendien werd het soms toegepast, om aan jonge biggen de ondermelk te vervoederen, welke dan nog betrekkelijk vetrijk was.

---

¹ Daar de schrijver hier zijn gegevens hoofdzakelijk moest ontlenen aan vroegere gesprekken met bejaarden lieden, ligt het voor de hand dat de volgende beschrijvingen slechts weergeeft hoe het in een deel der provincie bij de boterbereiding toging.

Melkkarnen was echter overal regel. In de winter had men zelfs bij dit melkkarnen op kleinere boerderijen nog vaak moeite genoeg om een paar karnsels per week te „vergarren”, zoals de term luidde.

Vermenging van de melk van enige melktijden was in dat seizoen dan ook noodzakelijk. Men gebruikte dan geen koud „zijwater”, maar goot de nog koewarme melk, aangevuld met warm „zijwater” in de karnton. Gewoonlijk stonden twee van zulke gevulde tonnen, vormende twee karnsels, in de kelder te „rijpen” en daar in deze kelder vaak potten met zuurkool enz. stonden, konden allerlei reukstoffen en bacteriën hun schadelijke invloed doen gelden. Eén dezer tonnen zou de eerstvolgende morgen, als de inhoud dan tenminste „dik” was, gekarnd worden; de andere volgde dan één of twee dagen later.

Vaak gebeurde het echter, dat het karnsel, dat men de volgenden morgen dacht te karnen, niet zuur en dik was, al was de melk reeds vrij „oud”, ja te „oud” om langer te „staan”. 's Avonds schonk dan de boerin, onder voortdurend omroeren, een ketel vol kokend of heet water, dat echter reeds gekookt had, in de ton, terwijl deze soms [283] bovendien, vóór bedtijd, uit de kelder werd gehaald, om op de hete haardplaat gezet te worden. Ook werden wel zgn. „tonstoven” gebruikt; grote vierkante stoven, waarin een *test* met vuur geplaatst werd.

Na zoveel „broeien” was dan de volgende morgen de melk goed dik, en werd ze in de vooraf omgespoelde karn *overgestort*. De voorste vinger van de rechterhand der botermaakster werd even als thermometer¹ gebruikt, en al naar dit onderzoek uitviel, werd nog een halve ketel vol of meer kokend water toegevoegd, terwijl het karnen begon. In het meer dof en hol óf helder klinken van de *klatsende* karninhoud gedurende het karnen; in het ál of niet schuimen van de melk en het ál of niet aankleven van zware melkdruppels aan de onderkant van het karndeksel had de boerin de nodige aanwijzingen om warm water toe te voegen of niet.

Begon binnen twintig minuten de karn te „boteren”, dan werd koud water toegevoegd anders verkreeg men te bleke te lichte, zgn. *verbrande boter*.

Het zou ons te ver voeren de gehele behandeling van de boter hier weer te geven. Het bovenstaande achten we voldoende, om te doen begrijpen, dat de boterbereiding vooral des winters veel moeite en zorg opleverde, en dat zó het verkregen product meestal van niet al te beste kwaliteit kon zijn, ook al werd de grootste zindelijkheid betracht. De verse melk werd veel te veel met oudere vermengd en „stond” bovendien veel te lang. Dat verder die grote zindelijkheid steeds in acht genomen werd, durven we intussen niet beweren.

Onwillekeurig vragen we ons af, waarom de grotere boeren ook des zomers, zich hielden aan het melkkarnen. Zouden ze door ervaring geweten hebben, wat elders door proefnemingen bleek, n.l. dat bij melkkarnen de meeste beter werd verkregen?¹¹

---

¹ Dat echter in dezen tijd reeds enkele voormannen op landbouwgebied het gebruik van een heuschen thermometer kennen, bewijst ons een mededeling van den heer W.E.C. Blom te Meppel, opgenomen in het Verslag van de Algemene Vergadering van het Genootschap ten behoeve van de Landbouw in Drenthe, gehouden 22 januari 1845. Zevenjarige ervaring had de Blom geleerd, dat de temperatuur tot 60° F. moest gebracht worden, „hetzij zomer of winter, 's winters door toevoeging van kokend water, des zomers door toevoeging van koud pompwater.” In de beide bekroonde antwoorden (1853) op de prijsvraag, door het Genootschap t.b.v.d. Landbouw in Drenthe uitgeschreven betreffende de beste wijze van botermaken, wordt het gebruik van de thermometer niet aanbevolen. De beantwoorder Tjalling Abrahams Hofman, landbouwer te Harderwijk, noemt in zijn antwoord - overigens verreweg het volledigste - zelf dit instrument niet eens. De schrijver van het tweede antwoord, Hendrik Hofman, landbouwer te Vledder, zegt, dat ook een thermometer onder alle omstandigheden niet op dezelfde hoogte kan gesteld worden, en maakt hiermee er zich af.

We geloven, dat er - behalve het hebben van geen grote hoeveelheden melk - een andere reden bestond, waarom roomkarnen zo goed als niet voorkwam: het vraagt veel meer nauwgezetheid, het eist meer kennis van boterbereiding dan het karnen van melk. Melk-karnen mislukt niet zo licht als roomkarnen, en dat hier van dit laatste op vele boerderijen in die tijd ook niet veel terecht gekomen zou zijn, is wel te verwachten.

[284] Intussen werd er, volgens schrijvers uit die tijd,¹ reeds heel wat meer zorg aan de boterbereiding besteed dan enige jaren vroeger, en met de geleidelijk verbetering van het product nam ook de handel toe, al was die ook bijna uitsluitend ruilhandel.

De beste Drentse boter was van goede kwaliteit en werd in Friese vaten verpakt, elders onder de naam van Friese boter verkocht.

Kort na het verschijnen van het „Rapport over de klachten van Engelse kooplieden wegens *Vriesche* boter" (1835), waarin o.m. ook over de vervalsing van Friese boter met Drentse geklaagd, werd in Drenthe echter een Provinciaal Reglement op de ijk van de botervaten ontworpen (1837).

Hierdoor kwam voortaan een groot deel der Drentse boter in Drentse vaten in de handel, zoals ons uit de aantallen geijkte vierde-, achtste- en zestiende delenⁱⁱ blijkt. Voor de jaren 1841 - 1843 waren deze getallen resp. 9078, 7851 en 9556.ⁱⁱⁱ Er werd echter veel meer boter geproduceerd dan deze vaten konden bevatten. Zo kwam alleen te Meppel jaarlijks gemiddeld 250.000 KG. boter aan de markt, waarvan het overgrote deel uit Drenthe afkomstig was.

Uit deze gegevens laat zich gemakkelijk berekenen, dat een ander groot deel der Drentse boter niet in vaten verpakt in de handel kwam. Grote hoeveelheden werden dan ook door Friese en Groninger opkopers bij de boeren aan huis in kluiten opgekocht, of tegen andere artikelen, als kruidenierswaren enz. geruild.

Juist deze partijen boter waren het, die, in leren zakken en in rugmanden soms bij de grootste zomerhitte getransporteerd en later door elkaar gekneed, de naam der Drentse boter geen eer aandeden.

Nog lang zijn deze toestanden bijna ongewijzigd blijven bestaan, zeer tot schade van de Drentse landman. En hoe laag waren in die tijd de boterprijzen, vooral in de meer afgelegen delen der provincie! Vergelijken we hier even de laagste boterprijzen, die in de jaren 1837 en 1838 op de markten te Meppel, Hoogeveen en Coevorden werden genoteerd, dan kunnen we daaruit wel ongeveer afleiden, met welke lage prijzen men in het midden der provincie aan huis genoeg moest nemen.

De genoemde laagste boterprijzen dan waren te Meppel, Hoogeveen en Coevorden in 1837 per KG. 60, 55 en 42 cent en in 1838 per KG. 56½, 49½ en 35 cent.

Brengen we hier nog even in herinnering, dat vroeger bij het karnen op de boerderij slechts 2/3 deel van het melkvet als boter uit de melk kon worden afgezonderd; dat de koeien over het algemeen veel minder melk gaven dan thans, en dat op het zelfde land ook veel minder vee kon worden gehouden - dan hebben we de verblijdende overtuiging, dat Drenthe, ook - en misschien vooral - op het gebied der zuivelbereiding met reuzenschrede is vooruitgegaan.

Hoe de uitvinding van de centrifuge - en als gevolg daarvan de invoering van fabrieksmatige boterbereiding - de zuivelbereiding een reuzensprong heeft doen nemen, hopen we ter gelegener tijd uiteen te zetten.

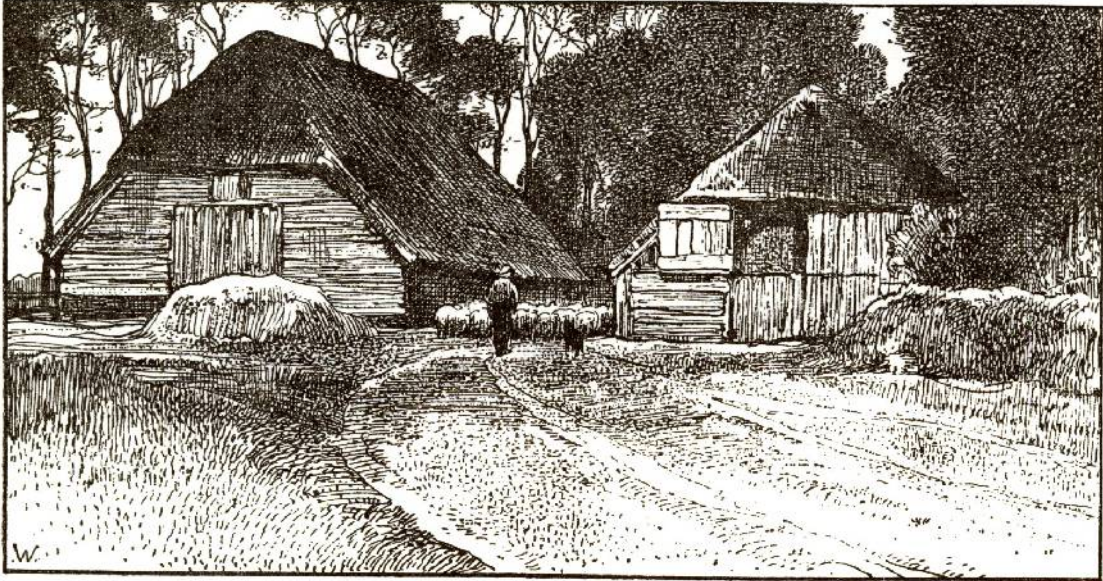

ⁱⁱ Volgens dr. W.C.H. Starings Huisboek voor den Landbouw in Nederland werd hier te lande gemiddeld 1 KG. roomboter verkregen uit 44L. melk en 1 KG. melkboter uit 39 L. melk. Thans maakt men in de boterfabrieken uit plm. 28 L. melk 1 KG. roomboter.

¹ Zie P.W. Alstorphius Greveling: Statistiek van Drenthe in 1844.

ⁱⁱ ¼, 1/8 of 1/16 deel van een 'vat' van 160 KG., dus resp. 40, 20 en 10 KG. (J.H.)

ⁱⁱⁱ Samen goed voor 615.700 KG. boter. (J.H.)

De gouden tijd.¹

„ De provincie Drenthe gelijk in vele opzichten" - zo schreef een kenner van Drenthe, J. Van der Veen Az. kort na 1850 - „op de arme Assepoester uit het kindersprookje. Bedrieg ik mij evenwel niet, dan verbeidt haar eene toekomst, even rijk en schitterend, als die van de arme verstooteeling, bij wie ik haar zooeven vergeleek.

Men hebbe haar slechts het glazen muiltje der belangstelling aan te passen, om haar waarde op prijs te leren stellen; met ander woorden: men doorsnijde hare oppervlakte met kanalen en bestrate hare hoofdwegen en zij zal zich spoedig tot dien rang onder hare zusters weten op te heffen, dien zij reeds lang had moeten bekleeden."

Wat zou er worden van deze voorspelling? Zou ze in vervulling kunnen treden, indien de volksgeest in deze landbouwende provincie bleef sluimeren; bleef sluimeren in een tijd van algemene *verwakking*, van ontwaking op economisch gebied? Zou de Drentse landbouw in het bijzonder tot een hogere trap van ontwikkeling kunnen geraken, wanneer de landman niet meeleeft met zijn tijd?

Het verwondert ons intussen niet - al betreuren we het zeer - dat de grootvader van de tegenwoordige Drentse boer, die het begin van „*de gouden tijd voor de Nederlandse landbouw*" beleefde, zijn tijd niet heeft begrepen; dat hij die uit economisch en landbouwkundig oogpunt niet met de voorafgaande perioden heeft vergeleken; dat hij de grondslagen van zijn bedrijf in die jaren van voorspoed en welvaart niet duurzaam heeft verbeterd.

De zaken liepen best en „*als 't goed gaat moet je niets veranderen*" was het wijze woord, dat hem tot gerustheid en zelfgenoegzaamheid stemde.

Het Landbouwgenootschap had intussen zijn best gedaan om de boeren met hun tijd te doen meeleven en ze voor te lichter We spraken vroeger reeds van het uitschrijven ener prijsvraag over de beste wijze van boter maken en deelden het resultaat mee.

Het Genootschap deed meer. In 1856 bezorgde het de eerste jaargang van de *Drentse Landbouwalmanak*. In een landbouwkundig allerlei van 70 bladzijden komen heel wat

¹ Daar beschrijving van de algemene situatie van de Nederlandse landbouw buiten ons bestek valt, moeten we ons onthouden van een beschrijving der oorzaken, die het tijdperk van 1850 - plm. 1878 tot een gouden tijd voor de boer maakten.

nuttige raadgevingen voor, al zijn er natuurlijk ook dingen onder, die ons thans doen glimlachen.

Wanneer we de genoemde almanak van 1856 zo eens doorlezen, dan schijnt het ons toe, dat ook thans de voormannen op landbouwgebied de geschiedenis van de landbouw in hun eigen provincie heus te weinig kennen. Zo vinden wij in gemeld boekje reeds een beschrijving van proeven met lupinen, op Drentse grond genomen. „*Bedriegen wij ons niet*“, zegt de schrijver, „*dan (is de) lupine op verre na zo zeer niet aan te bevelen, althans niet voor Drenthe, als zulks door de heer E.C. Enkelaar, in zijn werkje: [38] „De groene bemesting” gedaan wordt,*” Ook werden in de jaren 1850 en 1854 reeds proeven met verdund *gaswater* genomen, die gunstig uitvielen, zoals ons niet zal verwonderen, ofschoon de uitslag beter zou geweest zijn wanneer men in plaats van op klaver gemengd met *raygras*, de proef op een stuk wei- of hooiland had genomen.

Zo zouden we kunnen voortgaan met de vermelding van het geen door het Genootschap en door enkele pioniers werd ondernomen. We zouden kunnen spreken van de zorg voor de paardenfokkerij, in 1851 door het provinciaal bestuur aan het Genootschap opgedragen en waarvoor jaarlijks een provinciaal subsidie van fl. 400,-- werd gegeven: van de grote tentoonstelling van vee, alsmede een van landbouwwerktuigen, te Assen gehouden gedurende het IXde de Landhuishoudkundig Congres in 1854, welke laatste tentoonstelling door Z.M. den Koning en door Prins Frederik werd bezocht, tengevolge waarvan het aan prijzen uitgelopen bedrag meer dan fl. 1400,-- beliep.

Liever echter dan over dergelijke punten te spreken, vermelden we ter karakterisering van de volksmening of liever: de mening van de landbouwers uit die dagen, een vraagpunt dat op het bovengenoemde Landbouwhuishoudkundig Congres behandeld zou worden. Het luidde:

„Hoe is het best te overwinnen de even ongegronde als dwaze, doch treurige verdenking van vele landbouwers, alsof de maatschappijen en genootschappen van landbouw slechts ten doel zouden hebben om de eigenaars te leren hoe er meer van de bodem en van het vee kan getrokken worden ten einde de pachten der huurders van landerijen te verhogen.”

Was het voor de welmenende congressmannen en genootschapbesturen niet om tureluurs te worden?

Ja, de huurboeren wisten het wel, dat de prijzen der landerijen na 1850 voortdurend gestegen waren, terwijl de pachtsommen, de eerste jaren althans, gelijk bleven, en nu vreesden ze dat de „heren,” enkel uit egoïsme zich met de landbouw bemoeiden en alleen beoogden de grondeigenaars te bevoordelen. Hadden ze echter geweten, hoeveel van die heren ter gelegenheid van bovengenoemde tentoonstelling, 25, 15, 10 en 5 gulden beschikbaar gesteld hadden als prijzen ook voor het vee van niet-leden van het Genootschap, ze zouden niet zo miskennend en verdachtmakend geoordeeld hebben.

In verband met het bovenstaande merken we echter op, dat ook vele Drentse boeren van de vijftiger jaren, waaronder ook huurboeren, géén antipathie betoonden tegenover de pogingen, die door de „heren” tot opheffing en verbetering van de landbouw werden aangewend. Geregeld bezochten deze boeren dan ook de tentoonstellingen en velen schaften zich een dorsmachine voor paardenkracht aan.

De ontginningen - zoals in een vorig artikel vermeld werd - breidden jaar op jaar de hoeveelheid bouwland, bos en groenland uit. Door de uitbreiding van het eerste werd nog meer rogge verbouwd dan vroeger,¹ doch de cultuur werd bijna geheel op dezelfde wijze gedreven, behalve dat de zomerrogge, waarmee vroeger $\pm 1/6$ van al het rogge-land bezaaid werd, in 1861 het $1/11$ in 1867 het $1/25$ **[Blz. 39]** en in 1876 slechts het $1/48$ van de met rogge beteelde grond besloeg.

¹ In 1874 waren 18000 HA. met rogge bezaaid tegen 14600 in 1843.

Gewoonlijk zaaide met iets minder dicht dan vroeger, doch te dezen opzichten bestond zeer veel verschil bij de boeren, evenals bij de redactie van de Drentse Landbouwalmanak van 1856 met die van 1859^I. De esrogge, ook „*korte rogge*” genoemd, kwam bijna uitsluitend voor en het was gelukkig dat ze in het algemeen weinig last van onkruid had. Ten opzichte van de bestemming van het geoogste graan trad na 1850 langzamerhand een grote verandering in. De varkenshouderij, vroeger van minder betekenis, werd voortdurend belangrijker door de stijging der vleesprijzen, tengevolge van de uitvoer naar Engeland en naar Pruisen.

Reeds omstreeks 1862 was deze uitvoer ^{II} van veel betekenis.

Niet alleen werden nu meer varkens gehouden, maar ook het mesten nam in verband met de exporthandel, voortdurend toe. Als gevolg hiervan werd veel rogge als varkensvoer gebruikt, ondanks de hoge korenprijzen; ja omstreeks 1860 en later werd zelfs in het Z.W. der provincie in steeds toenemende hoeveelheden buitenlandse rogge ingevoerd, hoofdzakelijk om als mestvoeder voor varkens te dienen.^{III} Over de grote toename van deze invoer na 1870 spreken we later, in verband met „*de ziekte der Drentse esen*”, die we bij het volgende tijdperk hopen te bespreken.

Ten opzichte van de boekweitcultuur bleef men geheel in het oude spoor, al kwam de rijenteeld meer voor dan een twintig jaar vroeger.

De absolute uitgebreidheid der cultuur was intussen veel groter geworden en nam na 1850 nog voortdurend toe. Volgen de statistische opgaven waren in 1838 1180 HA. met zandboekweit bezaaid, in 1866 2243 en in 1875 zelfs 2515 HA. Voor de veenboekweit gelden respectievelijk de getallen ± 4000, 5732 en 6637, zodat de boekweit in het algemeen het tweede akkerbouwgewas bleef.

In de veenstreken evenwel was zij het eerste en verreweg het voornaamste gewas en het verwonderd ons dan ook niet, dat in het bewuste tijdperk, toen ook voor de boekweit geregeld goede prijzen gemaakt werden, de veenboekweitcultuur zich gestaag uitbreidde. Bijna iedere keuterboer en de meeste arbeiders hadden een groter of kleiner stuk „boekweitveld” in pacht, dat ze voor een deel in „de slappen tijd” bewerkten.

Gaarne getroosten ze zich het vertoeven in de onaangename veenrook - terwijl ze hun ogen er aan waagden. De arbeider beschouwde zijn boekweitvelden en hun gewas als een „sparpot”, die hij tegen het kwade seizoen kon ledigen, maar bij het openen kon het zo verbazend tegenvallen. De herinnering aan een gunstig [Blz. 40] „boekweitjaar” moest dan de hoop op volgende, goede oogsten levendig houden en heus, daar waren soms wel levendige herinneringen voor nodig.

In 1868 mislukte de oogst bijna geheel; een jaar later was de uitslag niet beter en in 1870 leverde de boekweit weinig meer dan een misgewas.

Minder wisselvallig dan de laatstgenoemde cultuur, maar toch óók zeer onzeker, was de verbouw van aardappelen geworden na het uitbreken der ziekte in 1945^{IV}, daar bijna alle toen verbouwde soorten zeer vatbaar waren. Al spoedig had men ingezien dat de tijd van poten - vroeger tot einde mei - met het oog op de ziekte noodzakelijk vervroegd moest worden, terwijl men verder meende te kunnen constateren dat de rode variëteiten

^I In de eerstgenoemde wordt opgegeven: zomerrogge 3 á 3,95 mud zaaizaad; in die van 1859: 1,75 á 2 mud per HA.

^{II} Een gelukkige omstandigheid was het, dat reeds omstreeks 1850 de inlandse varkens - „dwarsoren”, „flaporen” en „staggen” met Engelse rassen veelvuldig gekruist werden. Deze kruisingsproducten waren veel meer gewild dan de inlandse varkens. Zie ook het Provinciaal Verlag over 1853 blz. 94.

^{III} De grote toename van het aantal korenmolens in Drenthe in de vijftiger jaren staat hiermee in verband. In 1857 werden er niet minder dan 7 gebouwd; een jaar tevoren had B. Hubbeling te Spijkerboor, gemeente Anloo, in zijn windkorenmolen een stoommachine geplaatst, wat echter geen navolging vond.

^{IV} Reeds vóór 1845 had de aardappelziekte in Duitsland en andere landen grote schade aangericht.

minder vatbaar voor de ziekte waren dan andere. Ook werden al spoedig allerlei verklaringen gegeven en oorzaken¹ genoemd, terwijl zelf middelen aan de hand werden gedaan, als het drogen aardappelen vóór het poten, het besproeien der planten met een mengsel van bloem van zwavel in water, het leggen der poters in pek, het poten der aardappelen in november(!), welk middel in Frankrijk, naar men zei met goede uitkomsten, werd toegepast.

We weten hoe al die „middelen" waardeloos bleken en het verwondert ons niet, dat het telkens weer optreden der ziekte de uitbreiding der aardappelcultuur op de essen en kampgronden tegenhield. Wel werden in de provincie veel meer aardappelen verbouwd dan omstreeks 1840^{II}, maar deze uitbreiding was voornamelijk een gevolg van de steeds toenemende aardappelcultuur in de veenkoloniën.

Op de essen en de kampgronden werd de cultuur slechts weinig uitgebreid, doch men begon er langzamerhand wat meer zorg aan te besteden. Men zag in, dat bij een ruimere stand der planten hogere opbrengsten werden verkregen; er werd beter op het wieden gelet; het uitploegen, laat in de herfst, kwam minder voor dan vroeger.

Van de meest voorkomende soorten hadden de *Steeberger-* *de pruisische-* en de *Bremerroden* alle de aanbevolen kleur: deze dienden het meest voor consumptie. De beide laatstgenoemde soorten zijn hier en daar nog in cultuur, al schijnen de Bremerroden als soort „af te leven".

Wat de variëteiten betreft, die als voeraardappels verbouwd werden, moeten we ons tot het noemen van enkele namen beperken, daar één en dezelfde variëteit in verschillende streken onder de meest verschillende namen verbouwd werd. De gewone Engelse en de *acht- en negenweekse* kwamen veel voor en hadden door hun [41] vroege ontwikkeling weinig last van de ziekte. De beide laatstgenoemde variëteiten dienden in de zomermaanden ook veelvuldig voor consumptie de eerste daarentegen was waterrijk en kon slechts als veevoeder worden gebruikt. In de zeventiger jaren, toen de varkens- en vee-prijzen zo hoog waren, nam de verbouw van voeraardappelen hier en daar toe.

En hiermee zijn we gekomen tot de bespreking van de havercultuur. Deze was voortdurend toegenomen en ze kwam niet alleen voor op de veenkoloniale gronden, maar vooral ook op de nieuw ontgonnen akkers en de langzamerhand zich uitbreidende kampgronden. Slechts in een paar gemeenten, Nijeveen en Ruinerwold, waar de veelelt steeds meer op de voorgrond trad, was de verbouw van haver ingekrompen, tengevolge van de vermeerdering van het groenland; dit laatste ten koste van het bouwland. Overigens was de cultuur overal toegenomen, ja velerwegen verdrievoudigd, waarvan zeker de mogelijkheid van mestaankoop en de hogere waardering van de haver als paardenvoeder de voornaamste oorzaken waren. Tegen 846 HA. in 1838 werd in 1866 1964 HA. en in 1875 2400 HA. in Drenthe verbouwd.

De meest voorkomende „soort" was de *zwarte haver*, waarnaast *tros haver*, *witte en bonte* variëteiten voorkwamen, als gevolg van de vaak voorkomende aankoop van Groninger zolderhaver voor zaaizaad. Daar de kiemkracht van deze zaaihaver vaak veel te wensen overliet, durfde vele boeren niet met minder dan 5 á 6 HL. een bunder bezaaien doch ook bij gebruik van eigen zaaizaad werd tot 5 HL. per HA. gebruikt.

Over, de andere cultures kunnen we kort zijn.

¹ Volgens een mededeling in de vergadering van Het Genootschap in 1850 gedaan door Daniel Hooibrink te Hitzing bij Wenen werd „de rotziekte der aardappelen door hem waargenomen te bestaan in een menigte slechts door het microscoop zichtbare insecten, naar spinnen gelijkende, die eerst de plant beschadigen en daarna ook de groei der knol belemmeren en dien bederven", Genoemde heer Hooibrink was door de Oostenrijkse regering naar Holland gezonden om hier „bijzonderheden betreffende landbouw en industrie waar te nemen".

^{II} In 1843 waren 2965 HA. met aardappelen bezet, in 1866 6580 en in 1875 ongeveer 8000 HA.

De vlascultuur werd voortdurend minder, mede als gevolg van de meerdere koopkracht en verminderende lust tot beoefening der voorvaderlijke huisindustrie. Hennep werd als gevolg van dezelfde oorzaken weinig meer verbouwd en had ook minder betekenis gekregen door het in gebruik komen der lucifers, die de zwavelstokken overbodig maakten.

Dat intussen de teelt van groenvoedergewassen en hakvruchten als rapen, wortelen en mangelwortelen zich niet noemenswaard uitbreidde en slechts in enkele gemeenten van betekenis was, bewijst ons maar al te duidelijk, dat het streven om het bedrijf intensiever te maken, in de akkerbouw nog weinig uitkwam. Staring schreef dan ook, vooral met het oog hierop, in 1871: „*Bij geheele streken, in Drenthe en Twenthe onder anderen, boert men nog juist zoo als voor één, twee eeuwen.*” Dat echter op het genoemde gebied in de provincie als geheel geen vooruitgang te bespeuren was, zal niemand na de lezing van het vorenstaande durven beweren.

De paardenfokkerij die, zoals we vroeger zagen, omstreeks 1840 in bloeiende toestand verkeerde, kon zich op de vroeger bereikte hoogte niet handhaven. Voor een deel lag dat aan de veranderende tijdsomstandigheden.

Door het reeds toenemende stoomverkeer veranderde de economische betekenis van het paard: de algemene waardering van zijn trekdiensten verminderde, die van zijn snelheid nam toe, terwijl aan schone vormen meer waarde werd toegekend dan vroeger.

In verband met een en ander kwamen de warmbloedpaarden steeds meer in trek, terwijl onze inlandse, en daarmee ook de **[Blz. 42]** Drentse, steeds minder aan de eisen der nieuwe mode voldeden.

Het Drents Provinciaal Reglement was in 1851 opgeheven en in het volgende jaar had het Genootschap, op verzoek van het Provinciaal Bestuur, de zorg voor de paardenfokkerij op zich genomen, zoals we boven reeds vermelden. Vier jaar later werd voor het eerst door het Genootschap buiten de provincie een bekroonde hengst aangekocht en hier op gemakkelijke betalingstermijn weer verkocht, onder bepaling, dat de koper hem een bepaald aantal jaren ter dekking moest stellen in de provincie Drenthe.

Op deze wijze en verder door het uitloven van prijzen voor hengsten en merries, die op de provinciale en afdelingstentoonstellingen werden voortgebracht, trachtte het Genootschap de paardenfokkerij te bevorderen.

Intussen was omstreeks 1850 de aanfok belangrijk minder dan tien jaar vroeger, al nam deze later langzamerhand weer een weinig toe, naar verhouding werden er minder veulenmerries gehouden dan voorheen. Dit behoeft ons niet te verwonderen. Enkele tijden van duurte uitgezonderd,¹ waren de prijzen der veulens en der paarden in het bewuste

¹ Zo b.v. omstreeks 1862 en later gedurende de eerste jaren na 1870, toen de paarden heel duur waren, zeker tengevolge van de Frans-Duitse oorlog. Goede merrieveulens brachten in de herfst van 1872 fl. 200,--

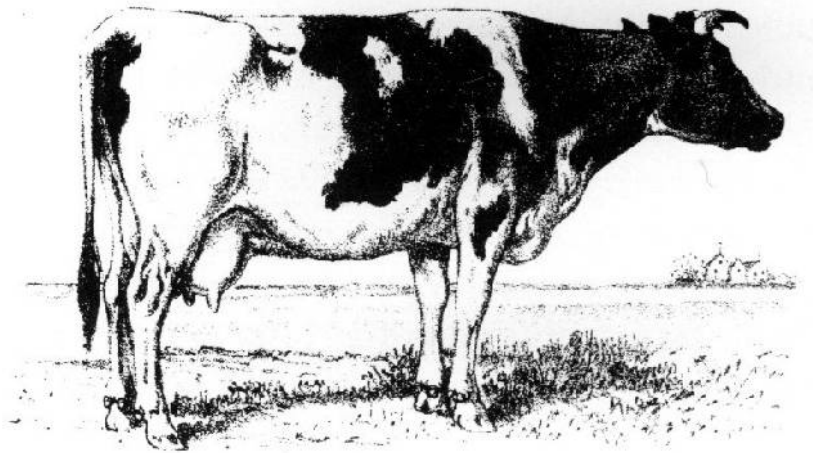
tijdperk, in vergelijking met die van andere veesoorten, lager dan vroeger, wat met de verminderde vraag natuurlijk in het nauwste verband stond. De gevolgen hiervan bleven niet uit en omstreeks 1870 werd dan ook algemeen beduidend minder werk van de aanfok gemaakt.¹

Het verwondert ons dan ook niet, dat langzamerhand ten gevolge van de mindere zorg der fokkers, het gehalte der paarden achteruitging. Velen wilden de achteruitgang nog trachten te keren door wederinvoering van een provinciaal reglement, doch de pogingen in 1859 en 1875 ter verkrijging hiervan aangewend, waren tevergeefs.

Naar verhouding nam in dit tijdperk het aantal werkpaarden toe en dat der fokmerries af, terwijl het totaal aantal paarden van 1838 tot 1868 van ruim 9000 tot 11600 vermeerderde.

Een veel grotere vermeerdering vertoonde de rundveestapel. Tegen 46292 in 1838 kwamen er in 1875 in Drenthe 67005 runderen voor. Deze grote toename van de rundveestapel was alleszins verklaarbaar.

Sedert 1850 stegen de prijzen voortdurend. Gold in 1853 een goede drachtige koe reeds fl. 125,- - deze prijs was meer dan tweemaal zo hoog als de prijzen van 1849 en 1850 - anders nog was het tien jaar later, toen voor een goede neurende¹¹ koe fl. 170,- betaald werd.

Deze betrekkelijke hoge prijzen, kort na 1860, waren vooral het gevolg van de alom heersende veepest, waaraan in vele onzer *provinciën* duizenden runderen stierven.

Drenthe kwam er nogal goed af, wat de ziekte en de veesterfte betrof, doch leed indirect grote schade, doordat het beste vee, dat hier te vinden was, door de kooplieden werd opgekocht.

Dit grote verlies voor de fokkerij kon door de krachtiger voeren van het vee en de aankoop van betere stieren, meest uit de provincie Groningen, natuurlijk niet worden opgeheven.

[Blz. 43] De zaak van het verkopen van het beste vee werd er niet beter op, toen na een tijdje van daling der prijzen, als gevolg van het verbod om markten en jaarmarkten te houden, nog hogere prijzen voor eerste soort koeien bedongen werden. De stijging duurde tot 1872 toen voor het beste vee ruim fl. 300,- besteed werd. In 1874 trad een daling in, die in 1875 en 1876 voortduurde.

Zien wij nu in welk opzicht de toenmalige landbouwers in wijs beleid tekort zijn geschoten.

Zoals opgemerkt werd, genoot het rundvee een betere voeding. Krachtvoer-aankoop, of liever krachtvoer-inruil - vroeger niet of zelden voorkomende - was op veel plaatsen een

---

op. In 1874 waren de paardenprijzen buitengewoon hoog.

¹ Ook in het Westerkwartier van Groningen was in 1869 volgens Billroth de paardenfokkerij achteruit of iets kwijnende

¹¹ Een koe die zeer binnekort moet afkalven. (J.H.)

vaste regel geworden en het grote voordeel hiervan kon zelfs door de meest conservatieven boer niet worden ontkend. De boter immers gold buitengewoon hoge prijzen. Kon de boer omstreeks 1840 slechts fl. 0,50 á fl. 0,80 per KG. bedingen en was in die tijd de productie gering, anders was het in het thans besproken tijdperk. Reeds in 1853 was de uitvoer van Drentse boter naar Engeland niet zonder betekenis en was deze op de Londense markt een gewild artikel. De prijzen waren steeds stijgende en bedroegen in 1861 te Meppel reeds tot fl. 1.30 per KG.

In 1870 was de prijs fl. 1,50, in 1874, 1876 en 1877 zelfs fl. 1,90.

Het was om rijk te worden. Ja, als de verderfelijke ruilhandel niet had beslaan .... Maar deze bleef zich handhaven.

Het verwondert ons intussen niet, dat van veeteelt en zuivelbereiding steeds meer werk werd gemaakt. Door de hoge prijzen van het vee en de veeteeldproducten kwamen de boeren gemakkelijk aan geld: mestaankoop en groenlandbemesting was velerwegen een vaste regel geworden en ruiling van lijn- en raapkoek, rijstmeel, rogge enz. tegen dure boter kwam regelmatig voor. Bovendien werd het eigen verbouwde koren aan het vee vervoederd.

Om de graslanden te verbeteren en zo niet alleen meer weide voor het vee, maar ook vooral meer hooi te verkrijgen, werden na 1860 alom in Drenthe waterschappen opgericht, die ten doel hadden de natuurlijke Drentse groengronden te bevoeien met het water der stroompjes en verder een meer geregelde afstroming van het water in verschillende jaargetijden te bevorderen. Veel werd dus gedaan om de bestaande toestanden te verbeteren en het bedrijf intensiever te maken, doch de verkoop van het beste vee bleef regel.

Wel werd door de tentoonstellingen er toe bijgedragen om het getal uitzonderingen op dezen regel te vermeerderen, doch het inzicht van de landbouwers werd hiermede niet gewijzigd. Ook werd er geen moeite gedaan om de kwaliteit van de melk der verschillende koeien te leren kennen en onderling te vergelijken, al stemmen we gaarne toe, dat dit in de bewuste tijd vrij moeilijk ging. Slechts enkele boeren hadden een *cremometer*¹, en gebruikten deze nu en dan, doch terecht vertrouwde men de uitkomsten niet al te zeer, daar ze van allerlei invloeden afhingen. En zo bleef de rundveeteelt in de „gouden tijd" op een lage trap; de tijdelijke winsten waren groot, doch werden geen oorzaak van duurzame winsten in de toekomst, daar aan stelselmatige veredeling zo weinig werd gedaan.

Wat de schapenhouderij betreft, merken we op, dat deze door de veelvuldige ontginningen tussen 1850 en 1860, alsmede door de **[Blz. 44]** pokziekte, enigszins achteruitgaande was omstreeks laatstgenoemd jaar.

Na 1968 echter werd de schapenhouderij als bedrijfstak van zekere zijde vinnig aangevallen.

Meer en meer namelijk begonnen de toonaangevende mannen in Drenthe de houtcultuur aan te bevelen en in verband hiermee werd in vergaderingen en in dagbladen op afschaffing der schapen aangedrongen.

Intussen waren de boeren hiertoe niet te bewegen. In de eerste plaats waren de prijzen der schapen hoog en verder was de wol duurder dan ooit te voren. Kon men in 1843 niet meer dan 45 á 60 cent per KG. bedingen, in 1864 bracht ze fl. 1,50 op. Na 1871 echter begon de invoer van buitenlandse wol de prijzen der Drentse zeer te drukken, wat door de voorstanders van de afschaffing der schapen als een gunstige omstandigheid werd beschouwd.

---

¹ Vermoedelijk een (room) vetgehalte-meet-apparaatje, niets kunnen vinden over uitvoering en/of werking. JH

Hoe de strijd tegen de schapenhouderij en de aanbeveling der houtteelt ook in verband met de „ziekte der Drentse essen“, na 1875 werd voortgezet en hoe op de gouden tijd een tijd van malaise volgde, hopen we in een nieuw hoofdstuk te behandelen.

Regeringszorg.

Houtteelt contra Akkerbouw.

1875 - 1885.

Wat de grote heren, die Jhr., Mr. of Dr. voor hun naam schreven, toch bewegen kon, zich steeds met de landbouw te bemoeien? Dat was nu al jaren zo geweest, en het had het merendeel der boeren koud gelaten, welke voorstelling tot verbetering van het landbouwbedrijf in vergadering of dagblad gedaan werden. Het is waar: soms zag de practicus dagelijks de zwakke zijden van hetgeen als *probatum* aanbevolen werd en niet zelden riekten de nieuwe voorstellen te veel naar de studeerlamp, maar er had samenwerking moeten zijn tussen de welmenende theoretisch ontwikkelde mannen, die hun tijd begrepen en naar vooruitgang streefden, en de praktische landbouwers, die over het hoe en waarom wel eindelijk eens tot nadenken mochten komen.

Op een eigenaardige wijze kwam 1875 de gewenste bemiddeling tot stand.

De voorzitter van het Genootschap, Jhr. R.A. van Echten van Holthe en Jhr. Mr. H.G. van Holthe tot Echten, voorzitter der derde afdeling van het Genootschap, lieten, op eigen kosten, op verschillende plaatsen een 8-tal landbouwlezingen houden door de heren Veulemann van Watergraafmeer en Sluis uit de Beemster.

Dat was iets nieuws! Door klokgelui werden in sommige dorpen de mensen 's namiddags samengeropen en dikwijls was de school of de herberg te klein om de schare nieuwsgierige te bevatten. Al was ook op andere plaatsen de opkomst soms gering, er was toch hoop dat de Drentse boer op deze wijze enigszins niet de algemene vooruitgang op technisch en wetenschappelijk gebied bekend zou worden en zo, als van zelf, met zijn tijd zou gaan meelevens.

Ook de Regering en het Provinciaal Bestuur zagen het grote belang van zaakkundige voorlichting van de landman in, en nog in het zelfde jaar werden twee subsidies, elk van fl. 500,--, ten behoeve [Blz. 45] van landbouwlezingen en landbouwonderwijs, aan het Genootschap toegezegd.

Gedurende vele jaren hebben deze jaarlijkse subsidies het mogelijk gemaakt, dat elke winter op vele plaatsen lezingen gehouden werden over veeverbetering, veevoeding, zuivelbereiding, akkerbouw, mestbehandeling, ooftboomteelt en andere landbouwkundige onderwerpen.

Vele boeren werden trouwe bezoekers van de lezingen der heren. A.F. Marlett, Wouter Sluis¹, F.R. Corten, Jac. Boeke, J.J. van Weijdom Claterbosch, Quadekker en anderen. Sommige dezer heeren wisten hun hoorders uitnemend te boeien en traden dan ook, toen later de lezingen des avond gehouden werden, geregeld voor een talrijk gehoor op. Bejaarde boeren weten u van sommige lezingen thans nog heel wat te vertellen.

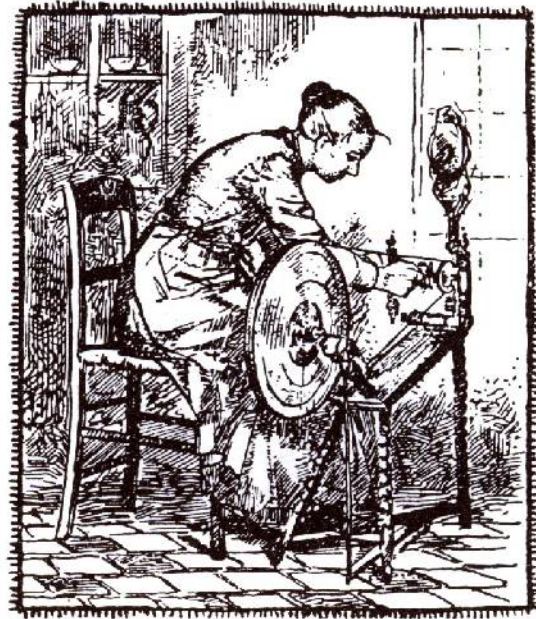
Nog minder verbleekt in hun geheugen is intussen de strijd tegen de Drentse schapen, door W.A. baron van der Feltz, Mr. L. Oldenhuis Tonckens en zoveel anderen. omstreeks 1876, gevoerd.

---

¹ Enkele Drentse boeren, die Sluis met veel genoegen hadden gehoord over het melkvee en de melktekens - er werd heel veel bij „gemelkspiegeld“ - vatten het plan op, eens een bezoek te brengen aan de boerderij van Sluis in de Beemster. Hoe het hun dáár tegenviel, hebben ze niet onder stoelen en banken gestoken .... Ze wisten echter niet, hoe Sluis de martelaar was geworden van zijn liefde voor de wetenschap en voor den vaderlandse landbouw. Arme Sluis . . . .

Men had altijd schapen gehouden om de nodige mest voor het bouwland te verkrijgen, doch in de zeventiger jaren leverde de essen bijzonder weinig op. Dikwijls, ja bijna jaar op jaar, was de roggeoogst gering en algemeen dacht men aan een blijvend ongeschikt worden der essen voor de roggecultuur.

Men sprak gewoonlijk van „de ziekte der Drentse essen,” zonder met zekerheid of zelfs ook maar met waarschijnlijkheid de oorzaken daarvan te kunnen aanwijzen. Ook de later voorgestelde verklaringen: phosphorgebrek¹ tengevolge van de voortdurende roggeverkoop: roggemoetheid, ontstaan door het voortdurend ontbreken van voldoende vruchtwisseling - helderen het voorkomen der genoemde „ziekte” slechts ten deele op. Men moet immers niet vergeten, dat juist na 1860 de roggeuitvoer sterk was verminderd, ja, dat toen op vele plaatsen grote hoeveelheden rogge, lijn- en raapkoeken, rijstmeel enz, als veevoeder aangekocht werden. Bovendien zouden de essen die toch reeds eeuwen op dezelfde wijze werden bebouwd, ook vroeger wel eens aan de genoemde kwaal moeten geleden hebben, wat echter niet bekend was.

Het komt ons dan ook voor, dat er nog andere factoren hier in het spel moeten zijn geweest. Dat de boeren, door de hoge prijzen van vee en boter, meer en meer tot het geregeld bemesten van het groenland overgingen, had - althans tijdelijk - een onttrekking van mest aan het bouwland ten gevolge en zou zich hebben kunnen wreken. Hoe het ook zij, de ziekte der Drentse essen baarde zoveel ongerustheid, dat zelfs aan verplaatsing der dorpen werd gedacht, ten einde meer geschikte gronden van de nog woest liggende heidevelden in gebruik te nemen.

De bovengenoemde heren echter, die de strijd tegen de schapenhouderij [Blz. 46] hadden aangebonden, wilden de heidevelden niet tot bouwland, maar tot dennenbos bestemmen^{II}. Daarom moesten de langstaarten verdwijnen, niet alleen omdat ze geen ruimte genoeg zouden overhouden om te grazen, maar vooral omdat hun aanwezigheid een voortdurende bedreiging zou zijn voor het jonge plantsoen, zoals in het verleden steeds was gebleken

Maar hoe wilde men dan de mest bekomen voor het bouwland, voor de essen, als de schapenhouderij had opgehouden te bestaan? Er werd voorgesteld de essen, die immers zo weinig opleverden, met eiken hakhout, te beplanten, de mest van het vee voor het groenland te gebruiken en desnoods stro en andere akkerbouwproducten van elders aan te kopen.

Was het wonder, dat vele boeren het hoofd schudden over deze veel besproken en veel geprezen voorstellen, ook al moesten ze toestemmen dat de berekeningen van vier deskundigen een beduidend financieel voordeel aanwezen van de houtcultuur?

¹ Bemesting met phosphorzuurhoudende meststoffen die later toegepast werden had eer gunstige resultaten!

^{II} In de Algemene Vergadering van het Genootschap hield de heer C.J.M. Jongkindt Coninck een voordracht over de houtteelt in Drenthe, welke voordracht, in druk, onder de leden werd verspreid.

Intussen bleven hier en daar grote stukken esgrond onbebouwd liggen. De huurwaarde was soms zóó gering, dat de kosten van publieke verhuring nauwelijks gedekt konden worden. Ook de koopwaarde was zeer laag.

Op verschillende plaatsen vormden zich weldra dan ook zgn. *bosch-commissiën*, maatschappijen, die ten doel hadden esakkers aan te kopen, met eiken hakhout te beplanten en zo winst te maken. In de tachtiger jaren is op deze wijze veel bos aangelegd.¹ Ook zijn hier en daar de schapen afgeschaft of in aantal verminderd, doch de tijdsomstandigheden wijzigden zich langzamerhand in ongunstige zin voor de veeteelt, zodat aan het bouwland weer meer waarde werd toegekend. Langzamerhand nam de vruchtbaarheid er van, mede door kunstmestgebruik op het groenland, weer toe en de strijd tegen de schapenhouderij kon omstreeks 1885 als verloren beschouwd worden. (Sommige essen echter werden eerst omstreeks 1890-1895 weer vruchtbaar).

Helaas werden geleidelijk de tijden slechter.

De vee prijzen, in de zeventiger jaren zo hoog, daalden sterk. De boter, die in 1876 en 1877 tot fl. 1,90 het KG. gold, bracht in 1885 slechts fl. 0,85 tot fl. 1,25 op. De varkens waren laag in prijs en de wol gold in laatstgenoemd jaar slechts 60 à 70 cents het Kilo. Wat een verschil bij voorheen. Wat een klachten werden er gehoord over de slechten tijd en het waren niet slechts de boeren, die klaagden.

Over de oorzaken van deze algemene malaise kunnen we hier niet spreken; dit laat ons bestek niet toe; maar wel constateren we, dat de Drentse boer door deze slechte tijden onzacht werd wakker geschud.

---

¹ Zie F.B. Löhuis: Verhandeling over de houtcultuur en de bosschen in Drenthe, 1885.

[139]

De eerste landbouwverenigingen. Regeringszorg in de tachtiger jaren.

Het was dus zoals we zagen, bij de Drentse boer of liever bij vele Drentse boeren eindelijk door de slechte tijden gekomen tot een ontwaken, en wie zover kwam, dat hij zich de ogen eens goed uitwreef, om daarna in de spiegel te zien, die soms op landbouwlezingen hem werd voorgehouden, hij kon het zich niet ontveinzen dat hij er wat slaperig uitzag.

Gelukkig werkten verschillende omstandigheden er toe mee, dat het maken van een vergelijking tussen eigen zijn en doen en het werken en streven van anderen in niet achterlijke landbouwgebieden voor de Drentse boer gemakkelijker werd.

In 1871 - niet te vergeten¹ - was de spoorweglijn van Meppel naar Groningen geopend en had - zoals Lesturgeon zong - het stoomros de Drentse bodem betreden:

*„Daar komt het, ruimte en tijd verslindend,
U met een stalen band verbindend,
O, Drenthe, aan wie uw zust'ren zijn;
Ja, aan geheel 't beschaafd Europe,
Zoover zijn ijzeren wielen lopen
Langs d' uitgespannen tweelingslijn."*

Zo was Drenthe dan in het wereldverkeer opgenomen, en langzamerhand zou „op het wiekgeklep van de stoom" een nieuwe geest bij haar binnendringen. Ja, langzamerhand.....

Ook was in het jaar 1870 het zegelrecht op de dagbladen afgeschaft, tengevolge waarvan de krant zijn intocht deed in het gezin van de eenvoudige Drentse boer. Voeg hierbij de verbetering van het onderwijs en de vermeerdering der onderwijsinstellingen; de invloed van de alom in de provincie opgerichte leesgezelschappen en der afdelingen van het Nut; de verbetering van het postwezen; de vermeerdering der straat- en de verbetering der buurtwegen, waardoor de landman in staat werd gesteld met de buitenwereld meer in aanraking te komen; en voeg bij dit alles de steeds toenemende invloed van het Genootschap ter bevordering van de Landbouw in Drenthe, dan zal een vermindering van conservatisme bij de landbouwers niet onverklaarbaar meer schijnen.

---

¹ We spreken eerst hier over de opening van de spoortrein, omdat zijn invloed op de volksgeest pas enige jaren na de opening merkbaar werd, wat gemakkelijk is te verklaren.

Het is waar, dat in sommige dorpen, n.l. de meest afgelegene, de kentering lang na 1888. Ja zelfs na 1895, merkbaar werd, maar in een groot deel van Drenthe begonnen in het hier behandelde tijdperk de minst achterlijke boeren hun wezenlijk belang enigszins te begrijpen.

Hadden de Drentenaren vroeger, door patriarchale gemeenschapszin gedreven, hun boervergaderingen gehouden, waarop alle besluiten en schikkingen betreffende de dorps huishouding genomen werden: die aartsvaderlijke tijden waren voorbij, en een ander soort vergadering, [140] uit de nood der tijden geboren, bracht hier en daar reeds de landbouwers samen.

Vroeger had de Drentse boer zijn zaken slechts met zijn vrouw durven en willen bespreken; - maar nu waagde hij het, met andere boeren samen schikkingen te treffen en aankopen te doen, tot aller voordeel.

Meer en meer drong het besef door, dat het gemeenschappelijke financiële bedrijfsbelangen waren, die door samenwerking het best konden worden behartigd, en zo ging men geleidelijk er toe over landbouwverenigingen op te richten, die weldra in coöperatie hun kracht zouden zoeken, en deze later daarin ook zouden tonen.

Aan het Hoofdbestuur van het Genootschap komt de eer toe op organisatie der landbouwers te hebben aangedrongen. Reeds in 1875 had het een circulaire tot de afdelingsbesturen gericht, om hen aan te sporen tot het doen houden van dorpsvergaderingen, tot het bespreken van landbouwzaken, en uit die vergaderingen konden de landbouwverenigingen voortkomen.

In 1874 was er een opgericht te Zweeloo en vier jaar later volgde Gasselternijevenen.

Langzaam, heel langzaam vermeerderende in *den beginne* het aantal dezer landbouwersorganisaties, zodat in 1888 in Drenthe een achttal bestond, met een gezamenlijk leidental van ongeveer 300.

Misschien zal hier iemand de opmerking maken, dat dit aantal zo goed als niets betekende, doch wie aan het spreekwoord van de schaapjes en de dam denkt, zal door een dergelijk begin van organisatie juist optimistisch worden gestemd.

De toekomst zou dit optimisme niet beschamen, want niet alleen begonnen enkele boeren zelf hun belang te begrijpen, maar ook de Regering trad op, om de ontwakende geest van samenwerking, van organisatie zoveel mogelijk te doen doordringen.

De geschiedenis is bekend.

Niet slechts in Drenthe, maar alom in de lande zag de Regering na 1886 overal terrein, vruchtbaar terrein voor haar bemoeiingen.

Het was naar aanleiding van de indruk, die de internationale landbouwtentoonstelling te Amsterdam in 1884 bij de Regering had achtergelaten - de indruk van grote achterlijkheid van de vaderlandse landbouw - dat in 1886 een Staatscommissie werd benoemd.

Deze commissie stelde een uitgebreid onderzoek in naar de toestand van de landbouw in alle delen des land. Door mannen, die met de plaatselijke verhoudingen, toestanden en werkwijzen goed op de hoogte waren, werden, aan de hand van uitvoerige vragenlijsten, nauwkeurige verslagen samengesteld van de toestand van een 98-tal zgn. type-gemeenten, over het gehele land verspreid.

Als type-gemeenten voor Drenthe waren Ruinerwold, Smilde en Rolde gekozen, terwijl de verslagen betreffende deze gemeenten respectievelijk werden samengesteld door de heren P.A. Derks, E.R. Homan en J. Homan.

Het was de bedoeling van de Regering, door het bewuste onderzoek van de drie bovengenoemde gemeenten, op de hoogte te komen met de algemenen toestand in Drenthe, en zo kunnen we ook hier gevoeglijk de voornaamste conclusies, waartoe de drie vroeger genoemde verslaggevers kwamen vermelden.

[Blz. 141] De algemene toestand werd niet bepaald ongunstig, niet slecht genoemd, doch veel verbetering werd verwacht van:

1. *vermeerdering van kennis bij de landbouwers;*
2. *ontwikkeling van het credietwezen;*
3. *verbetering van paarden- en veerassen;*
4. *aaneensluiten der kapitalisten, om door samenwerking betere land- en waterwegen te verkrijgen;*
5. *vermeerdering van de lust der rijke landbouwers om hunne kapitalen en overwinsten aan te wenden tot verbetering van de bodem en van het landbouwbedrijf in eigen gemeente;*
6. *ontwikkeling van coöperatie, vooral met betrekking tot de meststoffen;*
7. *afschaffing der mutatierechten.¹*

Betreffende het eerste punt zal zeker weinig ter toelichting behoeven gezegd te worden. Jammer echter dat die vermeerdering van kennis niet dan uiterst langzaam kon en kan tot stand komen, zodat wij zelfs thans nog lang niet zijn waar we wezen moesten en - zijn moeten!

Wat het tweede punt aangaat, dient vooral opgemerkt te worden, dat het de landbouwers meestal aan voldoende bedrijfskapitaal ontbrak, waardoor voortdurend op lange betalingstermijn - een jaar was in sommige streken heel gewoon - gekocht werd. Hoe duur dit credit was en hoe het de landbouwers vaak geheel afhankelijk maakte, behoeft geen nadere toelichting. Hier kwam nog iets anders bij, want ook het lange credit eindigde eenmaal, en dan móést er geld „gemaakt" worden. Een der verslaggevers schreef dan ook: „*Gebrek aan kapitaal belet den landbouwers in den regel behoorlijk partij te trekken van de beste gelegenheid tot aankoop van het onontbeerlijke, het nodige vee enz. en is niet zelden oorzaak, dat de producten van zijn bedrijf, onder welk een vorm ook, tegen een prijs van de hand worden gedaan, die de productiekosten niet altijd kan bestrijden.*"

Deze toestand gaf er niet zelden aanleiding toe, dat de landbouwer, om aan geld te komen, vaak paarden, rundvee of varkens eerder ging verkopen dan met het oog op de prijzen, die er voor gemaakt zouden kunnen worden, het meest gewenst was. De koopman stak dan de meerdere winst op, die de boer, doordat hij in *geldverlegenheid* zat, moest derven.

En nu de verbetering van het vee.

Er was een tijd geweest, in het begin der zestiger jaren, waarin velerwegen pogingen tot veeverbetering werden aangewend. De tentoonstellingen, vanwege het Genootschap gehouden, schenen tot aanwending van die, pogingen te hebben geprikkeld.

Later maakte men er zich niet bijzonder druk meer mee. De hoge veeprijzen hadden slechts kunnen bewerken, dat er meer aan de aanfok werd gedaan en dat het vee beter gevoed werd, doch zonder selectie had dit laatste voor de fokkerij geen blijvende waarde. We [Blz. 142] zagen, hoe juist door die hoge prijzen voor de eerste soort koeien, een voortdurende „selectie" plaats had, die juist negatieve resultaten voor de fokkerij hebben moest.

In de tachtiger Jaren waren deze „resultaten" merkbaar, en nog werd niet noemenswaard naar verbetering gestreefd. In het provinciaal verslag over 1885 lezen wij: „*Op rasver-*

---

¹ Een der verslaggevers licht dit punt toe als volgt: „De mutatierechten die bij verkoop van het land worden geheven - wat in deze gedrukte tijd binnen weinig jaren soms bij herhaling plaats heeft - maken voor velen aankoop van bezit bezwaring, zo niet onmogelijk".

betering legt men zich in deze provincie nog altoos weinig toe. Alleen in de gemeenten Beilen, Gasselte, Gieten, Havelte en De Wijk wordt daarvan, volgens de gemeentelijke landbouwverslagen, veel werk gemaakt".

Vergelijking van Drents vee met dat uit andere provincies uit die tijd stemde niet opwekkend.

In 1884 was zulk een vergelijking mogelijk.

Zoals we boven zagen, werd in laatstgenoemd jaar een internationale landbouwtentoonstelling te Amsterdam gehouden, en ook uit de provincie Drenthe werd, door de zorg van het Genootschap, een vrij uitgebreide collectieve inzending, bestaande uit hengsten, merries, koeien, Drentse schapen en schapen van gekruist ras, samen ruim 50 dieren, geëxposeerd.

Volgens het oordeel der commissie uit het hoofdbestuur van het Genootschap was het een uitgemaakte zaak, dat de Drentse paarden niet uitblonken. „*Wil men*“, zo schreef de commissie, „*op een volgende tentoonstelling een beter figuur maken, dan is het noodig dat men zich met ijver op het aanfokken van goede paarden moet toelagen. Volgens onze meening zal eerst dan in Drenthe het paardenras verbeteren, wanneer men er zich op toe gaat leggen, goede fokmerriën te houden*".

De ingezonden stieren daarentegen maakten een goed figuur: Één eerste prijs, 2 tweede prijzen en 1 derde prijs werden behaald, doch van de drie ingezonden koeien kon er géén een prijs behalen. Volgens het oordeel der commissie hadden er intussen betere exemplaren uit Drenthe geëxposeerd kunnen worden.

De ingezonden Drentse schapen waren van goede kwaliteit, en ze werden de uitgeloopte prijzen waardig gekeurd, doch de schapen van gekruist ras konden geen prijzen behalen. Zo zagen wij dat het vee uit Drenthe in 1884 op de grote Amsterdamse tentoonstelling over het algemeen geen best figuur maakte, en ook in dit opzicht hopen we ter geleger tijd het voorheen en thans met elkaar te vergelijken.

Ook liet onder 4 genoemde was een krachtige aanbeveling waard. Het tot stand brengen van betere land- en waterwegen door samenwerking der kapitalisten zou én voor de bewoners der betrokken streek èn voor de kapitalisten - hier de grote landeigenaren -rijke winsten afwerpen in de toekomst.

Punt 5. Dat was met het, oog op de heersende slapte eigenlijk het ei van Columbus. Maar de lust tot *coupons-knippen* was en bleef nog jarenlang de overheersende.

En nu komen we aan de bespreking van de wenselijkheid van coöperatie toen *bescheidenlijk* vooral uitgesproken met het oog op mestaankoop.

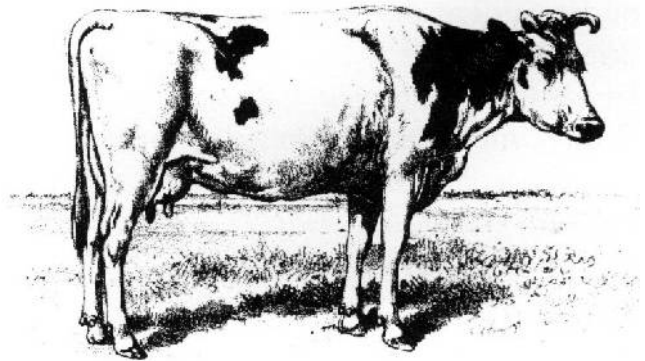
Wat zou ook door coöperatie veel te bereiken zijn.

Denk alleen maar aan de tegenstelling: „*ruiling van boter tegen [Blz. 143] krachtvoer*" - „*coöperatieve zuivelbereiding en coöperatieve aankoop van veevoeder en kunstmest*".

Ook tot dit laatste moest het komen.

En het kwam zover. Langzamerhand. Wat we boven bespraken: vermeerdering van kennis; beter kredietwezen; veeverbetering; verbetering de communicatiemiddelen; lust tot kapitaalbelegging in eigen grond en in eigen omgeving; ontwikkeling de coöperatie; de toekomst verborg dit alles in haar schoot.

De fabriekmatige boterbereiding.

Vóór 1888 was er in de gehele provincie Drenthe nog geen boterfabriek bekend. Overal werd boter gemaakt op de boerderij, en in het algemeen werkte men hier volgen overgeleverde methoden, terwijl aan de mogelijkheid van verbetering hiervan zelfs niet werd gedacht.

Zoals bekend is had men echter in Friesland in 1877 reeds ingezien, dat de oude wijze van boterbereiding dringend verbetering behoefde en werd een commissie van drie personen in het volgende jaar naar Denemarken en Zweden gezonden, om zich met de nieuwere methoden op het gebied der zuivelbereiding op de hoogte, te stellen.

Ieder weet, van hoe grote betekenis deze zending was, en hoe door het uitgebreid rapport velerwegen in ons land de indruk gevestigd werd, dat ten onzent op het bewuste gebied veel te verbeteren viel.

Eerst langzamerhand begon men dit in Drenthe algemeen te begrijpen. In 1879 had de heer J. Boeke uit Groningen op vier verschillende plaatsen lezingen gehouden over de boterbereiding naar de Deense methode, waarbij proeven vertoond en enkele werktuigen verklaard werden. Ook later werd nu en dan de aandacht der boeren op noodzakelijke verbeteringen in de wijze van boterbereiding gevestigd, doch ook hier zou slechts de gestadige drop langzamerhand de steen kunnen uithollen.

In Friesland had men spoedig na de uitvinding van de verbeterde centrifuge van De Laval (1879) de oprichting van boterfabrieken overwogen. In 1883 immers werden daar een tweetal door particulieren opgericht, om in 1886 door de eerste coöperatieve gevolgd te worden.

Nu begon ook het Genootschap ter bevordering van de Landbouw in Drenthe zich met de zaak der fabriekmatige boterbereiding te bemoeien. Er werd uit de leden een commissie naar de boterfabriek te Klooster-Anjum gezonden en weldra werd het door deze commissie uitgebrachte rapport in een buitengewone vergadering besproken.

Op verschillende plaatsen in de provincie vormden zich nu weldra commissies die de mogelijkheid en wenselijkheid der fabriekmatige boterbereiding zouden onderzoeken, terwijl de heer Rinkes Borger, directeur der roomboterfabriek te Leiden, in verschillende plaatsen er lezingen over hield.

Met veel belangstelling werden deze lezingen aangehoord, wat niet weinig van de toekomst deed verwachten, doch.....zonder veel tegenwerking van de zijde der boterhandelaren en van vele landbouwers, die voor ondergang der kalverfokkerij vreesden, zou de [144]ommekeer niet tot stand komen. Ook veel Drentse boerinnen en boerendochters waren met de voorgestelde fabriekmatige boterbereiding in het geheel niet ingenomen, hoe gemakkelijk haar taak op, de boerderij er ook door werd.

Van het vlasspinnen hadden zij vrijwillig afstand gedaan en het wolspinnen lieten ze meer en meer door behoeftige weduwen verrichten, maar van de boterbereiding afstand te moeten doen: dit stond met een onttroning gelijk.

Intussen bleek het in Friesland, dat de fabrieksmatige boterbereiding uit een financieel oogpunt alle aanbeveling verdiende, terwijl de ondermelk als kalver- en varkensvoeder nog al meeviel. Bovendien kon door de fabriekmatige boterbereiding de ruilhandel voor goed de kop ingedrukt worden, en dat was een buitengewoon groot voordeel, ja, het zou zijn als een *vrijmaking* van de boerenstand.

Zo ook zag de *landbouwvereniging „De Wijk en Omstreken”* het in. Het was de 18^e oktober 1887 dat in een ledenvergadering van deze vereniging de vraag werd gesteld: „Hoe kunnen we van de ruilhandel verlost worden?" Op voorstel van het bestuur werd toen een commissie benoemd, bestaande uit de heren R. Nijsingh, J.S. Haalweide en A.H. Pol, die een onderzoek zou instellen naar de al of niet wenselijkheid der oprichting van een boterfabriek in de betrokken streek. De genoemde commissieleden bezochten

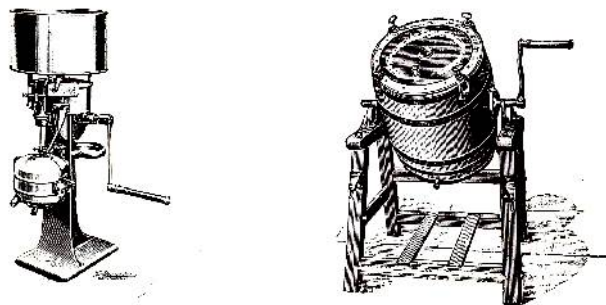
nu, met hun echtgenoten, de boterfabriek te Elsloo,¹ toebehorende aan Mr. L.G. Vergeer. Uit de drie uitgebrachte rapporten bleek, dat de indruk, die deze fabriek op de bezoekers gemaakt had, bijzonder gunstig was, zodat het bestuur der landbouwvereniging al spoedig overging tot het maken van een kostenberekening voor een coöperatieve stoomzuivelfabriek. De bestaande commissie werd nu uitgebreid door de benoeming van de heren W. Arends en A. Preuper te Ruinerwold, Mr. C. baron de Vos van Steenwijk en J.M. Ten Oever te De Wijk en J. Blom te Meppel, en al spoedig had de commissie toezegging ontvangen van de levering der melk van 400 koeien. Men besloot nu de *Coöperatieve Vereniging Stoomzuivelfabriek te De Wijk* op te richten. Toen echter de acte van oprichting gepasseerd moest worden, trokken zoveel veehouders zich terug, dat de overigen slechts de levering der melk van 280 koeien konden beloven. De Commissie meende echter de zaak te moeten doorzetten en de acte bovenbedoeld werd gepasseerd de 21sten juni 1888.

Na de verkiezing van een bestuur en van commissarissen kwam er al spoedig gang in de zaak, zodat de 22sten september 1888 het bouwen der fabriek werd aanbesteed voor de som van fl. 10.200,--. Als standplaats had men gekozen een terrein aan de Hoogeveensche Vaart te Rogat, gemeente De Wijk.

Reeds de 21sten januari 1889 trad de fabriek in werking, in tegenwoordigheid van bestuur en commissarissen en het dagelijks bestuur van het Genootschap, waarvan destijds de heer W.J. Boelken voorzitter was. Het Genootschap had n.l. niet alleen moreel maar ook financieel de oprichting dezer eerste boterfabriek in Drenthe gesteund, terwijl het door de verspreiding van het „*Vliegend Blaadje*” en op andere wijze in de gehele provincie propaganda had gemaakt voor de oprichting van boterfabrieken.

Te Dalen, waar de heer S. de Vries te Uskwert, schrijver van het [145] blaadje bovengenoemd, voor de 5^e afdeling van het Genootschap in October 1888 een pleidooi had gehouden voor de oprichting van een coöperatieve boterfabriek, begon men in het volgend jaar reeds met de bouw. Kolderveen was echter Dalen vóór. Minder vlot ging de oprichting te Havelte. Toen de coöperatie was gefundeerd, kon men geen bestuur krijgen, daar niemand licht in de zaak zag. Eindelijk hebben toen de heren W. Arends te Ruinerwold en J. Blom te Meppel zich aan deze coöperatie verbonden, zodat weldra de fabriek kon verrijzen.

Handesnefuge en vurnelkarn, zoals die in de beginjaren van de zuivelindustrie te handkarnfabriekjes werden gebruikt.

Op vele andere plaatsen bleek de ondernemingsgeest der landbouwers, om coöperatief een boterfabriek op te richten, te gering, en dit had tot gevolg, dat er speculatieve fabrieken verrezen, die zich verzekerden van de melklevering door boeren in de omgeving van hun fabriek, en spoedig grote winsten maakten. Hier begon men na vele jaren eerst, coöperatief te werken, toen door de ondernemers van deze speculatieve fabrieken vele duizenden guldens waren verdiend.

De tijd was voor deze ondernemingen goed gekozen. De prijzen die de boeren, zolang ze zelf karnen, voor hun boter maakten, waren meestal zeer laag, en dan moest nog steeds lijnkoek, rijstmeel en andere waar in ruil *aangenomen* worden. Wie van deze arti-

¹ Deze stoomzuivelfabriek was in 1886 gesticht door Mr. L.G. Verwer, zie T.H. Oosterwijk - 1889, over "Honderd jaar zuivelindustrie in Oosterwolde". (J.H.)

kelen het meest nodig had, kreeg het meest voor de boter, terwijl soms een gesloten koop door de handelaar voor nietig verklaard werd, wanneer hij minder waren tegen de boter ruilen kon dan hij zich had voorgesteld.

De boeren - het bleek ons boven reeds - waren deze ruilhandel moe, en toen de gelegenheid zich voordeed, dat ze geld voor hun waar, voor de room van hun melk konden krijgen, waren velen bereid om van deze gelegenheid gebruik te maken. Dat de ontroomde melk als kalver- en varkensvoeder minder waarde had dan de karnemelk, die bij het karnen op de boerderij werd verkregen, was het hoofdbezwaar, dat de meeste boeren tegen melklevering aan een fabriek hadden, *doch ook ondanks dit bezwaar gingen velen hunner er eindelijk zich toe verbinden.*

Het waren ook de lage prijzen, die door de speculatieve fabrieken in de eerste negentiger jaren betaald werden; des zomers $2\frac{1}{4}$ á $2\frac{3}{4}$ cent per liter en des winters één á anderhalf cent meer. Nog in 1897 konden de boeren van een dorp in het oosten van Drenthe, toen ze met een speculatieve fabriek een contract wilden sluiten voor een geheel jaar, niet meer dan $2\frac{3}{4}$ cent per Liter bedingen en tocht leverden vele boeren liever hun melk aan een speculatieve fabriek volgens een dergelijk contract, dan dat ze zich bij een coöperatieve fabriek zouden gaan aansluiten. Het was dan ook te constateren dat in het algemeen de ondernemer der speculatieve fabriek het genoeg hadden hun vliegers mooi te zien opgaan en flink te zien stijgen, totdat de wind uit de

hoek der coöperatie krachtig begon aan te wakkeren, en de heer J. J. van Weijdom Claterbos de boeren hielp hun molens naar de wind te zetten.

Op vele plaatsen hield genoemde heer, destijds leraar aan de ambulante zuivelschool der Gelders-Overijsselse Maatschappij van Landbouw, elke winter lezingen over zuivelbereiding. Niet alleen kwam op die lezingen alles ter sprake, wat de boterbereiding op de boerderij [146] ten goede kan komen, maar ook werd gesproken over het voordeel, dat coöperatieve boterfabrieken kon afwerpen.

Zo werd het ene gedaan en het andere niet nagelaten; terwijl te Ruinen, Rolde, en Vries cursussen in praktische boterbereiding door hem gegeven werden (1893 - 1895) steunde de heer Claterbos elders de pogingen - op zijn aansporing in het werk gesteld - om te komen tot de oprichting van boterfabriekjes met handkracht, volgens het Limburgse systeem.

Vele fabriekjes zijn zó, als gevolg van de genoemde lezingen, in Drenthe verrezen, en het is hier misschien nuttig om uiteen te zetten, waarom de heer Claterbos, volgens onze mening, niet dadelijk op de oprichting van stoomzuivelfabrieken heeft aangestuurd.

We moeten hier de tijdsomstandigheden in aanmerking nemen. Het was een slechte tijd geweest, vele jaren lang. Slechts een klein deel der boeren beschikte over voldoende bedrijfskapitaal, en door de droge zomers van 1892 en 1893 was de toestand in dit opzicht zelfs slechter geworden. Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat de boeren er niet toe te bewegen waren in deze omstandigheden zich mede aansprakelijk te stellen voor het risico van een grote zuivelfabriek. Bovendien zou deze, grotere fabriek, van

een veel groter gebied melk hebben moeten betrekken dan thans, want niet alleen het aantal melkkoeien, maar ook de melkopbrengst per koe was veel geringer dan tegenwoordig, nu het melkvee en de weiden zozeer zijn verbeterd en nu ook 's winters meer krachtvoer wordt gegeven.

Verder waren veel minder buurtwegen verhard dan thans, terwijl de zandwegen gewoonlijk in slechte toestand verkeerden. Voegen we bij dit alles nog de opmerking, dat het veel gemakkelijker ging en gaat de boeren van een dorp of gehucht tot het aanpakken van iets te bewegen dan die van verschillende dorpen tot eenstemmigheid en tot samenwerking te brengen, dan zal het ons niet verwonderen, dat de heer Claterbos slechts naar het één bereikbare heeft gestreefd.

Dat intussen de handkrachtfabriekjes, voor zover ze op gunstige plaatsen gebouwd waren, zich wél konden ontwikkelen tot stoomzuivelfabrieken, is op vele plaatsen in Drenthe bewezen. Als voorbeeld van zulk een ontwikkeling kiezen we de vroegere handkrachtfabriek te Borger, om daarna tot de bespreking van de ontwikkeling der fabrieksmatige zuivelbereiding in het algemeen terug te keren.

Het is juist na de roggebouw in 1894. We bevinden ons in gedachten te Borger, een echt Drents dorp. Ook hier heeft de heer J.J. van Weijdom Claterbos het nut aangetoond van de oprichting van een coöperatieve zuivelfabriek met handkracht, en het is nu eindelijk gelukt de nodige samenwerking te verkrijgen. Een 35-tal boeren uit de dorpen Borger, Drouwen, Westdorp, Bronneger en Ees hebben zich verbonden als lid der coöperatie: „Zuivelfabriek Borger“.

Er woonden veel, veel meer boeren in de genoemde dorpen, maar deze waren niet tot toetreding te bewegen. Vele van hun zeiden dat de fabriek nog eenmaal de woning van de scheper zou worden; anderen achtten de genoemde 35 boeren erg onverstandig en roekeloos, want dat een gifstof aan de melk moest worden toegevoegd, om de ontroming mogelijk te maken, lieten zij zich maar niet uit het hoofd praten.

[147] Intussen kwam de „handkracht“ in werking en de eerste 9 maanden werd ruim 300.000 L. melk verwerkt, terwijl voor de melk, *per Liter*, 2½ en 3 cent betaald werd. (Naar het vetgehalte betaalde men in die tijd niet).

Nadat de fabriek vier jaar gewerkt had en in ledental geleidelijk was toegenomen, scheidde Bronniger zich af en bouwde een handkrachtfabriekje. Drie jaar later volgde Drouwen en kreeg een eigen „handkracht“; ook Westdorp hield kort daarna op de melk te leveren, daar het zijn eigen fabriekje kreeg. De oudste fabriek te Borger beleefde toen moeilijke dagen. Wel had men daar reeds in 1898 een verbetering ingevoerd, n.l. het betalen van de geleverde melk naar het vetgehalte, doch de steun van de omliggende dorpen kon de fabriek moeilijk missen. Bovendien waren de boterprijzen in die tijd laag, en evenals vele andere „handkrachten“ ging ook Borger de - ongekneede boter (*korrels J.H.*) - leveren aan de inmiddels opgerichte Coöperatieve Centrale knederij te Assen.

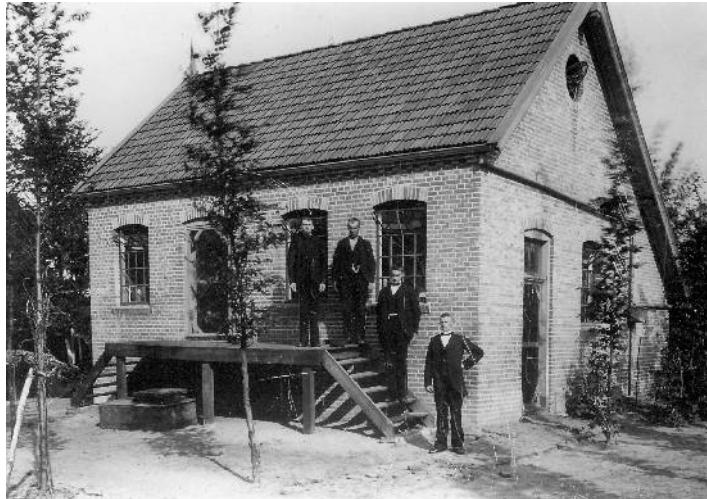
Ook dit voldeed niet bijzonder. Voortdurend ging de fabriek vachteruit. Tegenstanders meenden reeds hun vroegere voorspelling in vervulling te zien treden, n.l. dat de fabriek nog eenmaal de woning van de scheper zou worden. Dit gebeurde intussen allerminst. Het bestuur der fabriek begreep, dat de handkracht door stoom diende vervangen te worden, en dat het gehele bedrijf, vroeger zo primitief ingericht, dringend *verbeterd* behoefde. Kort na de „omzetting“ in 1907, onder leiding van de zuivelconsulent voor Drenthe, was een verwisseling van personeel de gewichtigste gebeurtenis. Talrijk waren echter ook toen nog de moeilijkheden, die de stoomzuivelfabriek te overwinnen had, want de afgefallen handkrachten werkten prachtig. Maar dit zou slechts kort duren. Tegen een goed beheerde stoomfabriek kunnen „handkrachten“ niet concurreren, zoals ook hier blijken zou. Reeds in januari 1909 viel het handkrachtfabriekje te Westdorp; in juni van het zelfde jaar viel de *Bronnigersche* „handkracht“ Zó werd de stoomfabriek te

Borger voortdurend sterker en het aantal leveranciers klom in één jaar van 110 tot 170, welk aantal langzamerhand tot boven 230 steeg. (ca. 1915)

Door een statutenwijziging in zuiver coöperatieven geest zijn thans alle leveranciers lid der fabriek, en dat alles goed vooruit gaat, blijkt uit het feit, dat de in 1907 gebouwde stoomfabriek in 1913 te klein bleek, en thans reeds aanmerkelijk is verbouwd en tevens van meer moderne en grotere machines is voorzien.

De boter wordt thans rechtstreeks in het buitenland verkocht en brengt flinke prijzen op. Zo zagen we uit de geschiedenis van de fabriek te Borger - en we hadden vele andere fabrieken als voorbeeld kunnen kiezen - dat in een bepaalde streek één der handkrachtfabriekjes, en wel dat der meest vooruitstrevende boeren, vroeger of later in een stoomzuivelfabriek werd omgezet, waarna de naburige „handkrachten" dan weldra werden stopgezet, daar ze de concurrentie niet konden volhouden.

Na deze uitweiding willen we nagaan, hoe het aanvankelijk met de tientallen

Fabriekje Deurze ca. 1900

handkrachtfabriekjes in het algemeen ging en hoe ze werkten. De verwachtingen, die hieromtrent reeds in 1895 bestonden, waren niet schitterend. Het Genootschap schreef dan ook in zijn verslag over genoemd jaar: „Een inspectie over alle bestaande fabrieken [148] zou zeer gewenst zijn, teneinde aan de bereiding klevende gebreken in het licht te kunnen stellen en navolgenswaardige zaken bekend te kunnen maken.

De bedoelde inspectie werd in de jaren 1897 en 1898 uitgevoerd door de rijkslandbouwleraar voor Drenthe, de heer J. Elema. Niet minder dan 52 fabrieken werden geïnspecteerd en van de bevinding, aan elk deze fabrieken opgedaan, werd een rapport aan het Genootschap en aan het bestuur van elk der betrokken fabrieken gezonden. De laatste geraakten hierdoor op de hoogte met de gebreken, die de boterbereiding en de inrichting der fabriek *aankleefden* en konden hun voordeel doen met de voorstellen tot verbetering, in het rapport mede aangegeven.

Ter verbetering was er veel; ook buiten de fabriek.

De behandeling der melk, vóór ze aan de fabriek kwam, het in de zandstreken - potstallen! - veel te wensen over. Aan de afkoeling en de bewaring van de melk op de boerderij haperde het bovendien. Dikwijls werd zure melk aan de fabriek geleverd.

Indien zoiets tegenwoordig gebeurt, dan wordt zulke melk geweigerd; maar tóén durfde de directeuren geen strenge controle toepassen, wegens hun afhankelijke positie, daar zij door het bestuur niet altijd voldoende gesteund werden.

Wat sukkelde men met allerlei dingen! Bijna algemeen behielp men zich in de handkrachtfabriekjes met kook- of fornuispotten tot het voorwarmen der melk; elders stonden de centrifuges slecht, en lieten daardoor 0,25 tot 0,4 % vet in de ondermelk. Ijs achtte men overbodig. Algemeen was gebrek aan water, zodat de rijkslandbouwleraar in zijn eindrapport aan het Genootschap schreef: „Herhaaldelijk is het mij voorgekomen dat men tegen het pompen van één emmer water opzag en dat het verbeteren van de enige aanwezige of het maken van een nieuwe put of Nortonpomp alleen werd nagelaten

uit zuinigheid! Men behoeft niet te vragen, hoe aan dergelijke fabrieken de geleverde melk in warme perioden tot slechte boter verknoeid *moet* worden."

Ons bestek laat niet toe een beeld te willen geven van de gebrekkige inrichting van vele dier handkrachtfabriek.

Het haperde trouwens evenzeer aan het personeel, niet slechts uit een oogpunt van bekwaamheid in de zuivelbereiding, maar ook met het oog op boekhouding, handelskennis en controle.

Welk een dankbaar arbeidsveld zou Drenthe zijn voor een zuivelconsulent, die zich geheel aan de opleiding van fabriekspersoneel, de voorlichting der fabrieken, het in het leven roepen van coöperaties op het bewuste gebied enz. zou kunnen wijden!

Ook zou door aaneensluiting van vele kleine fabriekjes tot een Bond misschien veel bereikt kunnen worden.

Deze laatste gedachte had reeds vroeger, in 1896, het bestuur van de boterfabriek te Grolloo het initiatief doen nemen tot het oproepen van besturen van coöperatieve boterfabrieken tot een vergadering. Mede door het opwekkende woord van de penningmeester van het Genootschap was toen besloten tot oprichting van de Drentsen Zuivelbond,¹ doch slechts 16 fabrieken sloten zich als [149] lid aan; het scheen dat de Bond weinig ten goede zou kunnen uitvoeren.

In 1899 veranderden de vooruitzichten. Toen werd door het Genootschap de eerste zuivelconsulent voor Drenthe, de heer F.E. Posthuma, thans minister van Landbouw, handel en Nijverheid, benoemd, en trad een nieuw leven in. Als zuivelconsulent ontwikkelde de heer Posthuma een grote werklust, die vooral ook aan de Bond ten goede kwam.

De statuten werden gewijzigd: een reglement voor de aankoop van hulpstoffen kwam tot stand en commissies werden benoemd voor die aankoop en voor de verplichte boterkeuringen.

Ook genoot de Bond een jaarlijks subsidie van fl. 250,- van het Genootschap, terwijl hij als lid toetrad tot de *Algemenen Nederlanschen Zuivelbond* (F.N.Z.). Een handelsmerk, het merk „Erica", werd ingevoerd, en zo hoopte men het vertrouwen in de kwaliteit van de boter te doen toenemen.

Het zou ons te ver voeren hier bijzonderheden te vermelden van de in 1902 opgerichte, doch enige jaren daarna reeds aftakelende, „Coöperatieve Knederij en Exportvereniging Drenthe"; van de benoeming van een ambulant-directeur; van de ingestelde ondersteuningskringen; van de cursussen voor fabriekspersoneel, door de zuivelconsulent gegeven; van diens cursussen in praktisch melkonderzoek; van zijn controle op de boekhouding der fabrieken en zijn adviezen in zake oprichting en verbouwing van fabrieken, aanschaffing van werktuigen enz.; van de steeds toenemende laboratoriumarbeid, sedert 1904 in het Landbouwhuis te Assen verricht; van de steeds toenemende Coöperatieve aankoop van hulpstoffen voor de fabrieken door de Bond; van de uitgave van een *Organ*^{II} en een *Jaarboekje*; van het boteronderzoek vanwege de Bond en van zovele andere zaken, de ontwikkeling van de fabrieksmatige zuivelbereiding betreffend. Ons bestek laat het niet toe hier overal bij stil te staan, doch een uitzondering moeten wij maken ten opzichte van de boterkeuringen.

Spoedig na de infunctietreding van de heer Posthuma werd er met het houden van deze keuringen vanwege de Bond een aanvang gemaakt. Ze werden eerst echter in zgn. kritieke tijden, b.v. van hooi op gras, van gras op hooi enz. gehouden, terwijl van de uitslag der keuring aan de fabrieken mededeling werd gedaan.^{III} Het nut dezer keuringen

¹ Bij de statuten-wijziging in 1899 werd de naam veranderd in : „Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Drenthe."

^{II} In 1907 werd de uitgave gestaakt.

^{III} Toen de eerste boterkeuringen werd gehouden, vertoonde 25 van de 26 ingezonden monsters een gebrek! En hoeveel monsters hadden vele gebreken!

nam dan ook toe sedert er meerdere per jaar werden gehouden en daarenboven premie werden uitgelooft voor de botermakers der fabrieken, wier boter de hoogste punten behaalde. Van Mei 1907 af hadden de keuringen wekelijks plaats, waardoor een geregelde contróle ontstond, zodat de directeuren en botermakers der fabrieken steeds hun voordeel konden doen met verkregen uitkomsten.

[321]

De rundveeteeld in de laatste decennien.

Vroeger zagen we, in welke slechte toestand vóór 1890 de meeste Drentse weiden verkeerden, hoe schraal het Drentse vee in het [322] algemeen er uitzag - daar ook de winter voeding veel te wensen overliet - en hoe weinig voordeel de rundveeteeld opleverde. Het behoeft ons dan ook geenszins te verwonderen dat het grootste deel der veehouders zich in de gegeven omstandigheden niet druk maakte met de veeverbetering, daar de geringe financiële draagkracht het aankopen van mest, om de weiden te verbeteren, onmogelijk maakte. Wel bewees het toenemend aantal dieren, dat sedert 1887 op kosten van het Genootschap ter bevordering van de Landbouw in Drenthe opgenomen werd in het Nederlands Rundvee-Stamboek, hoe langzamerhand de belangstelling in de rundveeteelt toenam, doch deze toename was volstrekt niet overal te constateren. Het meest werd zij waargenomen in de omstreken van Meppel, o.a. te Ruinerwold en in de gemeente De Wijk, waar enige welgestelde landbouwers zich met veel gezonde liefhebberij op het houden van stamboekvee toelagen, hetgeen elders in de provincie sporadisch voorkwam; doch een algemeen ontwaken van nieuw leven op het gebied der rundveeteelt zou eerst door de ontwikkeling van de fabriekmatige boterbereiding zich openbaren. Zoals we vroeger zagen, viel deze in de eerste negentiger jaren. Gelukkigerwijze trokken in dezelfde tijd de goedkope kunstmeststoffen, káiniet en slakkenmeel, allerwegen de aandacht van de Drentse landbouwers. Zij, die zo verstandig waren er proeven mee te nemen, stonden verbaasd over de resultaten, en zo nam het gebruik van jaar tot jaar toe. De hooioogst vermeerderde voortdurend - de droge jaren 1892 en 1893 en het zeer natte jaar 1894 behoorden reeds tot het verleden - en de koeien kregen niet alleen meer hooi en minder stro dan vroeger, doch ook de kwaliteit van het eerste begon aanmerkelijk te verbeteren. Bovendien werd allengs meer krachtvoer en meer kunstmest aangekocht, wat tegelijk oorzaak en gevolg was van de oprichting van aankoopverenigingen die nu allerwegen in de provincie ontstonden. Intussen was de malaise, die ook op landbouwgebied tot 1895 had bestaan, gelukkig geëindigd. En betere tijd trad in. De boterprijzen stegen voortdurend en ook voor het te verkopen rundvee werden in de regel goede prijzen gemaakt.

De gevolgen van deze gelukkige omstandigheden voor de rundveeteelt en de veeverbetering waren spoedig te bespeuren: vele boeren besteedden van nu aan meer zorg aan de aanfok van kalveren; beste koeien, die men in vroegere omstandigheden verkocht zou hebben, werden nu om de grote melkopbrengst voor het eigen bedrijf gehouden en zo

was reeds een aanmerkelijke vooruitgang te bespeuren. Maar er was nog meer, dat op verbetering wees.

Had men vroeger alleen op de bouw van stieren en koeien gelet - althans dáár, waar men iets voor de fokkerij gevoelde - thans begon dit te veranderen. Ook op de melkopbrengst ging men nu letten, ja, soms op deze alleen. Immers: men vroeg destijds alleen naar de *hoeveelheid*, en niet naar de *hoedanigheid*, naar het vetgehalte van de melk, daar deze laatste door de fabrieken naar het aantal liters werd uitbetaald. De zogenaamde „melklappen" werden zo lang mogelijk gehouden en de kalveren, die men van deze melkdieren, maar vaak zwakke koeien verkreeg, werden met grote voorliefde aangefokt. Zóó ging het nog niet de goeden kant uit.

Dit zag ook het Landbouwenootschap in, toen het in 1895 overging [323] tot de benoeming van een „*Commissie van advies inzake Runderfokkerij*". Deze commissie nam het initiatief tot aankoop van een vijftal Friese stieren, welke onder bepaalde voorwaarden weer aan particulieren van de hand werden gedaan. Een der gestelde voorwaarden had ten doel de aangekochte stieren ook nog op driejarige leeftijd te laten dekken, iets, wat tot die tijd in Drenthe niet of weinig voorkwam.

Zo hoopte het Genootschap, door zelf een voorbeeld te geven, de invoer van Friese stieren te bevorderen. Nadat het ook nog in het volgend jaar enige stieren had doen aankopen, besloot het over te gaan tot het uitkeren van aankoopbijdragen aan de eigenaars van de beste, buiten de provincie aangekochte stieren.

Dit bleek een goede maatregel te zijn. Omstreeks 40 jonge stieren werden gedurende de eerstvolgende jaren telkens op de keuringen van ingevoerde dieren voortgebracht, en niet alleen de oude buurtschappen en particulieren, doch ook verschillende landbouwverenigingen hadden jonge Friese en Groninger stieren aangekocht.

In deze tijd had een belangrijke gebeurtenis plaats, die de ontwikkeling van de rundveeteelt ten zeerste zou bevorderen. In 1898 werd n.l. voor het eerst een rijkssubsidie ten behoeve een de veeverbetering gegeven, welk subsidie in genoemd jaar niet minder dan fl. 1865,-- bedroeg.

In elk der vijf Afdelingen van het Genootschap werden nu voortaan jaarlijks premiekeuringen van enterstieren gehouden, terwijl de bij deze keuringen gepresenteerde dieren op de „grote tentoonstelling" moesten worden voorgebracht, om te dingen naar onderhoudsbijdragen.

Omstreeks diezelfde tijd begon men aan verschillende zuivelfabrieken de melk uit te betalen naar het vetgehalte, en nu bleek het spoedig dat lang niet altijd de melkrijkste koeien het voordeligst waren. Afschoon in het begin en ook later nog de betrouwbaarheid van het melkonderzoek door vele in twijfel werd getrokken, won toch langzamerhand de overtuiging veld, dat het vetgehalte der melk van verschillende koeien op den duur verschillen vertoont. Op landbouwlezingen en in landbouwkundige krantenartikelen werd verder telkens en telkens weer aangetoond, dat de eigenschappen van vette of magere melk te geven wel degelijk onder de erfelijke eigenschappen gerekend moet worden, terwijl in verband hiermee het herhaald onderzoek van de melk der afzonderlijke koeien van elk veeslag ten zeerste werd aanbevolen.

Hoe weinig geloof deze mededelingen bij de meest conservatieve boeren in de beginne hebben gevonden, weten zij, die geroepen waren voorlichting te geven, zich nog levendig te herinneren. Toen ontkenning der erfelijkheid niet kon worden volgehouden, meende men de zaak zó te moeten opvatten, dat alleen de vrouwelijke nakomelingen van een koe, die vetrijke melk gaf, de geschiktheid bezaten, om de bewuste eigenschappen op het nageslacht over te brengen, doch weldra bleek het bij onderzoek, in Friesland ondernomen, dat ook de dochters der mannelijke nakomelingen van zulk een koe in de regel weer vetrijke melk produceerden.

Men had dus met meer erfelijke eigenschappen rekening te houden dan vroeger algemeen aangenomen werd.

Wilde men thans vooruit - dit was duidelijk - dan moest in de [324] eerste plaats gebruik gemaakt worden van voorouders een goede hoeveelheid melk met een voldoende vetgehalte gaven. Zulke stieren waren echter voor een jaar of tien nog niet dan tegen zeer hoge prijzen en dan nog alleen in Friesland, te verkrijgen, zodat geen veehouder, bij de bestaande lage dekelden, het risico aandurfde. Ook hier moest men dus, evenals bij de zuivelbereiding en de aankoop van kunstmeststoffen en veevoeder, zijn toevlucht nemen tot samenwerking of coöperatie.

De bakermat van de coöperatie op het gebied der rundveeteelt in Drenthe hebben we, voor zover ons bekend is, te zoeken in de omgeving van Meppel.

Over de voortijd dezer coöperatie een enkel woord.

Het was omstreeks 1890, toen enige landhouders te De Stapel, gem. De Wijk, overlegden, voor gemeenschappelijke rekening een besten stier aan te kopen. Men had ook hier, evenals in Ruinerwold, reeds sedert lange tijd goed vee, en daarom was het voorze-ker goed gezien, hier eerste klas stieren in te voeren.

In de beginne handelde men bij het aankopen en ter dekking stellen geheel volgens mondelinge overeenkomsten, en dat het mogelijk bleek, gedurende verscheidene jaren op deze wijze samen te werken, is misschien wel het belangrijkste, wat over de eerste gezamenlijke pogingen tot veeverbetering te De stapel kan worden medegedeeld. Een schone toekomst werd door deze samenwerking voorspeld, terwijl deze samenwerking zelf tegelijk oorzaak en gevolg was van de mooie resultaten, die al spoedig werden verkregen.

Door het zien dezer resultaten vermeerderde meer en meer de gezonde liefhebberij der leden van de ongereguleerde stierhouderij, en toen later door de fabriekmatige botterbereiding de productie van het melkvee een steeds belangrijker factor werd, begrepen hier vele boeren dat zij met de veeverbetering op de goede en financieel voordelige weg waren.

Ook in de gemeente Ruinerwold, en wel vooral te Broekhuizen, waar men van omstreeks 1890 af geregeld over goede stieren beschikte, zoals op de tentoonstellingen der eerste Genootschaps-afdeling, in de negentiger jaren gehouden, telkens bleek, ook hier ontwaakte weldra het streven naar samenwerking. In 1899 werd hier door enige landbouwers besloten voor gemeenschappelijke rekening twee beste Hollandse stierkalveren aan te kopen.

De aangekochte stieren verwekten in het algemeen beste nakomelingen, en deze voor de fokkerij te behouden was algemeen het streven.

Intussen leidden in verschillende delen der provincie de landbouwverenigingen de coöperatie op het gebied der rundveeteelt in, door stieren, meest uit de provincie, Groningen, aan te kopen. Dit was goed, al was ook in den beginne vooral de toekenning van premies en onderhoudsbijdragen de prikkel tot aankoop dezer betere stieren, terwijl het goede inzicht in het vraagstuk der veeverbetering bij de commissies tot aankoop van een stier nog vaak werd gemist. Dikwijls toch werden aangekocht stieren met afgeronde, gevulde vormen, die meer het vleestype dan wel het melktype vertegenwoordigde, zodat uit de collecties, die voor 10 á 15 jaren op de keuringen werden aangeboden en op tentoonstellingen werden [325] geëxposeerd, dikwijls bleek hoe algemeen het gemis aan veekennis in Drenthe nog was.

In dit verband wijzen we met veel erkentelijkheid op de zeer rijke verslagen der stierenkeuringen en keuringen op tentoonstellingen, die de heer G. de Jager te Nieuwolda, inspecteur van het *Nederlandsch Rundvee- Stamboek*, in de Provinciale Drentse en Asser Courant publiceerde. We denken hier aan de vaak herhaalde waarschuwing van de heer

De Jager tegen het aankopen van zgn. *steenbillen*; tegen de ongewenste invoer van blaarkoppen; tegen het mesten der stieren, dat dikwijls gedaan werd „om gebreken in den bouw te bedekken,” en tegen het verkopen van uitmuntende tweejarige stieren aan de slager. De uitvoerige artikelen van genoemde deskundige, door verschillende bladen gewoonlijk overgenomen en zo op ruime schaal verspreid, hebben zeer zeker veel bijgedragen tot het ontstaan van een beter inzicht van de boeren in de praktische veeverbetering en hebben daardoor indirect veel invloed uitgeoefend op de ontwikkeling van de zo gewenste coöperatie op het bewuste gebied.

Vooraf ook de leiding, die de rijkslandbouwleraar, de heer Elema, gaf, alsmede diens, lezingen en adviezen, waren van grote invloed op de algemene vooruitgang der rundveeteelt in de eerste jaren na 1900, toen er nog geen stierhouderijen en fokverenigingen in Drenthe bestonden, terwijl natuurlijk ook de hoge prijzen van het vee en van de vee-teeltproducten, het flinke rijkssubsidie, het lezen van landbouwbladen, het volgen van landbouwcursussen en cursussen in veekennis en het bezoeken van keuringen en tentoonstellingen als zovele belangrijke factoren moeten worden genoemd.

Na 1900 begonnen ook de oude „boerschappen” zich op het aanschaffen van betere stieren toe te leggen, daar ook zij gaarne op de keuringen een premie of onderhoudsbijdrage zich zagen toegekend. Zo ontstond naar goede stieren steeds meer vraag; de prijzen, die door landbouwverenigingen en buurtschappen er voor besteed werden, stegen voortdurend, en voor particuliere stierhouders werd het steeds moeilijker op keuringen en tentoonstellingen de concurrentie vol te houden. Meer en meer werd zo de tijd rijp voor algemene samenwerking op het gebied der veeverbetering. Aan het Genootschap ter bevordering van den Landbouw in Drenthe komt de eer toe, dit te hebben ingezien, wat bleek uit de benoeming der Commissie van Advies betreffende Stierhouderij- en Fokverenigingen in de provincie Drenthe (15 mei 1905).

Het hoofddoel, waarmede deze Commissie¹ werd ingesteld, was het oprichten, subsidiëren en controleren van stierhouderijen en fokverenigingen, terwijl met deze organisatie-
arbeid werd beoogd: het verkrijgen van een voldoende aantal dekstieren, het verkrijgen van goede dekstieren, passend voor de streek, dus passend voor het vrouwelijk fokvee; het fokken in een bepaalde fokrichting, n.l. het paren van raszuivere dieren; het instellen van een onderzoek naar de innerlijke eigenschappen der vrouwelijke dieren door melkcontrole; het aanhouden van goede exemplaren, zowel wat betrof stieren als [326] vrouwelijke fokdieren binnen het gebied der vereniging; het aanleggen van stamboeken, ten einde zekerheid te verkrijgen aangaande afstamming en voortbrengingsvermogen der fokdieren; de bevordering van een goede *opfokking*, verzorging en verpleging der fokdieren en hun afstammelingen; het houden van premiekeuringen en de voorlichting de veehouders betreffende de eisen ener rationele veefokkerij.

Nog in de loop van het Jaar 1905 verleenden de beide adviserende leden der Commissie van Advies, de Rijkslandbouwleraar en de Zuivelconsulent, medewerking bij de oprichting der fokvereniging „de Stapel”, gem. De Wijk, en bij die van de fokvereniging „Broekhuizen”, gem. Ruinerwold. Reglementen en formulieren voor de administratie werden voor deze verenigingen ontworpen, doch de C. v. A. was niet in staat haar geldelijk te steunen. Evenwel genoten toch de verenigingen gedurende het eerste jaar aan subsidie elk fl. 150,-- n.l. fl. 100,-- van de Regering en fl. 50,-- van de afdeling Drenthe van het Nederland Rundvee-Stamboek.

---

¹ In 1907 werd zij opgeheven, daar toen, ingevolge art. 3 van het „Reglement aangaande de ondersteuning van Rijkswegen van de Veefokkerij” de Provinciale Regeringscommissie in het leven werd geroepen. Deze bestond aanvankelijk echter vrijwel uit dezelfde personen als de Commissie van Advies indertijd.

Bij de oprichting telde „de Stapel" 9 leden, samen houdende 102 koeien, en „Broekhuizen" 10 leden met 86 koeien.

Het dekgeld was eerst laag gesteld, n.l. op fl. 0,50, tengevolge waarvan de ontvangsten de uitgaven niet konden dekken, doch spoedig zagen de leden in, dat de zaak der veeverbetering grote financiële offers wettigde, en dat zonder om te zien, moest voortgaan op de ingeslagen weg.

Dit hebben de genoemde fokverenigingen gedaan, en weldra werd haar goede voorbeeld nagevolgd. Een drietal andere fokverenigingen werd opgericht, nl. in 1907 „De Wijk", met 13 leden en „De Eemten" met 9 leden; in 1909 „Haakswold" met 13 leden. Al deze fokverenigingen werden met steun van het Nederlands Rundvee-Stamboek opgericht en, na goedkeuring van haar statuten, door genoemd „Stamboek" als Fokverenigingen erkend.

Ons bestek laat niet toe bij de lotgevallen van elk dezer verenigingen stil te staan, doch dat ze alle spoedig toenamen in bloei en dat weldra schone resultaten werden gezien van haar systematische pogingen tot veeverbetering; dit spreekt uit elk jaarverslag, door de vereniging aan het Nederlands Rundvee-Stamboek uitgebracht.

Reeds in 1911 was de verkoop van manlijk fokvee van veel betekenis, wat o.a. hieruit blijken kan, dat door één vereniging in genoemd jaar een 25-tal stierkalveren voor de fokkerij - meest aan stierhouderijen - werd afgeleverd.

Deze stierhouderijen, tot de bespreking waarvan we thans overgaan, waren kort na de oprichting der eerste fokverenigingen op verschillende plaatsen in Drenthe in het leven geroepen. De Rijkslandbouwleraar - als altijd flink op zijn post - had allerwegen in de provincie lezingen over veeverbetering en over de wenselijkheid der oprichting van stierhouderijen gehouden, tengevolge waarvan alom deze verenigingen tot stand kwamen. In 1908 bestonden er reeds een vijftiental en jaar op jaar nam hun aantal toe, daar het grote belang der coöperatie op dit gebied steeds meer werd ingezien en de belangstelling in de veeverbetering voortdurend toenam. Behalve de lezingen van de heer Elema bovenbedoeld, waren de voorbeelden der fokverenigingen mede van grote invloed op de [327] vermeerdering dezer belangstelling. Talrijke excursies naar „De Stapel", „Broekhuizen" enz. werden door landbouwers en leerlingen van landbouwcursussen uit alle delen van Drenthe gemaakt en het aanschouwelijk onderwijs, op zulke excursies genoten, had niet alleen formele, maar dikwijls ook materiele waarde. Immers: „*leerlingen wekken - voorbeelden trekken*" zegt het spreekwoord en het is verklaarbaar, waar lering en voorbeelden met elkaar werden verbonden bij excursies als de bovenbedoelde, dat daar krachtig aanprezen werd de beredeneerde, wél overdacht methode, die men bij de veeverbetering te volgen heeft.

Intussen kon men in ander delen van de provincie nog niet tot het oprichten van fokverenigingen overgaan. Met de oprichting van gereguleerde stierhouderijen en van controleverenigingen moest men zich tevreden stellen, daar meestal de uniformiteit te veel ontbrak.

Meer en meer echter werden de fouten, die vroeger de stierhouderijen en de veeteelt in het algemeen aankleefde, door de boeren als fouten erkend, terwijl langzaam meer kennis van en inzicht in de rationele veeteelt ontstond.

Het gevolg van een en ander was, dat bij de aankoop van een stier steeds meer gehandeld werd naar de nieuwere opvattingen, zodat nu niet zo dikwijls meer ordinaire stieren voor ordinaire prijzen werden gekocht. Vele aankoopcommissies begonnen ook op de afstamming der aan te kopen dieren te letten en zagen bij de aankoop niet op een honderd gulden.

Ook begon men aan het vrouwelijke fokvee meer en meer aandacht te schenken, wat o.a. hieruit blijken kan, dat een steeds groter aantal koeien ter opname in het Nederlands Rundvee-Stamboek werd aangeboden. Ook landbouwers, die vroeger onverschillig tegenover genoemd Stamboek stonden, wensten opname van een of meer hunner koeien, die intussen meestal nog niet het vereiste aantal punten konden behalen. Zo is het verklaarbaar, dat in 1907 van de 312 aangeboden dieren er 114 konden worden opgenomen, terwijl in 1911 van de 519 stuks er niet meer dan 127 aan de vereisten voldeden, om in het Register te worden geboekt.

Voor het Stamboek verhielden de ingeschreven dieren in de genoemde jaren zich als 2 : 17.

Intussen vermeerde het aantal stierhouderijen snel. Bestonden er in 1908 nog niet meer dan 15, twee jaar later waren er 43, welk getal thans bijna is verdubbeld.

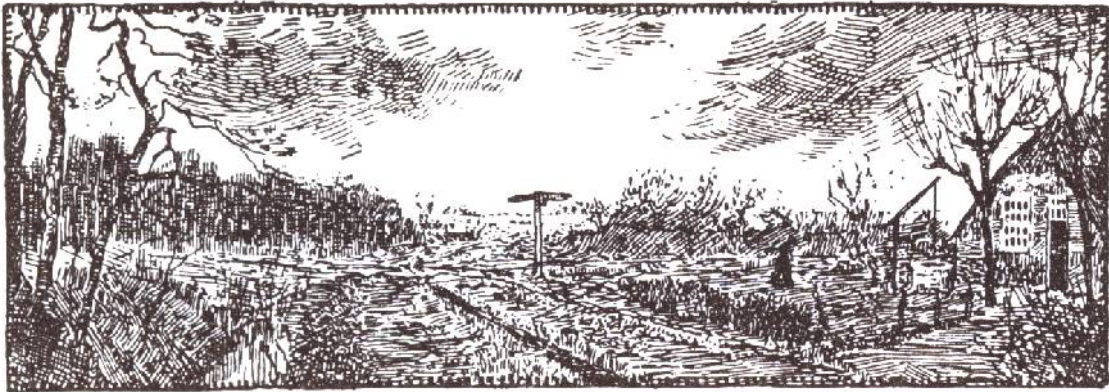
De stieren, die door deze verenigingen werden aangekocht voldeden aan veel hoger eisen dan die, welke vroeger door particulieren en „boerschappen" werden gehouden, terwijl ook de nu gehouden stieren van de laatstgenoemde eigenaren beter waren dan voorheen.

Reeds in 1910 schreef de heer G. de Jager dan ook:

„Er is vooruitgang merkbaar, Stieren met neiging tot paardenbillen treft men nog bij uitzondering aan, terwijl men ze vroeger zelfs te Meppel durfden bekronen. Dieren van de vleesvorm of van de vlees- en melkvorm worden eveneens zeldzaam. Drenthe's vee-stapel is, zoals mij de eer te beurt gevallen is in het oude landschap als inspecteur en jurylid werkzaam te mogen zijn, met reuzenschreden vooruitgegaan; die vooruitgang zal nog groter, nog [328] veel groter zijn, als stieren als de door mij getekende meer worden gewaardeerd door ze langer aan te houden."

In dit citaatje, aan het slot, wordt een belangrijk punt aangeroerd, n.l. het langer aanhouden van dekstieren, die door bouw of afstamming uitmunten. Vroeger kwam dit zo goed als niet voor, daar het nut er van niet werd ingezien, wat ons - gezien de toenmalige omstandigheden - niet kan verwonderen.

Maar nu waren de toestanden anders en de grote voordelen, aan het aanhouden van goed fokmateriaal verbonden, werden meer en meer erkend en naar de bereiking er van gestreefd.

[14]

De runtveeteeld in de laatste decenniën.

Werden vroeger bijna uitsluitend eenjarige stieren gehouden, thans worden ook veel twee- en meerjarige voor de fokkerij gebezigd, en [15] wel vooral door de stierhouderijen. We herinneren hier aan de keuring, voor deze oudere stieren in de nazomer van het vorige jaar - 1915 - uitgeschreven, en te Assen gehouden. Een 36-tal stieren was hier aangevoerd; voor het grootste deel dieren van uitnemende kwaliteit.

Ook is het een verblijdend verschijnsel dat thans in de behoefte aan mannelijk fokvee door de provincie zelf - en wel in de eerste plaats door de hier gevestigde fokverenigingen - kan worden voorzien, al worden ook nu nog enkele stieren van buiten de provincie betrokken.

Hoe goed dit laatste nu en dan ook gewerkt mag hebben, in het algemeen moeten de Drenten hun veeslag in zich zelf veredelen, zoals dat gedurende de laatste jaren gebeurt. En waar nu de zaak der stierhouderij op zoveel beter leest is geschoeid geworden, daar is het tevens van zeer groot belang, dat meer op het vrouwelijk fokvee wordt gelet. Van hoeveel duizenden koeien in de provincie kan men het productievermogen aan melkvet zelfs nog niet schatten, daar alle controle op de voortbrenging ontbreekt. Het is waar, dat er voor velen, die nog te weinig inzicht in de veefokkerij hebben, in de controle op de productie een groot gevaar schuilt, n.l. dit, dat ze - op productiecijfers zich blind sta- rende - de bouw der dieren geheel over het hoofd zien; doch door voorlichting en eigen nadenken zal ieder eindelijk zo ver komen, dat hij ook met de geregelde melkcontrole zijn voordeel doet.

Op vele plaatsen bestaan dan ook reeds controleverenigingen, al of niet van zuivelfabrieken uitgaande, maar alle met het hoofddoel de financieel meest belangrijke innerlijke eigenschappen van het vrouwelijk vee, dat hier bijna zonder uitzondering fokvee is, te leren kennen.

In dit verband wijzen we met veel waardering op de 1 januari 1916, in werking getreden wijzigingen, die door de Provinciale Regelings-Commissie werden aangebracht in de regeling voor de stierenkeuringen en subsidiëring der veeverbeterings-vereeningen. Voortaan kan, volgens de hier bedoelde bepalingen, voor het houden van melklijsten aan erkende fokverenigingen per proefmelking voor het eerste jaar 4 cts. en voor het tweede jaar per *proefmelking* 8 cts. worden toegekend.

Erkende controleverenigingen kunnen in het eerste en het tweede jaar gesteund worden met bedragen van respectievelijk fl. 40,-- en fl. 25,--; stierhouderijen kunnen gedurende 3 en fokverenigingen 10 jaar gesubsidieerd worden.

Aan de stieren worden hoger eisen gesteld, daar ze voortaan 73 punten moeten hebben, uitsluitend voor exterieur, om een dekbewijs waardig gekeurd te worden.

De verhoging voor afstamming is als volgt geregeld:

1 punt wanneer de stier „Register-ouders," 2 punten wanneer hij één „Register-ouder" en één „Stamboek-ouder" heeft. Wanneer de beide ouders van de stier in het Stamboek zijn ingeschreven, worden hiervoor 3 punten toegekend.

Bij overlegging van gefiatteerde melklijsten van de moeder van de stier, kan aan deze laatste worden toegekend:

bij een vetgehalte van meer dan 3 pct. 0.4 punt voor elk tiende deel van een procent melkvet, tot een maximum echter van 2 punten, [16] welk maximum dus bereikt wordt hij een vetgehalte van 3.5 pct. Ook goedgekeurde melklijsten, van contróleverenigen komen in aanmerking, indien de afstamming ten genoeg van de Regelings-Commissie bewezen is.

Verder kunnen boven de premies, aanhoudingpremies of toelagen worden uitgekeerd aan de houders van oude stieren, als deze uitnemend blijken te vererven.

Zo zien wij uit bovenstaande bepalingen, in welke richting de Regelings-Commissie de veehouders wil doen gaan, en deze richting is voorzeker een hele goede.

Maar dan moet op de ingeslagen weg worden voortgegaan.

Dan moet er samensmelting komen van stierhouderijen en controlevereniging, m.a.w. naar het oprichten van fokverenigen moet worden gestreefd.

Te Hoogeveen is en wordt in dezen het voorbeeld begeben. Uit of liever *in* een controlevereniging, die reeds een viertal jaren bestond, ontwikkelt zich hier een fokvereniging.

De grote coöperatieve zuivelfabriek te dezer plaatse - de grootste in heel de provincie, zoals we vroeger zagen - stelde nu vijf jaar geleden, op haar kosten, een controleur aan, die de melk van ongeveer 400 koeien geregeld controleerde. Het bedrag, dat door de leden betaald werd voor deze controle, was zeer laag gesteld, wat voor dien tijd ook beslist nodig was. Het waren immers nog maar zeer weinigen, die de waarde der geregelde controle erkenden en voldoende belang in de zaak stelden.

Spoedig echter begon hun aantal te vermeerderen en weldra gingen er stemmen op om gefiatteerde melklijsten.

Op de 31^e december 1913 werd dan ook de „*Controlevereniging Excelsior*" opgericht, die onder de milde voorgdij der coöperatieve zuivelfabriek zich voorspoedig ontwikkelt. We spreken hier van milde voorgdij, en heus, dit lijkt ons de geschiktste term voor de beleidvolle aanpak der veeverbetering door een grote landbouwercoöperatie. Algemeen moesten, volgens onze mening de zuivelfabrieken, door ruime subsidiëring of door dekking van de tekorten van controleverenigen, deze laatste tot bloei brengen, zodat ze zich in korte tijd tot fokverenigen zouden kunnen ontwikkelen.

Het is immers in het belang van alle leden van een zuivelfabriek, dat er naar verhoging van het vetgehalte der melk en naar verbetering van het exterieur der dieren wordt gestreefd. Sommige leden genieten weliswaar meer direct de voordelen, aan de controle en het bezit der gefiatteerde melklijsten verbonden, doch ook aan de andere leden komt spoedig de veeverbetering ten goede. In het kort: de coöperatieve zuivelfabrieken achten we de aangewezen verenigen om de zaak der veeverbetering in verschillende delen van Drenthe op gang te helpen, wat ook in haar eigen belang is. Later kan de band tussen zuivel- en veeverbeterings-coöperatie gerust losser worden, wanneer ook de laatste, volkomen bewust van haar doel, voorwaarts, streeft.

Doch keren we tot „Excelsior" terug.

De controle, waarvoor een drietal personen is aangesteld, wordt toegepast op de volgende groepen van koeien:

- a. de controle heeft plaats op stamboekvoorwaarden, terwijl de [17] moederdieren en de kalveren in daarvoor bestemde registers geregistreerd worden.

- b. de controle heeft plaats op stamboekvoorwaarden, terwijl registratie der moederdieren en kalveren niet plaats heeft,
- c. de controle heeft plaats door de betrokken veehouder zelf en het onderzoek der monsters door de contrôleur.

Voor elk der ingeschreven dieren der drie groepen wordt respectievelijk betaald fl. 3.--, fl. 1.25 en fl. 1.-- terwijl het tekort door de zuivelfabriek betaald wordt. De Provinciale Regelings-Commissie inzake Rundveeteelt steunt jaarlijks de vereniging met een subsidie van fl. 25.--.

Zoals we boven vermeldden, ontwikkelt de hier behandelde controlevereniging zich thans tot een fokvereniging. De hoofdinspecteur van het Nederlands Rundvee-Stamboek die voor enigen tijd zich op de hoogte kwam stellen van de werkwijze der vereniging verleende gaarne zijn medewerking om haar in een door het N.R.S. „goedgekeurde” fokvereniging om te zetten, terwijl de boekhouding der jonge vereniging zal worden ingericht volgens de vereenvoudigde methode, indertijd door de heer J.L. Nijsingh in een Bestuursvergadering van het N.R.S. voorgesteld.

Over deze vereenvoudigde boekhouding, waarvan we met het nog op de oprichting en gunstige werking van fokverenigingen veel heil verwachten, ook vooral voor Drenthe - wensen we een enkel woord te zeggen.

De bestaande boekhouding, indertijd ontworpen door de verdienstelijken hoofdinspecteur Van den Bosch, is zeer omslachtig, eist zeer veel tijd en vraagt veel ambitie van de secretaris der fokvereniging. Een meer eenvoudige administratie, die intussen even overzichtelijk is en die ook overigens - vaststelling van de identiteit der dieren enz. - volkomen aan haar doel beantwoordt, zou voor de fokverenigingen een ware verlichting zijn.

Ook gaf de tot heden verplichte keuring der koeien voor het fokregister veel moeite aan de daartoe benoemde keuringscommissie, terwijl het inboeken van de keuringsrapporten in het fokregister aan de secretaris veel werk bezorgde. Bovendien werd aan de hier bedoelde rapporten door *koopsommissiën* van buiten, uit de aard der zaak, vaak in het geheel geen waarde gehecht, en dikwijls was hun waarde ook voor de leden zelf twijfelachtig, door hun belangrijke afwijking van de keuringsrapporten, uitgebracht door heren inspecteurs van het N.R.S.

De vereenvoudigde boekhouding nu schaft de verplichte keuring af, en daar toch steeds met het gehalte der nakomelingen der ingeschreven dieren wordt rekening gehouden, zal de afschaffing der keuring in de praktijk niet leiden tot het telkens weer doen inschrijven van koeien met hoge productie en slecht exterieur. Met deze dieren immer - dat leert het nadenken en de ervaring spoedig - schiet men toch niet op.

Over de verdere vereenvoudigingen in de boekhouding zie men de Stamboek van april 1915.

Uit een en ander blijkt ons duidelijk, hoe de vereenvoudigde boekhouding op een voor Drenthe gelukkig tijdstip is uitgevonden.

De administratie ener fokvereniging zal nu het vinden van een [18] secretaris niet meer, als vroeger, bemoeilijken, terwijl ook de kosten nu lager worden.

Het voorbeeld, door Hoogeveen gegeven, zal stellig in vele plaatsen navolging vinden. En als dan bovendien voortdurend gelet wordt op een rationele voeding en verpleging van het vee, op verbetering der rundveestallen, op de vorming van goede melkers en melksters - een terrein, dat eigenlijk niet langer verwaarloosd mag worden - op deskundige voorlichting der landbouwers door het geven van cursussen in veekennis enz., dan zullen voorzeker in de toekomst schone resultaten gezien worden van het ambitieuze streven naar veeverbetering in Drenthe, het grote, onverbrokelede fokgebied voor

zwartbont Hollands vee. Wat hier reeds in 1913 bereikt was, bleek op de grote Internationale Landbouwtentoonstelling te 's Gravenhagen, en het is met voldoening en met veel hoop voor de toekomst, dat we het succes, dáár behaald, in de herinnering terugroepen van alle vooruitstrevende en op hun eigen voordeel bedachte veehouders.

Drenthe mag zien - en ziet - op het voorbeeld, door zijn Zuidwesthoek gegeven. En hoe schoon wordt dit voorbeeld gedemonstreerd op fokveedagen, zoals er de 8^e oktober jl. (1915) een te De Wijk werd gehouden, waar ongeveer 400 dieren tentoongesteld waren. De vooruitgang, die in 10 jaren hier bereikt werd en die terecht veler verwondering en bewondering wekt, is voor het overig deel van Drenthe een *spoorslag* om op de ingeslagen weg moedig voort te gaan. Ook dáár zij de promotie van de veehouders tot fokkers niet verre meer.

Over A. Heuvel

Bieleman in "Boeren...." blz. 25:

Eigen eerste zin - in tegenstelling tot het veelvuldig aangehaalde en geciteerde werk van de 'landman' Harm Tiesing is een artikelenreeks van A. Heuvel in het tijdschrift *Cultura* uit de jaren 1914 tot 1916, die vooral; ging over de 19^e eeuwse ontwikkelingen in Drentse landbouw, daarentegen vrijwel onopgemerkt.

Toch ook bij hem maar ca. 5 verwijzingen naar Van Heuvel .....en tientallen - via Edelman - naar Tiesing!

Voorbeelden van woorden die veranderd / aangepast zijn

den	=	de
dien	=	die
eschen	=	essen
bosch	=	bos
loopen	=	lopen
eener	=	van een
Fransche	=	Franse
Drente	=	Drenthe
algemeenen	=	algemene
Drentsche	=	Drentse
Koelvorden	=	Coelvorden
zoo	=	zo
Mei - e.d.	=	mei
Anlo	=	Anloo